

**МІЖНАРОДНИЙ
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 12(46) / 2021

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 12(46)

Київ 2021

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки», 2021

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seriâ: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seriâ: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна” (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Балакареєва Ірина Миколаївна, Рутвян Кристина Олегівна**
СТРОКИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВПЛИВУ
ВЕРХОВНОГО СУДУ 11
- Мех Юлія Володимирівна, Переродова Анастасія Олександрівна**
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ЯК ОСНОВНИЙ
СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ 18
- Повидиш Владислав Володимирович**
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ФОРМУВАННЯ
ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ 25
- Семчик Ольга Олександрівна**
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ЦЕНТРАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ
ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 37

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Поляков Родіон Борисович**
ПІДСТАВИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ І НІМЕЧЧИНИ 44

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Байрачна Лариса Кимівна, Бурдай Юрій Юрійович**
ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ДОКТРИНИ ПЛОДІВ ОТРУЄНОГО ДЕРЕВА
ЯК ОСНОВНОГО АСПЕКТУ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТУ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ 52
- Байрачна Лариса Кимівна, П'явка Сніжана Федорівна**
ПРАВО НА ПРАЦЮ У КОНТЕКСТІ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ... 59
- Кушніренко Олександр Георгійович, Мацак Олександр Анатолійович,
Терпіль Анастасія Олександрівна**
ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД 66

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Будяченко Ольга Миколаївна**
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДУ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА 74
- Кундельська Ірина Сергіївна**
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЯЄ
ЛЕГАЛІЗАЦІЮ (ВІДМИВАННЯ) МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ 79
- Скок Олександра Сергіївна**
ПОКАРАННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЗА ТЯЖКІ ЗЛОЧИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ
УКРАЇНИ 86

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

- Вергунов Віктор Анатолійович, Курило Інна Володимирівна,
Головка Людмила Олександрівна**
СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СПІЛЬНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
ПОЛІТИКИ ЄС В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ 95

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

- Марочкін Олексій Іванович, Лешко Оксана Дмитрівна**
ВЗАЄМОВІДНОСИНИ АДВОКАТА ТА КЛІЄНТА: УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА
ПРАКТИКИ 101
- Хмиз Василь Тадейович, Скриньковський Руслан Миколайович,
Процюк Тетяна Богданівна, Хмиз Мар'яна Василівна,
Гарасим Павло Станіславович, Приведа Андрій Володимирович,
Єсімов Сергій Сергійович, Микитюк Микола Андрійович**
РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ТА АВТОРИТЕТУ ПРАВОСУДДЯ 107

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

- Теліженко Людмила Вікторівна, Мурач Дмитро Васильович**
ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОЖЛИВОСТІ ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ В ПРАВІ 117

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

- Кацюба Карина Валеріївна, Гергуленко Тетяна Сергіївна**
РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ НЕОБХІДНОЇ
ВАКЦИНАЦІЇ ВІД COVID-19 123
- Череватенко Ірина Миколаївна, Карачевцева Катерина Дмитрівна,
Крохмаль Роман Олександрович, Ковальчук Анна Павлівна**
ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ 131

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Balakarjeva Iryna, Rutvian Krystyna**
RECOURSE PERIOD TO THE ADMINISTRATIVE COURT THROUGH THE PRISM
OF THE INFLUENCE OF THE SUPREME COURT 11
- Mekh Yuliia, Pererodova Anastasiia**
ENSURING OF STANDARDS FOR THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES AS THE
MAIN WAY OF REALIZING THE RIGHTS OF CITIZENS IN THE EXECUTIVE BRANCH..... 18
- Povydysh Vladyslav**
CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR THE FORMATION OF
THE STATE DEFENSE ORDER..... 25
- Semchyk Olga**
PRACTICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE RIGHTS AND OBLIGATIONS
OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES PROVIDED THE FIELD OF PUBLIC FINANCE ACTIVITY
IN UKRAINE 37

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Poliakov Rodion**
GROUNDS FOR INITIATING INDIVIDUAL INSOLVENCY PROCEEDINGS UNDER
THE LEGISLATION OF UKRAINE AND GERMANY..... 44

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Bayrachna Larysa, Burdai Yurii**
GENERAL LEGAL ESSENCE OF THE DOCTRINE OF POISONED TREE FRUIT AS A MAIN
ASPECT IN THE INSTITUTE'S SYSTEM OF ADMISSIBILITY OF EVIDENCE 52
- Bayrachna Larysa, Piavka Snizhana**
THE RIGHT TO LABOR IN THE CONTEXT OF CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS
WITH DISABILITIES..... 59
- Kushnirenko Oleksandr, Matsak Oleksandr, Terpil Anastasiia**
PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF THE INSTITUTE OF CONSTITUTIONAL
COMPLAINT IN UKRAINE: PROBLEM ASPECTS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE..... 66

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

- Budyachenko Olga**
TOPICAL ISSUES OF DETERMINING THE SUBJECTS OF CRIMINAL LIABILITY
FOR BRINGING TO BANKRUPTCY 74

Kundelska Iryna PECULIARITIES OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE CRIMINAL PERSON WHO LEGALIZES (LAUNDERS) PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL	79

Skok Oleksandra PENALTIES PROVIDED FOR SERIOUS CRIMES IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE.....	86

INTERNATIONAL LAW

Vergunov Victor, Kurylo Inna, Golovko Liudmyla STRATEGIC PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF A COMMON AGRICULTURAL POLICY IN THE EU IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY	95

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Marochkin Oleksii, Leshko Oksana LAWYER AND CLIENT RELATIONS: UKRAINIAN AND FOREIGN PRACTICES.....	101

Khmyz Vasyl, Skrynkovskyy Ruslan, Protsiuk Tetiana, Khmyz Mariana, Harasym Pavlo, Pryveda Andriy, Yesimov Serhii, Mykytiuk Mykola THE ROLE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ENSURING GUARANTEES OF THE INDEPENDENCE OF JUDGES AND THE AUTHORITY OF THE JUDICIARY.....	107

PHILOSOPHY OF LAW

Telizhenko Liudmyla, Murach Dmytro PROSPECTS AND POSSIBILITIES OF TRANSDISCIPLINARY APPROACH IN LAW.....	117

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Katsiuba Karina, Herhulenko Tetiana REALIZATION OF PERSONAL NON-PROPERTY RIGHT TO EDUCATION IN THE CONDITIONS OF NECESSARY VACCINATION FROM COVID-19	123

Cherevatenko Iryna, Karachevtseva Kateryna, Krokhnal Roman, Kovalchuk Anna ABUSE OF CIVIL PROCEDURAL RIGHTS.....	131

Балакарева Ірина Миколаївна

кандидатка юридичних наук,

асистентка кафедри адміністративного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Балакарева Ирина Николаевна

кандидат юридических наук,

ассистентка кафедры административного права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Balakarjeva Iryna

PhD, Assistant of the Department of Administrative Law

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-8312-0216

Рутвян Кристина Олегівна

магістрантка

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Рутвян Кристина Олеговна

магистрантка

Института прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Rutvian Krystyna

Student of the

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0002-4662-9950

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7830

СТРОКИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ КРІЗЬ ПРИЗМУ ВПЛИВУ ВЕРХОВНОГО СУДУ

СРОКИ ОБРАЩЕНИЯ В АДМИНИСТРАТИВНЫЙ СУД СКВОЗЬ ПРИЗМУ ВЛИЯНИЯ ВЕРХОВНОГО СУДА

RECOURSE PERIOD TO THE ADMINISTRATIVE COURT THROUGH THE PRISM OF THE INFLUENCE OF THE SUPREME COURT

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей регулювання строків звернення до адміністративного суду з точки зору належної правової процедури. З'ясується питання, на скільки закріплення та регламентування строків звернення відповідає вимогам до правової процедури, а саме: чітке законодавче регулювання; недопустимість порушення прав, свобод та інтересів сторін; чітка структурованість та регламентованість. У роботі досліджено сутність поняття «строк звернення». Також здійснено спробу порівняти строк звернення з позовною давністю, наводяться аргументи, чому запровадження строків звернення в адміністративному судочинстві не тотожне позовній давності в цивільному процесі. Розглядаються різні позиції, з посиланням на практику Верховного Суду та думки науковців, чому з одного боку, позовна давність не може бути запроваджена в адміністративне судочинство з точки зору принципу правової визначеності, а з іншого боку, яким чином строк звернення порушує право на доступ до правосуддя. Основна увага приділена ролі

Верховного Суду у формуванні підходів до застосування строків позовної давності. Розглядається концепція *contra legem*, що є притаманною для країн англосаксонської правової сім'ї та застосовується у тих випадках, коли виникає необхідність відійти від закріпленої на законодавчому рівні норми, аби уникнути застосування закону буквально і не прийняти несправедливе рішення. Висувається теза, що хоча Верховний Суд іноді і відходить від формально прописаних норм, однак саме в цьому полягає сутність касаційного провадження: воно є додатковою гарантією захисту суб'єктивних прав шляхом виправлення судових помилок, а також своєрідною формою судового контролю. Розглядаються конкретні рішення Верховного Суду, в яких було змінено підходи до практики застосування строків звернення. На основі рішень Верховного Суду досліджено, як саме своїми рішеннями ВС впливає та змінює закріплені на законодавчому рівні строки звернення, виокремлено ключові позиції ВС, які на сьогодні є керівними для суб'єктів звернення до адміністративного суду.

Ключові слова: строк звернення, адміністративний суд, Верховний суд, податкові спори, касація, правова процедура.

Аннотация. Стаття посвящена дослідженню особливостей регулювання строків звернення в адміністративний суд з точки зору надлежачої правової процедури. Піднімається питання, наскільки закріплення і регламентування строків звернення відповідає вимогам правової процедури, а саме: чітке законодавче регулювання; недопустимість порушення прав, свобод і інтересів сторін; чітка структурованість і регламентованість. В роботі досліджено сутність поняття «строк звернення». Також здійснено спробу порівняти строк звернення з ісковим давністю, наводяться аргументи, чому введення строків звернення в адміністративному судопроцесі не тотожно ісковій давності в цивільному процесі. Розглядаються різні позиції, зокрема на практику Верховного Суду та думки вчених, чому з однієї сторони ісковий строк не може бути введений в адміністративному судопроцесі з точки зору принципу правової визначеності, а з іншої сторони – яким чином строк звернення порушує право на доступ до правосуддя. Основна увага приділена ролі Верховного Суду в формуванні підходів до застосування строків іскової давності. Розглядається концепція *contra legem*, яка притаманна країнам англосаксонської правової сім'ї і застосовується в тих випадках, коли є необхідність відійти від закріпленої на законодавчому рівні норми, щоб уникнути буквальної застосування закону і прийняти несправедливе рішення. Підкреслюється теза, незважаючи на те, що Верховний Суд іноді і відходить від формально прописаних норм, однак саме в цьому полягає сутність касаційного провадження: воно є додатковою гарантією захисту суб'єктивних прав шляхом виправлення судових помилок, а також своєрідною формою судового контролю. Розглядаються конкретні рішення Верховного Суду, в яких були змінені підходи до практики застосування строків звернення. На основі рішень Верховного Суду досліджено, як саме своїми рішеннями ВС впливає і змінює закріплені на законодавчому рівні строки звернення, виділено ключові позиції ВС, які сьогодні є керівними для суб'єктів звернення в адміністративний суд.

Ключевые слова: срок обращения, административный суд, Верховный суд, налоговые споры, кассация, правовая процедура.

Summary. The article is devoted to the study of the peculiarities of regulating the recourse period to the administrative court from the point of view of due process. Clear up the issue to what extent the consolidation and regulation of the recourse period qualifies the requirements of the legal procedure, namely: clear legislative regulation; inadmissibility of violation of the rights, freedoms and interests of the parties; clear structuredness and regulation. The scientific work investigates the essence of the term circulation term and considers the feasibility of introducing it. An attempt was also made to compare the recourse period with the limitation, arguments are given why the introduction of the terms of appeal in administrative proceedings is not identical to the limitation in civil proceedings. Different positions are considered, referring to the practice of the Supreme Court and the opinions of scientists, why, on the one hand, the limitation cannot be introduced in the administrative process from the point of view of the principle of legal certainty, and on the other hand, how the recourse period violates the right to access to justice. The main attention is paid to the role of the Supreme Court in the formation of approaches to the application of limitations. The concept of *contra legem*, which is inherent in the countries of the Anglo-Saxon legal family, is considered and is used in cases where there is a need to deviate from the enshrined norm at the legislative level in order to avoid literal application of the law and not make an absurd or unfair decision. The thesis is emphasized, despite the fact that the Supreme Court sometimes deviates from the formally prescribed norms, however, this is the essence of the cassation proceedings: it is an additional guarantee of the protection of subjective rights by correcting judicial errors, as well as a kind of judicial control. The specific decisions of the Supreme Court are considered, in which the approaches to the practice of applying the recourse period have been changed. On the basis of the decisions of the Supreme Court, it was investigated how the Supreme Court by its decisions affects and changes the recourse period fixed at the legislative level, the key positions of the Supreme Court are highlighted, which today are guiding for the subjects of appeal to the administrative court.

Key words: recourse period, administrative court, Supreme Court, tax disputes, cassation, legal procedure.

Постановка проблеми. Дослідження практики Верховного Суду у сучасному правовому полі є актуальним з точки зору науки та необхідним для практичної сфери. Питання строків звернення в адміністративному судовому процесі є доволі спірним та складним, оскільки залежно від категорії справ цей строк відрізняється, а встановлювати факт наявності чи відсутності порушення права суд буде під час розгляду справи по суті лише у випадку своєчасного звернення до суду або у випадку пропуску строку з поважних причин [1]. Податкові ж спори в свою чергу є досить розповсюдженими, тому метою даного дослідження є спроба роз'яснити значимість висновків Верховного Суду, узагальнення певних його позицій, що пов'язані зі строками звернення саме в сфері податкових спорів. На нашу думку, таке дослідження є актуальним та корисним для правозастосувачів задля ефективного та вчасного звернення до суду за захистом порушених прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суміжну проблематику до нашого дослідження у свої працях розкривали, зокрема: Я. О. Берназюк досліджував про онтологічну природу строків, проблеми їх застосування в адміністративному провадженні [2]; П. Д. Гуїван аналізував питання строків з точки зору принципів Європейського суду з прав людини [3]; О. М. Бондаренко окреслив напрями вдосконалення судового вирішення податкових спорів [4]; С. О. Короєд [5] та А. Й. Осетинський [6] вивчали значимість касаційного провадження та висновків зроблених судом на даному етапі. К. В. Смолів у своїх працях розглядав регулювання строків звернення саме для платників податків [7]. Продовжуючи дослідження в даній проблематиці ми пропонуємо розглянути строки звернення до адміністративного суду з точки зору кореляційного зв'язку між висновками Верховного Суду та законодавчим регулюванням.

Виклад основного матеріалу. Кожен громадянин відповідно до положень Конституції України має право на судовий захист шляхом оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У своєму рішенні від 09.09.2010 р. № 19-рп/2010 Конституційний Суд України зазначав, що судовий захист вважається найбільш дієвою гарантією відновлення процесуальних прав і свобод людини і громадянина [8].

Однак важливим є те, аби процедура, за якою здійснюється захист, була належною та зрозумілою. Концепція належної правової процедури активно досліджується науковцями. Так, К. В. Ніколіна

наголошує на тому, що дана концепція має розглядатись як сукупність вимог, яких слід обов'язково дотримуватись в процедурній діяльності. До належної правової процедури ставиться ціла низка концептуальних вимог, деякими з яких є: 1) реалізація має здійснюватись у чіткій відповідності до чинного законодавства; 2) процедурне регулювання не може виступати основою для порушення прав, свобод та інтересів її учасників; 3) правова процедура у своїй реалізації має бути чітко структурованою та впорядкованою (недопустимим є хаотичний розвиток правової процедури) [9].

Що ж взагалі таке строк звернення до адміністративного суду, та чому ми розглядаємо це питання? Строк звернення до адміністративного суду — це проміжок часу після виникнення спору у публічно-правових відносинах, протягом якого особа має право звернутися до адміністративного суду із заявою за вирішенням цього спору і захистом своїх прав, свобод чи інтересів [10].

Чому важливо наголосити саме на цих вимогах до належної правової процедури? Оскільки саме в цих моментах належність регламентування строків звернення в адміністративному провадженні викликає певні сумніви.

Строки звернення регламентовані на законодавчому рівні, однак досить складним для розуміння громадян є те, що вони регулюються одночасно декількома актами. Так, строки, які встановлені КАС є основними, однак допускається можливість встановлення інших строків в спеціальних законах, що значно ускладнює праворозуміння для пересічних громадян. Щодо вимоги про належну структурованість та впорядкованість правової процедури у своїй реалізації, то, на нашу думку, саме цей момент є найбільш суперечливим, оскільки з одного боку, звісно, слід погодитись в науковцями, які наголошують на необхідності чіткої регламентації, однак, з іншого боку, саме періодичний відхід від встановлених на законодавчому рівні норм, шляхом встановлення Верховним Судом певних «прецедентів» забезпечує ефективний захист прав заявників.

Враховуючи положення чинного законодавства, висновки ВС є обов'язковими до виконання та мають братись до уваги судами і органами державними влади, місцевого самоврядування при застосуванні відповідної правової норми в спірних правовідносинах. Отже, безспірною є теза, що українська правова система має тепер ознаки і англосаксонської правової сім'ї.

Оскільки ми говоримо про «прецеденти», то доречним буде згадати про юридичну техніку *contra*

legem, яка застосовується в країнах англосаксонської правової сім'ї. Її сутність полягає у тому, щоб уникнути застосування закону буквально і не прийняти абсурдне або несправедливе рішення. *Contra legem* означає «всупереч закону» або «проти закону». Термін вживається для того, щоб вказати на рішення, прийняте судом або квазісудовим органом усупереч правовій нормі, яка регулює конфлікт [11, с. 150]. Звісно, ми не говоримо про те, що рішення, які приймає Верховний Суд є незаконними, а хочемо лише підкреслити те, що техніка відходу від «сухої букви» закону з метою прийняття справедливого рішення є допустимою, якщо уповноважений на те судовий орган діє в інтересах суспільства.

Взагалі сутність касації полягає в тому, що вона виступає додатковою гарантією захисту суб'єктивних прав шляхом виправлення судових помилок, та по суті є своєрідною формою судового контролю, інструментом формування єдиної судової практики та однакового тлумачення і застосування законодавства, надання методичної допомоги судам нижчого рівня [6, с. 5]. С. О. Короєд розглядаючи цілі касаційного провадження зазначав, що до них належить не лише захист інтересів сторін, а й розвиток права, забезпечення єдності судової практики у рамках всієї країни, а функції Верховного Суду, окрім здійснення правосуддя, мають забезпечувати ефективність національної правової системи та дію принципу верховенства права [5].

Розвиваючи тезу про верховенство права, слід зазначити, що, звісно, ми згодні з вимогою, що висувається до належної правової процедури щодо недопустимості порушення прав, свобод та інтересів учасників провадження встановленою законодавцем процедурою. Однак, вважаємо, що слід дивитись на проблематику ширше, та розглядати жорстке регламентування строків звернення до суду не лише як формальну вимогу, а й як фільтр, що забезпечує оптимізацію навантаження на судову систему.

З приводу встановлення строків звернення до суду, деякі науковці зазначають, що прирівняння позовної давності до строків звернення є порушенням права на судовий захист. Відповідно до вимог закріплених статтею 123 КАС, «якщо особа подає позов після спливу строків, установлених законом, без заяви про поновлення пропущеного строку звернення до адміністративного суду, або якщо підстави, вказані нею у заяві, будуть визнані судом неповажними, позов залишається без руху», також позовна заява може бути залишена без розгляду як на стадії вирішення питання про

відкриття провадження без проведення судового засідання, так і в ході підготовчого провадження чи судового розгляду справи (у випадку більш пізнього встановлення факту пропуску строків звернення до суду та не підтвердження поважності причин такого). На думку П. Д. Гуйвана, закріплення такого підходу є істотним відходом від європейських засад справедливого правосуддя, встановлених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, які в практичній площині реалізуються Європейським судом із прав людини. На думку дослідника, подібний підхід надає суб'єктам владних повноважень пріоритет у процесі захисту в адміністративному суді — це відмова з формальних підстав у розгляді незаконного по суті управлінського рішення щодо його недійсності без розгляду справи по суті [3, с. 102].

Подібна позиція висловлена і в рішенні ЄСПЛ у справі «Ільхан проти Туреччини», який зазначав, що встановлення обмежень доступу до суду у зв'язку з пропуском строку звернення має застосовуватися з певною гнучкістю і без надзвичайного формалізму, воно не застосовується автоматично і не має абсолютного характеру; перевіряючи його виконання, слід звертати увагу на обставини справи [12, п. 103].

Певним медіатором в суперечці між законодавчим формалізмом та необхідністю захисту прав осіб, які звертатимуться до суду з метою захисту своїх порушених прав виступає Верховний Суд. Корегування законодавчих норм, зокрема приписів КАС, це не надто гнучка процедура, яка не здатна ефективно та швидко підлаштовуватись під реалії сьогодення, шукати засоби реагування на певні утиски прав чи складний механізм їх захисту. Тому той факт, що у ч. 5 ст. 242 КАС України закріплено, що «при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постанові Верховного Суду», — це крок вперед задля ефективного захисту прав, оскільки судді ВС як професійні правники здатні усвідомлювати недоліки в механізмі дієвого захисту та шляхом формування свого висновку у конкретній справі створювати прецедент для інших. Всі рішення Верховного Суду мають однакову юридичну силу, незважаючи на те, яким складом вони ухвалені. Імперативні законодавчі приписи вказують на обов'язковість висновків щодо застосування норм права, викладених у постановках цього Суду.

Однак на сьогодні ВС поки ще стоїть на позиції формалізму, підтверджуючи той факт, що строк звернення до суду стосується лише питання при-

йняття до розгляду або відмови у розгляді позовних вимог по суті, однак не застосовується для прийняття рішення про задоволення чи не задоволення таких вимог, а також періоду, протягом якого такі вимоги підлягають задоволенню [13].

Звісно, закріплення строків звернення є необхідним. Наприклад, в обґрунтування необхідності запровадження позовної давності в цивільному процесі О. В. Печений зазначає, що запровадження в судову процедуру позовної давності обумовлене низкою обставин, в тому числі необхідністю забезпечення стабільності цивільного обороту, подоланням невизначеності у правовідносинах. Встановлюючи строки позовної давності, законодавець виходив з того, що тривале невикористання особою свого права свідчить, що особа втрачає зацікавленість у цьому, і це неминуче тягне за собою наслідки для неї і для третіх осіб. А також тривале невикористання особою свого права може породити труднощі в процесі судового розгляду, адже з часом, особливо роками, встановлення судом обставин, дослідження доказів все більше ускладнюється [14, с. 591].

Верховний Суд аргументує, чому запровадження строків звернення в адміністративному провадженні не тотожне позовній давності в цивільному процесі. При цьому зазначається, що обмеження строку звернення пов'язане з принципом правової визначеності та слугує задля забезпечення передбачуваності для відповідача (як правило, суб'єкта владних повноважень в адміністративних справах) та інших осіб того, що зі спливом закріпленого проміжку часу прийняте рішення, здійснена дія (бездіяльність) не матимуть поворотної дії в часі та не потребуватимуть скасування, а правові наслідки прийнятого рішення або вчиненої дії (бездіяльності) не будуть відмінні у зв'язку з таким скасуванням. Тобто встановлені строки звернення до адміністративного суду забезпечують недопущення виникнення ситуації правової невизначеності щодо статусу рішень, дій (бездіяльності) суб'єкта владних повноважень [15].

Щодо більш конкретних тез, висловлених Верховним Судом щодо строків звернення, слід згадати такі:

1) Вже у згаданій вище постанові від 11.10.2019 р. у справі № 640/20468/18, ВС також наголосив на особливостях відмінного правового регулювання, визначених частиною четвертою статті 122 КАС України, щодо інших рішень контролюючих органів, які не стосуються нарахування грошових зобов'язань платника податків, за умови попереднього використання позивачем досудового порядку вирішення спору, вони

оскаржуються в судовому порядку в такі строки: закріпивши тримісячний строк для звернення до суду, якщо рішення контролюючого органу за результатами розгляду скарги було прийнято та вручено платнику податків (скаржнику) у строки, встановлені ПК України. При цьому такий строк обчислюється з дня вручення скаржнику рішення за результатами розгляду його скарги на рішення контролюючого органу. Та шести-місячний строк, якщо рішення контролюючого органу за результатами розгляду скарги не було прийнято та/або вручено платнику податків (скаржнику) у строки, встановлені ПК України. При цьому такий строк обчислюється з дня звернення скаржника до контролюючого органу із відповідною скаргою на його рішення [15].

2) Ще однією з закріплених позицій Верховного Суду стала постанова від 25.02.2021 р. у справі № 580/3469/19, що врегулювала строк звернення у податкових спорах до суду після застосування процедури досудового оскарження вимоги фіскального органу про сплату єдиного внеску. Було закріплено, що вона складає 3 місяці з дня отримання платником рішення органу доходів і зборів вищого рівня, прийнятого за наслідками розгляду відповідної скарги [16].

3) Також Верховним Судом у справі № 580/3469/19 було врегульовано питання додержання позивачем строку звернення до суду з позовом про скасування вимоги про сплату недоїмки з єдиного соціального внеску після використання процедури досудового врегулювання спору. Верховний Суд відступив від раніше викладеної у своїх рішеннях правової позиції, відповідно до якої спеціальним законодавчим актом (а саме — Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування») встановлено, що строком звернення у такому випадку є десять днів з моменту, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів. Верховний Суд закріпив новий підхід, відповідно до якого строк, протягом якого особа може звернутися до суду після застосування процедури досудового оскарження вимоги фіскального органу про сплату єдиного внеску, складає три місяці з дня отримання платником рішення органу доходів і зборів вищого рівня, прийнятого за наслідками розгляду відповідної скарги [16].

4) Необхідно згадати і висновок ВС у справі № 500/2486/19 від 26.11.2020 р. щодо строків звернення до адміністративного суду. До моменту прийняття вказаного рішення був закріплений

підхід, за яким строк звернення до суду для платника становить 1095 днів. Однак КАС ВС визначив, що зазначений у п. 102.1 ст. 102 Податкового кодексу України строк — це строк позовної давності, який має матеріально-правову природу, тому не може бути одночасно і процесуальним строком звернення до суду. П. 56.19 ст. 56 ПК України прямо встановлює строк для звернення до суду у разі застосування платником податку досудового порядку оскарження, який становить місяць від наступного дня після закінчення процедури адміністративного оскарження. Загальний же строк оскарження дій (бездіяльності) чи рішень суб'єктів владних повноважень встановлюється КАС України та складає 6 місяців. Таким чином, КАС ВС у цій справі постановив, що присічним строком для подання позову в адміністративному судочинстві є 6 місяців, а у випадках, встановлених законом, він може бути менший (наприклад, місяць за п. 56.19 ст. 56 ПК України). Важливою ремаркою є те, що відповідне правило розповсюджується не на всі спірні відносини, а лише на ті, що виникли після прийняття цієї постанови, оскільки платники до того розумно очікували, що матимуть 1095 днів на оскарження дій податкових органів [17].

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Отже доктрина, що

формується Верховним Судом, на сьогодні визначає вектор розвитку практики, саме тому рішення у зразкових справах, позиції ВС, що змінили усталений підхід є обов'язковими для вивчення, аналізу та застосування. Що ж стосується строків звернення до адміністративного суду, то ми все ж пристаємо на позицію Верховного Суду в тій тезі, що вичерпання можливості звернення до суду за захистом порушених прав у зв'язку зі впливом строків в адміністративному провадженні є хоча і поступкою для суб'єкта владних повноважень, який зазвичай є відповідачем, однак з іншого боку закріплює той строк, зі впливом якого законність рішення не може бути поставлена під сумнів, а також задля уникнення ситуації правової невизначеності щодо статусу рішень/ дій/ бездіяльності на строк позовної давності у цивільно-процесуальному розумінні. Однак очевидним є те, що Верховний Суд намагається пом'якшити вплив такого правового регулювання на потенційних суб'єктів звернення, постійно повертаючись у своїх висновках до питання строків, намагаючись обрати оптимальну модель для обох сторін та таку, що відповідатиме сучасним реаліям правозастосовної діяльності. Перспективами для подальших досліджень вбачаємо порівняння української практики регулювання строків звернення до суду в адміністративних спорах з зарубіжним досвідом.

Література

1. Постанова КАС ВС у справі № 826/3318/17 від 12.09.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84196677>
2. Берназюк Я. О. Строки звернення до адміністративного суду: проблеми теорії та практики. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2018. № 3(83). С. 135–142.
3. Гуйван П. Д. Темпоральна визначеність правозастосування у світлі принципів Європейського суду з прав людини. Правова позиція. 2019. № 4 (25). С. 100–106.
4. Бондаренко О. М. Напрями вдосконалення судового вирішення податкових спорів. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2019. № 41. С. 123–128.
5. Короед С. О. Роль Верховного Суду України в уніфікації судової практики цивільного судочинства (матеріальний і процесуальний аспекти). Судова апеляція. 2015. № 2. С. 65–72.
6. Осетинський А. Й. Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2005. 20 с.
7. Смолів, К. В. Строк звернення з позовом до адміністративного суду платника податків: сутність та наслідки. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2018. № 4. С. 131–142.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 09.09.2010 р. № 19-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>
9. Ніколіна К. В. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. № 94. С. 44–46.
10. Постанова ВП ВС у справі № 800/304/17 від 04.10.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77286410>

11. Романов А. К. Правовая система Англии: учеб. пособие. Москва: Дело, 2002. 344 с.
12. Рішення ЄСПЛ від 9 листопада 2004 року, остаточне від 9 лютого 2005 року у справі «Ілхан проти Туреччини» (Ilhan v. Turkey), заява № 22277/93. URL: http://www.rechtsveven.info/Content/Menneskerett/CaseLaw/Resumes/93_022277.html
13. Постанова КАС ВС у справі № 607/1402/16-а від 29.11.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85999986>
14. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позиції вищих судових інстанцій. Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика. Харків: ФОП Колісник А. А., 2010. 768 с.
15. Постанова КАС ВС у справі № 640/20468/18 від 11.10.2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85033140>
16. Постанова КАС ВС у справі № 580/3469/19 від 25.02.2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240811>
17. Постанова КАС ВС у справі № 500/2486/19 від 26.11.2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93404515>

References

1. Postanova KAS VS u spravi № 826/3318/17 vid 12.09.2019 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84196677>
2. Bernaziuk Ya. O. Stroky zvernennia do administratyvnoho sudu: problemy teorii ta praktyky. Visnyk Luhansko-ho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2018. № 3(83). S. 135–142.
3. Huiyan P. D. Temporalna vyznachenist pravozastosuvannia u svitli pryntsyviv Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Pravova pozytsiia. 2019. № 4 (25). S. 100–106.
4. Bondarenko O. M. Napriamy vdoskonalennia sudovoho vyrishennia podatkovykh sporiv. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia «Iurysprudentsiia». 2019. № 41. S.123–128.
5. Koroied S. O. Rol Verkhovnoho Sudu Ukrainy v unifikatsii sudovoi praktyky tsyvilnoho sudochynstva (materialnyi i protsesualnyi aspekty). Sudova apeliatsiia. 2015. № 2. S. 65–72.
6. Osetynskiy A. Y. Orhanizatsiia ta funktsionalni zasady diialnosti kasatsiinoi instantsii (na prykladi sudovoi palaty Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukrainy): avtoref. dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.10. Kyiv, 2005. 20 s.
7. Smolov, K. V. Strok zvernennia z pozovom do administratyvnoho sudu platnyka podatkov: sutnist ta naslidky. Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia: Yurydychni nauky. 2018. № 4. S. 131–142.
8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pidvidomchosti sprav, poviazanykh iz sotsialnymy vyplatamy» vid 09.09.2010 r. № 19-rp/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10#Text>
9. Nikolina K. V. Nalezha yurydychna protsedura: teoretychni aspekty vyznachennia. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky. 2012. № 94. S. 44–46.
10. Postanova VP VS u spravi № 800/304/17 vid 04.10.2018 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77286410>
11. Romanov A. K. Pravovaia systema Anhlyy: ucheb. posobyie. Moskva: Delo, 2002. 344 s.
12. Rishennia YeSPL vid 9 lystopada 2004 roku, ostatochne vid 9 liutoho 2005 roku u spravi «Ilkhan proty Turechchyny» (Ilhan v. Turkey), zaiava № 22277/93. URL: http://www.rechtsveven.info/Content/Menneskerett/CaseLaw/Resumes/93_022277.html
13. Postanova KAS VS u spravi № 607/1402/16-a vid 29.11.2019 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85999986>
14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: nauково-praktychnyi komentar (poiasnennia, tлумачення, rekomendatsii z vykorystannia pozytsii vyshchyykh sudovykh instantsii. Ministerstva yustytysii, naukovtsiv, fakhivtsiv). T.4: Ob'iekt-y. Pravochyny. Predstavnytstvo. Stroky / Za red. prof. I. V. Spasybo-Fatieievoi. Seriiia «Komentari ta analytika. Kharkiv: FOP Kolisnyk A. A., 2010. 768 s.
15. Postanova KAS VS u spravi № 640/20468/18 vid 11.10.2019 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85033140>
16. Postanova KAS VS u spravi № 580/3469/19 vid 25.02.2021 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95240811>
17. Postanova KAS VS u spravi № 500/2486/19 vid 26.11.2020 r. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93404515>

Мех Юлія Володимирівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Мех Юлия Владимировна

*кандидатка юридических наук, доцентка,
доцентка кафедры административного права и административной деятельности
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Mekh Yuliia

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Administrative Law and Administrative Activities
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-0191-1020*

Переродова Анастасія Олександрівна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Переродова Анастасия Александровна

*студентка Международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Pererodova Anastasiia

*Student of the International Law Faculty of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7810

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАНДАРТІВ НАДАННЯ
АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ЯК ОСНОВНИЙ СПОСІБ
РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ**

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТАНДАРТОВ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ
АДМИНИСТРАТИВНЫХ УСЛУГ КАК ОСНОВНОЙ СПОСОБ
РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВ ГРАЖДАН В СФЕРЕ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ**

**ENSURING OF STANDARDS FOR THE PROVISION OF
ADMINISTRATIVE SERVICES AS THE MAIN WAY OF REALIZING
THE RIGHTS OF CITIZENS IN THE EXECUTIVE BRANCH**

Анотація. Стаття присвячена актуальному питанню важливості забезпечення стандартів надання адміністративних послуг в Україні, застосування світового досвіду надання адміністративних послуг задля підвищення ефективності та якості наданих послуг. Визначено основні напрями розвитку та реформування сфери адміністративних послуг через їх стандартизацію, основні способи забезпечення реалізації прав громадян на отримання адміністративних послуг. Перераховано основні стандарти надання адміністративних послуг, які є найбільш важливими для досягнення оперативного, ефективного та якісного забезпечення населення публічними послугами. Досліджено сферу надання адміністративних послуг та виявлено численні проблеми у цій сфері, які потребують негайного розв'язання. Запропоновано шляхи

розв'язання наявних проблем, аби підвищити задоволеність громадян отриманими послугами та покращити рівень життя населення у державі. Крім того, у своєму дослідженні ми проаналізували світовий досвід стандартизації надання адміністративних послуг, який демонструє, що політика багатьох сучасних держав спрямована на досягнення більш ефективної та якісної роботи органів виконавчої влади, і основною метою якої є підвищення задоволення населення отриманими послугами, реалізація прав громадян у сфері виконавчої влади та формування сталих відносин між людиною та державою. Автори статті наголошують, що сфера адміністративних послуг є невід'ємною частиною життя кожного громадянина України і саме тому, забезпечення населення якісними та доступними умовами отримання публічних послуг має бути одним із найважливіших завдань, які повинні вирішувати органи виконавчої влади.

Ключові слова: адміністративні послуги, публічні послуги, стандарти, стандартизація, світовий досвід.

Аннотація. Стаття посвячена актуальному вопросу важности обеспечения стандартов предоставления административных услуг в Украине, применение мирового опыта предоставления административных услуг ради повышения эффективности и качества оказанных услуг. Определены основные направления развития и реформирования сферы административных услуг через их стандартизацию, основные способы обеспечения реализации прав граждан на получение административных услуг. Перечислены основные стандарты предоставления административных услуг, которые являются наиболее важными для достижения оперативного, эффективного и качественного обеспечения населения публичными услугами. Исследована сфера предоставления административных услуг и выявлены многочисленные проблемы в сфере этой, которые нуждаются немедленного решения. Предложены пути решения имеющихся проблем, чтобы повысить удовлетворенность граждан полученными услугами и улучшить уровень жизни населения в государстве. Кроме того, в своем исследовании мы проанализировали мировой опыт стандартизации предоставления административных услуг, который демонстрирует, что политика многих современных государств направлена на достижение более эффективной и качественной работы органов исполнительной власти, и основной целью которой является повышение удовлетворения населения полученными услугами, реализация прав граждан в сфере исполнительной власти и формирования постоянных отношений между человеком и государством. Авторы статьи отмечают, что сфера административных услуг является неотъемлемой частью жизни каждого гражданина Украины и именно поэтому, обеспечение населения качественными и доступными условиями получения публичных услуг должно быть одним из важнейших заданий, которые должны решать органы исполнительной власти.

Ключевые слова: административные услуги, публичные услуги, стандарты, стандартизация, мировой опыт.

Summary. The article is devoted to the topical issue of the importance of ensuring standards of administrative services in Ukraine, the application of international experience in the provision of administrative services for the sake of improving the efficiency and quality of services provided. The main directions of development and reforming of administrative services through their standardization, the main ways of ensuring the rights of citizens to receive administrative services are defined. Listed the main standards of administrative services, which are the most important to achieve prompt, efficient and quality provision of public services to the population. The sphere of providing administrative services has been studied and numerous problems in this area that need immediate solutions have been identified. Ways of solving the existing problems have been proposed in order to increase the satisfaction of citizens with the services received and to improve the standard of living of the population in the state. In addition, in our study we have analyzed the world experience of standardization of provision of administrative services, which demonstrates that the policy of many modern states is aimed at achieving more efficient and high-quality work of executive authorities, and the main goal of which is to increase the satisfaction of the population with the services received, the realization of the rights of citizens in the sphere of executive authorities and the formation of permanent relations between the person and the state. The authors of the article note that the sphere of administrative services is an integral part of life of each citizen of Ukraine and that is why providing the population with quality and affordable conditions for receiving public services should be one of the most important tasks that should be solved by executive authority.

Key words: administrative services, public services, standards, standardization, international experience.

Постановка проблеми. Адміністративні послуги становлять невід'ємну частину життя кожного з громадян України. Саме через надання адміністративних послуг забезпечується реалізація конституційного принципу соціальної правової держави. Проте в сучасних умовах склалася ситуація, за якої постають питання щодо якісного, відкритого

та професійного забезпечення права на отримання адміністративних послуг як для фізичних, так і для юридичних осіб. Наявність численних проблем у цій сфері на національному рівні вимагає їх невідкладного розв'язання. Цього можна досягти завдяки стандартизації сфери надання адміністративних послуг в Україні, запозичення досвіду зарубіжних

країн, що є особливо актуально зі взятим нашою державою курсом на євроінтеграцію.

Аналіз останніх досліджень. Вагомий внесок у науково-теоретичні дослідження у галузі надання публічних послуг серед вчених зробили: О. Негрич [3], В. Сороко [4], О. Буханевич [5], В. Пальчук [8], І. Коліушко, В. Тимощук, О. Банчук, І. Бекешкіна [11] та ін. Водночас попри значну кількість наукових праць у цій сфері, слід констатувати, що проблема забезпечення населення якісним рівнем надання адміністративних послуг не втрачає своєї актуальності, а тому вимагає більшого її висвітлення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З'ясувати рівень важливості якісного надання адміністративних послуг та визначити стандарти надання публічних послуг, дослідити актуальні проблеми у цій сфері, з якими зустрічаються громадяни кожен день, і надати пропозиції щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення населення якісними та доступними умовами отримання адміністративних послуг має бути одним із основних завдань, що повинні вирішувати органи державної влади. Адже неможливо заперечити важливість цієї сфери у житті всіх громадян України. Періодично проводяться опитування щодо задоволення якістю отриманих послуг серед населення, і, аналізуючи всі дані, можна помітити, що постійно зростає кількість тих, хто звертається до влади за отриманням певних послуг, громадяни активно висловлюють свою думку щодо різних аспектів у сфері надання адміністративних послуг. Наприклад, за опитуванням, що проводилося Фондом «Демократичні ініціативи» 2019 року, можна побачити, що кількість задоволених громадян у якості надання їм послуг збільшилася, але, все ж таки, залишається певний відсоток незадоволених осіб у певних сферах таких, як черги (20%), комфортність приміщення (6%), затягнення справи (12%), відсутність інформування щодо необхідних документів (11%) та інших. Крім того, все ще залишається негативна ситуація з корупцією у напрямі діяльності надання адміністративних послуг: «З таким стикались майже 9% тих осіб, які звертались за адміністративними послугами і ще майже 20% не захотіли відповідати на це питання» [1]. Отже, Україна потребує реформування сфери публічних послуг, вирішення основних проблем у ній, і саме тому ми повинні визначити шляхи до її вдосконалення.

Варто розпочати з визначення того, що таке «адміністративні послуги». Актуальне офіційне

визначення подається у Законі України «Про адміністративні послуги», згідно якого «адміністративна послуга — результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи» [2]. Також адміністративні послуги визначають як публічні послуги, що надаються уповноваженими органами влади, і вони є провідним засобом реалізації прав громадян у сфері виконавчої влади. Важливість адміністративних послуг обумовлюється тим, що це ефективний спосіб задоволення потреб населення, формування відносин між людиною та державою. Інститут надання адміністративних послуг є показником демократичності системи управління у державі, покликаний швидко та якісно розв'язувати проблеми громадян та покращувати цим рівень життя населення.

Доцільно звернути увагу на світовий досвід надання адміністративних послуг. Так, основним напрямом реформ для урядів ряду європейських країн є підвищення доступності, оперативності, ефективності та якості надання публічних послуг державою. Країни ЄС широко розробляють та впроваджують стандарти надання адміністративних послуг, здійснюють моніторинг діяльності суб'єктів їх надання. Саме тому законодавчо закріплені положення розвинених країн ЄС мають слугувати для нашої держави зразком, моделлю поведінки до створення подібної сучасної системи забезпечення населення якісними публічними послугами.

При проведенні реформи в сфері розвитку системи надання державних послуг для досягнення стійких результатів необхідно одночасно розвивати відповідні елементи інфраструктури на підтримку системи надання адміністративних послуг. Подібна інфраструктура включає створення мережі організацій і установ, які полегшують процес надання державних послуг через проведення досліджень, формування інформаційних баз даних, надання консультацій та навчання як державних службовців, так і споживачів адміністративних послуг [3, с. 25–26]. Водночас процес вдосконалення надання державних послуг тісно пов'язаний з використанням на практиці принципу «зворотнього зв'язку» зі споживачем послуг, який є перевіреним і ефективним методом вивчення сучасного стану в сфері надання послуг та формування стратегії подальшого вдосконалення системи надання адміністративних послуг з урахуванням потреб і очікувань споживачів [3, с. 27].

Як вже зазначалося, найефективнішим способом покращення надання адміністративних послуг є їх стандартизація. Стандарти якості публічних послуг є збіркою конкретних вимог та рекомендацій щодо належного надання послуг, діяльність адміністративних органів повинна відповідати цим нормам задля удосконалення своєї роботи. Стандарти, крім того, забезпечують можливість оцінювання якості надання адміністративних послуг, тобто перевірку відповідності результату наданої послуги до офіційно визначених вимог.

Багато науковців стверджують, що активний розвиток теорії надання публічних послуг та впровадження її у практику у країнах ЄС, розпочався з прийняттям у Великій Британії 1991 р. Хартії громадян (Citizen's Charter) — офіційного документу уряду Великобританії, у якому визначено стандарти послуг, які надаються державними органами. Цікаво, що у Великобританії виділено 40 основних сфер державних послуг, надання яких контролюється Кабінетом міністрів. Для їх регламентування розроблено відповідну кількість так званих хартій, кожна з яких встановлює стандарти послуг, що споживач може одержати від конкретних державних установ в таких сферах, як освіта, соціальне забезпечення, працевлаштування, відпочинок, оподаткування і т.ін. Ця Хартія встановила чіткі правила та вимоги, яким повинна відповідати діяльність усіх державних установ, такі як: наявність розроблених стандартів рівня забезпеченості і якості послуг; інформаційна відкритість і повнота інформації про послуги і порядок їх надання; можливість вільного вибору; доступність послуг; право на апеляцію в разі незадовільної якості; поважання прав громадян під час надання послуг; ефективне використання ресурсів під час надання послуг; введення інновацій у технологію і організацію надання послуг; залучення споживача до спільної роботи з провайдером послуг; зворотний зв'язок з населенням; ступінь задоволеності споживачів кількістю і якістю наданих послуг [4, с. 20–21]. У країнах ЄС питання правового регулювання системи надання публічних послуг є важливим завданням, законодавча база є високо розвинутою, що дає змогу ефективно здійснювати надання та моніторинг. У розвинутих демократичних країнах стандарти, покликані на надання послуг населенню, закріплені у нормативних актах, наприклад: «Хартія Маріанна» (Франція), «Хартія дотримання якості при наданні державних послуг» (Португалія), «Хартія клієнтів» (Бельгія) та інші [5, с. 120–122]. До того ж, злагоджена і спільна політика держав-членів

ЄС щодо розвитку єдиної системи послуг зазначена у положеннях «Білої книги про послуги, що становлять загальний інтерес», які спрямовані на розвиток високоякісних послуг, забезпечення якісними та доступними послугами громадян [6].

Аналізуючи світовий досвід, можна зробити висновок, що законодавче закріплення та систематизоване правове регулювання вимог до надання державних послуг є основним і першим етапом до створення злагоджено функціонуючої системи. В Україні діє ряд нормативно-правових актів, які регулюють сферу надання адміністративних послуг. Головним є Закон України «Про адміністративні послуги», у статті 4 якого визначено основні принципи надання адміністративних послуг: відкритість і прозорість, оперативність та своєчасність, доступність інформації щодо надання адміністративних послуг, раціональна мінімізація кількості документів і процедурних дій, які є необхідними для отримання адміністративних послуг, доступність та зручність для суб'єктів звернень [2]. Ширше розкрито питання оцінки якості надання адміністративних послуг в Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади, схваленій розпорядженням КМУ від 15.02.2006 р. № 90-р, такі як: результативність, своєчасність, доступність, зручність, відкритість, повага до особи, професійність [7]. Також Концепцією визначено основні проблеми у сфері надання адміністративних послуг, які потребують розв'язання, серед яких важливо виділити «відсутність стандартів надання послуг». На нашу думку, ця проблема є ключовою, саме відсутність чітких стандартів надання послуг, закріплених на законодавчому рівні, тягне за собою виникнення й інших перелічених проблем. Тож першочерговим завданням для України є реформування законодавства та приведення його до європейських стандартів, що буде важливим кроком до якісної діяльності державних органів щодо надання публічних послуг і забезпечення прав і свобод громадян.

Проте слід підкреслити, що запровадження стандартів є лише першим кроком на шляху до вдосконалення всього механізму державного управління та підвищення рівня доступності, ефективності та професійності надання адміністративних послуг, за відсутності впровадження стандартів у практику, у діяльність органів влади та її посадових осіб, зникає можливість реального реформування сфери державних послуг та підвищення задоволеності громадян отриманими послугами.

Варто розглянути, як саме стандартизація допоможе у розв'язанні проблем у сфері надання адміністративних послуг на прикладі актуальних проблем в Україні. Однією з найважливіших проблем є проблема територіальної «розпорошеності» органів, що надають публічні послуги та складність процедури надання послуг. Наявність різних владних органів та підрозділів ускладнює доступ громадян до отримання адміністративних послуг, створюються окремі труднощі у пошуку потрібного органу й на це витрачається час громадян, адже часто перелік послуг в різних самоврядних органах відрізняється і неможливо отримати декілька різновидів послуг в одному місці. Складність процедури полягає у відсутності чіткого законодавчого та нормативного регулювання їх надання, наявність інформації, яка відрізняється та не є пов'язаною. Вирішенням цієї проблеми може бути уніфікація переліку послуг, затвердження загального стандарту. Моделлю може слугувати досвід запровадження «Універсамів послуг» та принципу «Єдиного вікна», що ефективно діє в Угорщині. За цим проектом розширюється кількість послуг, які надаються одним центром надання адміністративних послуг, перелік послуг значний: від оформлення шлюбу, вирішення питання громадянства та пошуку роботи і розв'язання проблем з безробіттям до реєстрації місця проживання та отримання пільг і субсидій [8]. Суміжною до цього питання є проблема територіальної доступності центрів надання адміністративних послуг: допоможе забезпечення розвиненої транспортної мережі, зупинок громадського транспорту та достатньої кількості місць для паркування, що дозволить громадянам зручно добиратися до них.

Через надмірне навантаження та брак персоналу в ЦНАП та ОМС, особливо в сільських місцевостях, уповільнюється швидкість надання публічних послуг та ефективність роботи органів. Причиною може слугувати завищені кваліфікаційні вимоги до адміністраторів, такі як наявність вищої освіти за рівнем магістра чи спеціаліста, стаж роботи в органах місцевого самоврядування не менше одного року та ін. Надмірні кваліфікаційні вимоги ускладнюють комплектацію персоналу ЦНАП, особливо гострою ця проблема є в сільських місцевостях, все це перешкоджає громадянам ефективно та швидко отримувати якісні послуги. Для розв'язання цієї проблеми потрібно зменшити кваліфікаційні вимоги для працівників усіх ОМС та ЦНАП або конкретно для органів сільської місцевості, наприклад, отримання вищої освіти на рівні бакалавра може бути достат-

ньо та зменшення стажу роботи до 4–6 місяців [9]. Інша важлива проблема, пов'язана з персоналом центрів надання адміністративних послуг, це відсутність або брак комунікаційних навичок у працівників. Необхідно встановити стандарт, за яким усі працівники щорічно або декілька разів на рік повинні проходити тренінги задля покращення їхніх комунікаційних навичок. Крім того, для забезпечення якісного обслуговування у всіх ЦНАП варто приділяти увагу основним персональним стандартам якісного обслуговування відвідувачів, таким як: привітність, зовнішній вигляд, компетентність, індивідуальний підхід до кожного, стресостійкість та вміння швидко реагувати в нестандартних ситуаціях [10].

Варто також зазначити, що окремі проблеми у сфері надання адміністративних послуг або їх сукупність через відсутність належної забезпеченості стандартами, породжують ризики виникнення корупції. До прикладу, можливість, а частіше за все вимушеність, особистого звернення приватних осіб задля отримання послуги: таким чином породжується ризик вимагання «винагороди» недобросовісними працівниками. Це можна вирішити за допомогою запровадження широкого використання інформаційно-комунікаційних технологій, докладніше про які ми поговоримо пізніше. За умови надсилання звернення на замовлення адміністративних послуг за допомогою цифрових технологій мінімізується особистий контакт, у цьому випадку менше можливостей для зловживань своїм положенням. Крім того, сприяє підвищенню ризиків виникнення корупції такі проблеми, як брак вичерпної інформації про процедуру надання адміністративних послуг, занадто великі строки надання окремих публічних послуг, невпорядкованість оплати за адміністративні послуги та встановлення «додаткових» розцінок, обмежений час прийому громадян, величезні черги та інше [11]. Всі ці проблеми виникають через відсутність законодавчо закріплених стандартів щодо надання адміністративних послуг та належного моніторингу за діяльністю державних органів.

Що ж до запровадження цифрових технологій у сферу адміністративних послуг, то це є найефективнішим способом подолання проблем у цій сфері та взагалі реформування всієї системи адміністрування в Україні. Європейські країни на своєму прикладі показують, що цифрові технології є рушійною силою розвитку як економічної сфери, так і забезпечення належного зв'язку між громадянином і державою у сфері надання адміністративних послуг. В документі «Цифровий

порядок денний для Європи до 2020 року» зазначається, як один зі стовпів сталого та прогресивного майбутнього держав — розвиток стандартів, довіри та безпеки громадян онлайн [12]. Європейські країни забезпечують формування систем е-урядування для отримання великої кількості послуг в режимі онлайн, створюють зручні умови для усіх громадян через наявність всієї потрібної інформації на загальнодержавних порталах надання адміністративних послуг, можливості падавання всіх необхідних документів онлайн. Таким способом громадяни економлять час, адже їм не потрібно стояти у довгих чергах, мінімізуються контакти між людьми (що є особливо актуальним у часи світової пандемії COVID-19), взагалі спрощується процедура надання адміністративних послуг та гарантується повна прозорість процедур. Міжнародний досвід показує, що інноваційні технології електронного адміністрування сприяють удосконаленню ефективності та якості надання адміністративних послуг, зниження ризиків корупції та підвищенню демократичності системи державного управління.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Таким чином, важко заперечити, що сфера надання адміністративних послуг є одним із найважливіших інструментів зв'язку та взаємодії громадянина та держави.

У такий спосіб держава повинна служити своїм громадянам через забезпечення реалізації прав громадян на отримання адміністративних послуг. Не обмежуючись лише формальним здійсненням владних повноважень щодо виконання своїх обов'язків, а саме забезпеченням населення якісним рівнем послуг. Інститут надання адміністративних послуг є показником демократичності системи управління у державі, покликаний швидко та якісно розв'язувати проблеми громадян та покращувати цим рівень життя населення. Світовий досвід стандартизації державних послуг демонструє, що ці питання займають важливе місце в політиці багатьох сучасних держав, яка спрямована на досягнення більш ефективної роботи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Тому законодавче закріплення стандартів надання адміністративних послуг в Україні та належний моніторинг за ефективністю та якістю їх виконання органами виконавчої влади має бути першочерговим завданням на всеукраїнському рівні. Слід підкреслити, що належне дотримання стандартів надання публічних послуг державними органами в Україні сприятиме реформуванню системи та розв'язанню багатьох актуальних проблем, підвищенню задоволення населення отриманими послугами, налагодженню зв'язку між державою та громадянами.

Література

1. Оцінка населенням України якості надання адміністративних послуг від 4 вересня 2019 року. URL: https://dif.org.ua/article/otsinki-naselennyam-ukraini-yakosti-nadannya-administrativnikh-poslug_2019
2. Про адміністративні послуг: Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
3. Негрич О. М. Формування механізмів розвитку системи надання адміністративних послуг в Україні // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук (доктор філософії) з державного управління. Київ. 2018. 235 с.
4. Сороко В. М. Надання публічних послуг органами державної влади та оцінка їх якості: навч. посіб. К.: НАДУ, 2008. 104 с.
5. Буханевич О. М. Особливості правового регулювання адміністративних послуг в країнах Європейського союзу // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. № 12. Т. 1. С. 120–122.
6. Progress since the 2004 White paper on services of general interests. Brussels, COM (2007) 725 final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SEC:2007:1515:FIN>
7. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади від 15.02.2006 р. № 90-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-p#Text>
8. Пальчук В. Особливості розвитку мережі центрів надання адміністративних послуг в Україні. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2875:perspektivi-vprovadzheniya-tsnapiv-vukrajini&catid=8&Itemid=350
9. Проблеми законодавства і практики у сфері надання адміністративних послуг (документ, розроблений експертами Програми «U-LEAD з Європою», напрямок покращення якості надання адміністративних послуг). URL: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Policy-UKR_U-LEAD.pdf

10. Єдині вимоги (стандарт) до якості обслуговування відвідувачів центрів надання адміністративних послуг. URL: <http://snap.in.ua/wp-content/uploads/2017/05/ЄДИНІ-ВИМОГИ-СТАНДАРТ-1.pdf>

11. Корупційні ризики надання адміністративних послуг та контрольно-наглядової діяльності в Україні / [Ігор Коліушко, Віктор Тимошук, Олександр Банчук та ін.; Ірина Бекешкіна]; Центр політико-правових реформ, Фонд «Демократичні ініціативи». К. Москаленко О. М. ФОП, 2009. 196 с.

12. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. A Digital Agenda for Europe. Brussels, COM/2010/0245. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52010DC0245>

References

1. Ocinka naselennjam Ukrainy jakosti nadannja administratyvnykh poslugh vid 4 veresnja 2019 roku. URL: https://dif.org.ua/article/otsinki-naselennyam-ukraini-yakosti-nadannja-administrativnykh-poslug_2019

2. Pro administratyvni poslugh: Zakon Ukrainy vid 6 veresnja 2012 roku # 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>

3. Neghrych O. M. Formuvannja mekhanizmiv rozvytku systemy nadannja administratyvnykh poslugh v Ukraini // Dysertacija na здобuttja naukovogho stupenja kandydata nauk (doktor filosofiji) z derzhavnogho upravlinnja. Kyjiv. 2018. 235 s.

4. Soroko V. M. Nadannja publicnykh poslugh orghanamy derzhavnoji vlady ta ocinka jikh jakosti: navch. posib. K.: NADU, 2008. 104 s.

5. Bukhanevych O. M. Osoblyvosti pravovogho rehuljuvannja administratyvnykh poslugh v krajinakh Jevropejskoghо sojuzu // Naukovyj visnyk mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu. Serija «Jurysprudencija». 2014. #12. T. 1. S. 120–122.

6. Progress since the 2004 White paper on services of general interests. Brussels, COM (2007) 725 final. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=SEC:2007:1515:FIN>

7. Pro skhvalennja Koncepciji rozvytku systemy nadannja administratyvnykh poslugh orghanamy vykonavchoji vlady vid 15.02.2006 r. # 90-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-p#Text>

8. Paljchuk V. Osoblyvosti rozvytku merezhi centriv nadannja administratyvnykh poslugh v Ukraini. Centr doslidzhenj socialnykh komunikacij NBUV. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2875:perspektivi-vprovadzhennja-tsnapiv-vukrajini&catid=8&Itemid=350.

9. Problemy zakonodavstva i praktyky u sferi nadannja administratyvnykh poslugh (dokument, rozroblenyj eksper-tamy Prohramy «U-LEAD z Jevropoju», naprjamok pokrashhennja jakosti nadannja administratyvnykh poslugh). URL: https://tsnap.ulead.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Policy-UKR_U-LEAD.pdf

10. Jedyni vymoghy (standart) do jakosti obslughovuvannja vidviduvachiv centriv nadannja administratyvnykh poslugh. URL: <http://snap.in.ua/wp-content/uploads/2017/05/ЄДИНІ-ВИМОГИ-СТАНДАРТ-1.pdf>

11. Korupcijni ryzyky nadannja administratyvnykh poslugh ta kontroljno-naghljadovoji dijajnosti v Ukraini / [Ighor Koliushko, Viktor Tymoshhuk, Oleksandr Banchuk ta in.; Iryna Bekeshkina]; Centr polityko-pravovykh reform, Fond «Demokratychni iniciatyvy». K. Moskalenko O. M. FOP, 2009. 196 s.

12. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. A Digital Agenda for Europe. Brussels, COM/2010/0245. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52010DC0245>

Повидиш Владислав Володимирович

кандидат юридичних наук,

здобувач наукового ступеня доктора юридичних наук

кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Повидиш Владислав Владимирович

кандидат юридических наук,

соискатель научной степени доктора юридических наук

кафедры административного права и административной деятельности

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Povydysh Vladyslav

Candidate of Legal Sciences,

Candidate for the degree of Doctor of Legal Sciences of the

Department of Administrative Law and Administrative Activities

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7794

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБОРОННОГО ЗАМОВЛЕННЯ

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР ФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБОРОННОГО ЗАКАЗА

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES FOR THE FORMATION OF THE STATE DEFENSE ORDER

Анотація. Автором було запропоноване власне визначення правового режиму відносин у сфері формування державного оборонного замовлення. Разом із тим на основі сучасних доктринальних поглядів на оцінку цільового призначення засадничих конструкцій оборонних закупівель, що визначені специфікою даних відносин, зосереджена увага на необхідності адміністративно-правового впливу на них, але в суворо обмежених межах. Проаналізувавши ряд законодавчих актів, доктринальних доробок провідних науковців, здійснивши власне авторське тлумачення деяких явищ, у ході дослідження автором було встановлено, що чинне законодавство України недостатньо наповнене галузевими правилами здійснення адміністративної процедури формування державного оборонного замовлення, про це свідчить відсутність порядків здійснення різних етапів та стадій оборонних закупівель. До того ж, в законодавстві не визначені певні адміністративні бар'єри процедур, що ставить Державних замовників в пріоритетне становище перед генеральним виконавцем, що виступає негативним фактором з огляду на «сервісну» спрямованість розвитку України. Автором було встановлено недостатню наукову розробленість в аспекті розуміння, тлумачення та роз'яснення поняття «адміністративної процедури». Було надано повне та розгалужене розуміння даної сфери та наведено авторське розуміння адміністративної процедури. Також надано тлумачення адміністративній процедурі формування оборонного замовлення. До того ж, були досліджені концептуальні засади адміністративної процедури формування оборонного замовлення, встановлено зони їх взаємодії та залежності один від одного, було надано тлумачення кожній з основоположних засад та доведено неповноту їх реалізації на сьогоднішній день на території України. Також, автором було встановлено, що законодавцеві рідко

вдається забезпечити оптимальне поєднання різногалузевих норм. В результаті спостерігаються такі негативні тенденції, як неефективність регламентації, формування деструктивних правових механізмів, що перешкоджають нормальному функціонуванню правовідносин. Ці тенденції повною мірою притаманні сфері державного оборонного замовлення.

Ключові слова: оборонне замовлення, закупівлі, адміністративні бар'єри, адміністративна процедура, концептуальні засади.

Аннотация. Автором было предложено собственное определение правового режима отношений в сфере формирования государственного оборонного заказа. Вместе с тем, на основе современных доктринальных взглядов на оценку целевого назначения основных конструкций оборонных закупок, определенных спецификой данных отношений, сосредоточено внимание на необходимости административно-правового воздействия на них, но в строго ограниченных пределах. Проанализировав ряд законодательных актов, доктринальных наработок ведущих ученых, осуществив собственное авторское толкование некоторых явлений, в ходе исследования автором было установлено, что действующее законодательство Украины недостаточно наполнено отраслевыми правилами осуществления административной процедуры формирования государственного оборонного заказа, об этом свидетельствует отсутствие порядков осуществления разных этапов и стадий оборонных закупок. К тому же, в законодательстве не определены определенные административные барьеры процедур, которые ставят Государственных заказчиков в приоритетное положение перед генеральным исполнителем, что выступает отрицательным фактором с учетом «сервисной» направленности развития Украины. Автором была установлена недостаточная научная разработанность в аспекте понимания, толкования и разъяснения понятия «административной процедуры». Было предоставлено полное и разветвленное понимание данной сферы и авторское понимание административной процедуры. Также дано толкование административной процедуре формирования оборонного заказа. К тому же были исследованы концептуальные основы административной процедуры формирования оборонного заказа, установлены зоны их взаимодействия и зависимости друг от друга, было дано толкование каждой из основополагающих основ и доказана неполнота их реализации на сегодняшний день на территории Украины. Также автором было установлено, что законодателю редко удается обеспечить оптимальное сочетание разноотраслевых норм. В результате наблюдаются такие негативные тенденции, как неэффективность регламентации, формирование деструктивных правовых механизмов, препятствующих нормальному функционированию правоотношений. Эти тенденции в полной мере присущи сфере государственного оборонного заказа.

Ключевые слова: оборонный заказ, закупки, административные барьеры, административная процедура, концептуальные принципы.

Summary. The author proposed his own definition of the legal regime of relations in the field of formation of the state defense order. At the same time, based on modern doctrinal views on the assessment of the purpose of the basic structures of defense procurement, which are determined by the specifics of these relations, attention is focused on the need for administrative and legal influence on them, but within strictly limited limits. Analyzing a number of legislative acts, doctrinal achievements of leading scientists, making their own author's interpretation of some phenomena, the author found that the current legislation of Ukraine is insufficiently filled with sectoral rules of administrative procedure for forming the state defense order, as evidenced by the lack of procedures defense procurement. In addition, the legislation does not define certain administrative barriers to the procedures, which puts the state customers in a priority position before the general executor, which is a negative factor given the «service» orientation of Ukraine's development. The author found insufficient scientific development in terms of understanding, interpretation and explanation of the concept of «administrative procedure». A complete and extensive understanding of this area was provided, and the author's understanding of the administrative procedure was provided. An explanation of the administrative procedure for forming a defense order is also provided. In addition, the conceptual principles of the administrative procedure of defense order formation were studied, the zones of their interaction and interdependence were established, each of the basic principles was explained and their implementation incomplete to date in Ukraine was proved. In addition, the author found that the legislator rarely manages to ensure the optimal combination of multidisciplinary norms. As a result, there are such negative trends as ineffective regulation, the formation of destructive legal mechanisms that hinder the normal functioning of legal relations. These trends are fully inherent in the sphere of state defense procurement.

Key words: defense order, procurement, administrative barriers, administrative procedure, and conceptual framework.

Постановка проблеми. У сфері оборонного замовлення спостерігаються негативні тенденції, які виражаються у формуванні малоефективних і руйнівних правових механізмів, адміністративних

бар'єрів, що є наслідком відсутності концептуального теоретичного осмислення досліджуваних правових відносин, дефіциту збалансованого застосування різноспрямованих адміністративних

процедур належного забезпечення організаційних та концептуальних засад та правових засобів відповідної сфери.

Забезпечення військового потенціалу та підтримання його на високому рівні — стратегічне завдання кожної держави. Державне оборонне замовлення прийнято вважати особливою правовою конструкцією загального адміністративно-правового регулювання. Правовідносини, що складаються у рамках формування, розміщення та виконання державного оборонного замовлення, справедливо характеризуються в юридичній літературі як компонент контрактної системи. Державне оборонне замовлення, як і контрактна система, є об'єктом складного комплексного правового регулювання. Але відмінністю державного оборонного замовлення виступає незрівнянно більшу питому вагу адміністративно-правових засобів (адміністративно-правові акти, норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, процедури) у його правовому регулюванні порівняно з контрактною системою в цілому.

Це виявляється, по-перше, у застосуванні спеціальних методів державного регулювання у сфері державного оборонного замовлення (державне регулювання цін на продукцію; дотримання антимонопольних вимог; казначейське та банківське супроводження); по-друге, — у доповненні системи норм про адміністративні правопорушення спеціальними складами таких правопорушень.

Проте законодавцеві рідко вдається забезпечити оптимальне поєднання різногалузевих норм. В результаті спостерігаються такі негативні тенденції, як неефективність регламентації, формування деструктивних правових механізмів, що перешкоджають нормальному функціонуванню правовідносин. Ці тенденції повною мірою притаманні сфері державного оборонного замовлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливий внесок у розвиток наукового простору та літературного збагачення сфери оборонного замовлення внесли В. Б. Авер'янов, В. Галунько та О. Правоторова [11], які надали власне формулювання поняттю «адміністративна процедура». Левченко О. В. [5], Фролов Ю. М. [6], Буханевич О. М. [8] внесли значний доктринальний внесок у розвиток наукового розуміння розмежування функцій та адміністративних бар'єрів учасників процедури формування оборонного замовлення.

Цілі та мета дослідження. Встановлення оптимального поєднання методів і засобів адміністративних процедур в правовому регулюванні оборонного замовлення, надання належної оцінки

чинному законодавства України у сфері регулювання оборонних закупівель та доктринальних доробок науковців-дослідників з точки зору наявності в них відповідних концептуальних засад регулювання основних напрямків реалізації мети та завдань національного оборонного замовлення.

Методологічна основа. Досліджуючи питання концептуальних засад адміністративних процедур оборонного замовлення в Україні були використані загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема, системно-структурний, формально-юридичний, формально-логічний а також метод наукового тлумачення права.

Виклад основного матеріалу. Основним законодавчим актом, який регулює сферу оборонних закупівель та в якому втілюються основні концептуальні засади адміністративно-правового їх регулювання є Закон України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 року № 808–20 [1]. Відповідно до присів даного закону оборонними закупівлями виступає процес здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони [1].

Відсутність цілісної концепції вдосконалення законодавства про державне оборонне замовлення і, як наслідок, безсистемність коригувань, що вносяться, виступають причинами формування в ньому не тільки міжгалузевих, а й внутрішньогалузевих колізій.

Використання при регламентації різних галузей відносин та процедур адміністративно-правових засобів із властивою їм за загальним правилом імперативністю має певні ліміти. Адміністративне регулювання має обмежуватися лише тим необхідним мінімумом обмежень, які забезпечують захист інтересів держави та суспільства. Надмірне та необґрунтоване використання адміністративно-правових засобів у регулюванні суспільних відносин, як правило, тягне за собою наслідки у вигляді значної кількості обов'язкових вимог до діяльності уповноважених осіб та органів. У зв'язку з цим на практиці виникають необґрунтовані витрати на виконання обов'язкових вимог, що не призводять, однак, до позитивної динаміки щодо досягнення цілей законодавчого впливу, зростання матеріальних витрат усіх учасників правовідносин. Де-факто йдеться про формування «адміністративних бар'єрів».

Загалом розрізненість та галузевий характер регулювання не сприяє ефективності та визначеності, оскільки допускаються різні підходи. Тут

слід згадати про один із важливих постулатів правового регулювання — принцип правової економії, який є керівною ідеєю правового впливу на будь-які суспільні відносини. Вплив має здійснюватися лише в тому випадку, в межах якого дозволяє це робити його зміст, у комплексі засобів цього впливу, він має бути мінімально достатнім задля досягнення його цілей.

У сфері законотворчості не можна забувати основне правило: нормами права забезпечується стійкість та відносна стабільність суспільних відносин. Автор ж, навпаки, спостерігає такі тенденції розвитку законодавства як посилення нестабільності, неопрацьованість нормативних рішень, часта зміна пріоритетів.

Вищевикладене дозволяє сформулювати тезу про те, що метод регулювання відносин за державним оборонним замовленням є базовим, що не виключає лімітованого (точкового) застосування засобів адміністративно-правового впливу. Причому тенденція зближення законодавчого регулювання всіх публічних закупівель не повинна торкнутися сфери державного оборонного замовлення — вона повинна залишатися окремим елементом контрактної системи зі специфічним інструментарієм правової модерації, що не передбачає відмови від застосування норм обмежувального характеру.

Специфіка сфери державного оборонного замовлення, відносна відособленість його правового режиму відбита у системі норм про адміністративної відповідальності за правопорушення у цій сфері. У ній особливо яскраво проявляється схильність правовідносин у сфері державного оборонного замовлення адміністративно-правового впливу у вигляді встановлення адміністративної відповідальності за порушення умов процедур.

Таким чином, варто прийти до проміжного висновку про те, що належне регулювання процедури оборонних закупівель є невід'ємною частиною належного розвитку не тільки оборонного комплексу держави, й розвитку та закріплення здатності України захищати свої права та законні інтереси на міжнародній арені в умовах стрімкої євроінтеграції.

Відповідними способами, завдяки яким можна повно, всебічно та неупереджено контролювати належне формування, здійснення та забезпечення оборонного замовлення є належна регламентація адміністративних процедур у даній сфері. Задля більшого розуміння поєднання досліджуваних понять, автор пропонує проаналізувати загальні визначення та науковий підхід до поняття «адміністративна процедура».

Як влучно зазначає В. Б. Авер'янов, адміністративні процедури здатні істотно сприяти підвищенню ефективності реалізації публічної влади, чіткому виконанню функцій і повноважень органів і посадових осіб, але головне, вони покликані забезпечувати необхідну послідовність у реалізації громадянами своїх прав та охоронюваних законом інтересів і стати дійовим засобом протидії суб'єктивізму з боку службовців органів публічної влади [2, с. 152].

В. Галуцько та О. Правоторова під адміністративною процедурою розуміють встановлений чинним законодавством порядок розгляду суб'єктами публічного адміністрування індивідуальних адміністративних справ щодо реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів окремої фізичної та юридичної особи, що завершується ухваленням адміністративного акта [3, с. 232].

Крім того, принципово важливим є те, що завдяки адміністративним процедурам фактично мовби «вирівнюються» правові позиції суб'єктів владних повноважень і людини, на протигагу відносинам так званої субординації, у яких зазвичай перебувають суб'єкти управлінських відносин [4, с. 10].

Дослідниця К. А. Гутченко відзначає, що вона вбачає актуальним і необхідним законодавчо закріпити поняття «адміністративна процедура» у численних нормативно-правових актах України [5, с. 55]. На даний час ми зустрічаємо лише словосполучення процедури у поєднанні з іншими словами, а саме: «процедура закупівлі» в пункті 11 статті 71 Закону України «Про публічні закупівлі» [6; 7], «процедура внутрішнього контролю» — у пункті 4 статті 6 Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» у контексті розроблення й упровадження процедури внутрішнього контролю, управління ризиками, а також інформаційних технологій у фінансовій сфері [8; 9].

Однак на сьогоднішній день на розгляді Верховної Ради України, перебуває вже підписаний Головною Верховною Радою України законопроект Закону України «Про адміністративні процедури», який визначає адміністративну процедуру, як визначений законодавством порядок здійснення адміністративного провадження [10]. На думку автора, дане тлумачення такого основоположного поняття є неповним та нерозкритим з огляду на стрімкий розвиток такої базової функції держави, як сервісність. Відповідним поняттям порушений загальний принцип правової визначеності, що є несумісним із засадою верховенства права та не

може визнаватись зрозумілим для громадян та інших фізичних та юридичних осіб.

З огляду на зазначене, варто прийти до висновку про те, що на сьогоднішній день у науковій літературі не існує єдиного та комплексного підходу до поняття та адміністративної процедури. З огляду на це, дуже складно надавати оцінку адміністративній процедурі того чи іншого явища, адже по перше необхідно розуміти родові та видові ознаки відповідного процесу.

Критично та системно проаналізувавши стан наукової розробленості у даній сфері, автор не погоджується із колегами В. Галунько та О. Правоторовою, які зазначають про обов'язкову взаємодію таких суб'єктів, як орган державної влади або орган місцевого самоврядування та людина. До того, варто вказати про необов'язковість наявності адміністративного або будь-якого іншого юридичного акта унаслідок завершення тої чи іншої адміністративної процедури. До даних висновків варто прийти у зв'язку із дослідженням нашої теми, об'єктом якої є саме оборонні закупівлі й концептуальні засади їхньої адміністративної процедури.

Однак із деякими висновками все ж доцільно погодитись, наприклад про те, що адміністративна процедура покликана вирівнювати статус суб'єктів взаємодії, разом із належним збереженням імперативного принципу «субординації».

Таким чином, автор вбачає за необхідне навести власне бачення поняття **адміністративної процедури, що полягає у визначеному чинним законодавством України порядку здійснення провадження щодо прийняття та/або виконання адміністративного акта, прийнятого адміністративним органом в рамках своїх законних повноважень відповідно до законно встановлених адміністративних бар'єрів (компетенції), спрямованого на набуття, зміну або припинення конкретного обсягу прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб приватного та публічного права, витікає із публічно-правових двосторонніх або багатосторонніх відносин й лягає в основу принципу ефективності предмета провадження.**

З огляду на зазначене, та з урахуванням об'єкту дослідження оборонні закупівлі варто розглядати саме з огляду із здійснення крізь адміністративну процедуру з метою унеможливлення прогалин та колізій, як законодавчого, так й практичного їх втілення. Так, чинним законодавством України встановлено в рамках засадничого регулювання процедури оборонного замовлення в аспекті суб'єктності даної сфери два основних компоненти (сторони) — державний замовник та викона-

вець. Щодо державного замовника як суб'єкта адміністративно-правового впливу на даний процес, то як влучно зазначає Гнатівський М. М. основними його функціями є наступні:

- державний замовник організовує і проводить конкурси на розміщення оборонного замовлення з метою визначення головного виконавця (виконавця);
- погоджує ціну на продукцію (роботи, послуги), укладає державний контракт на поставки продукції (робіт, послуг);
- забезпечує фінансування оборонного замовлення;
- здійснює контроль за використанням головним виконавцем (виконавцем) фінансових коштів, виділених на виконання оборонного замовлення;
- здійснює контроль за виконанням робіт як на окремих етапах, так і в цілому;
- бере участь у випробуваннях дослідних зразків (комплексів, систем) озброєння і військової техніки, серійної продукції, а також комплектуючих виробів і матеріалів;
- організовує і проводить державні випробування дослідних зразків (комплексів, систем) військової техніки, здійснює підготовку документації для прийняття їх на озброєння (постачання);
- стверджує конструкторську документацію для здійснення серійного виробництва зразків військової техніки [11, с. 24].

До того ж, в науковій літературі зазначають та виокремлюють загальні засади діяльності генерального виконавця оборонних закупівель, на якого в результаті кінцевого етапу даної процедури покладається обов'язок із національного забезпечення тими чи іншими товарами оборонних комплекс за відповідну плату, фінансування якого здійснюються, за загальним правилом, з Державного бюджету України, або за рахунок видатків, кредитів та позик міжнародних фінансових установ, таких як, наприклад, Міжнародний валютний фонд або Європейський інвестиційний банк. Дана система передбачає ряд основних прав та обов'язків, дотримання яких лягає в основу належного розвитку системи Національних конкурсних оборонних торгів, наявність яких в кожній високорозвинутій державі є необхідним як с точки зору стратегічного розвитку нації, так й з боку повсякденної готовності до різних ситуацій, проблем, суперечок та конфліктів, вирішення яких напряму залежить від оборонної готовності України. Дана система також надає можливість розвитку сучасним оборонним технологіям та закріплення й розвиток передових бойових та оборонних технологій виключно на території України.

З метою внесення розуміння авторського підходу до тлумачення адміністративної процедури здійснення оборонних закупівель за загальнодержавним замовленням, пропонуємо проаналізувати не лише функціонал Державного замовника в особі органу державної влади або органу місцевого самоврядування, й з огляду дослідження загальних функцій генерального виконавця з метою спростування думки про те, що адміністративна процедура здійснюється на базі реалізації або винесення адміністративного акта, так чи інакше впливаючи на права, обов'язки та законні інтереси «непублічної» її сторони.

Пропонуємо звернутись до наведеної таблиці № 1, в якій циклічно продемонстровано концептуальні засади адміністративно-правового регулювання та здійснення оборонного замовлення зі сторони виконавця крізь призму його основних функцій.

Таким чином, варто зазначити, що сам факт регулювання адміністративними процедурами Державним замовником не робить даного суб'єкта вирішальним у кінцевому результаті, адже останній має лише ресурс, який лягає в основу виконання поставленого завдання в той час, як виконавець з огляду на системний аналіз законодавчих норм та практичної реалізації оборонних закупівель здійснює різного роду дослідження, в тому числі й промислових зразків, комплексів та систем, що мають втілюватись у новітньому озброєнні та військовій техніці, озброєнні та серійному виробництві продукції, її поставки, виконання відповідних робіт та надання належних послуг. Також, в обов'язки генерального виконавця входить належне та сучасне здійснення гарантійного нагляду за станом робіт, послуг та озброєння відповідно до мети та предмета оборонного замовлення.

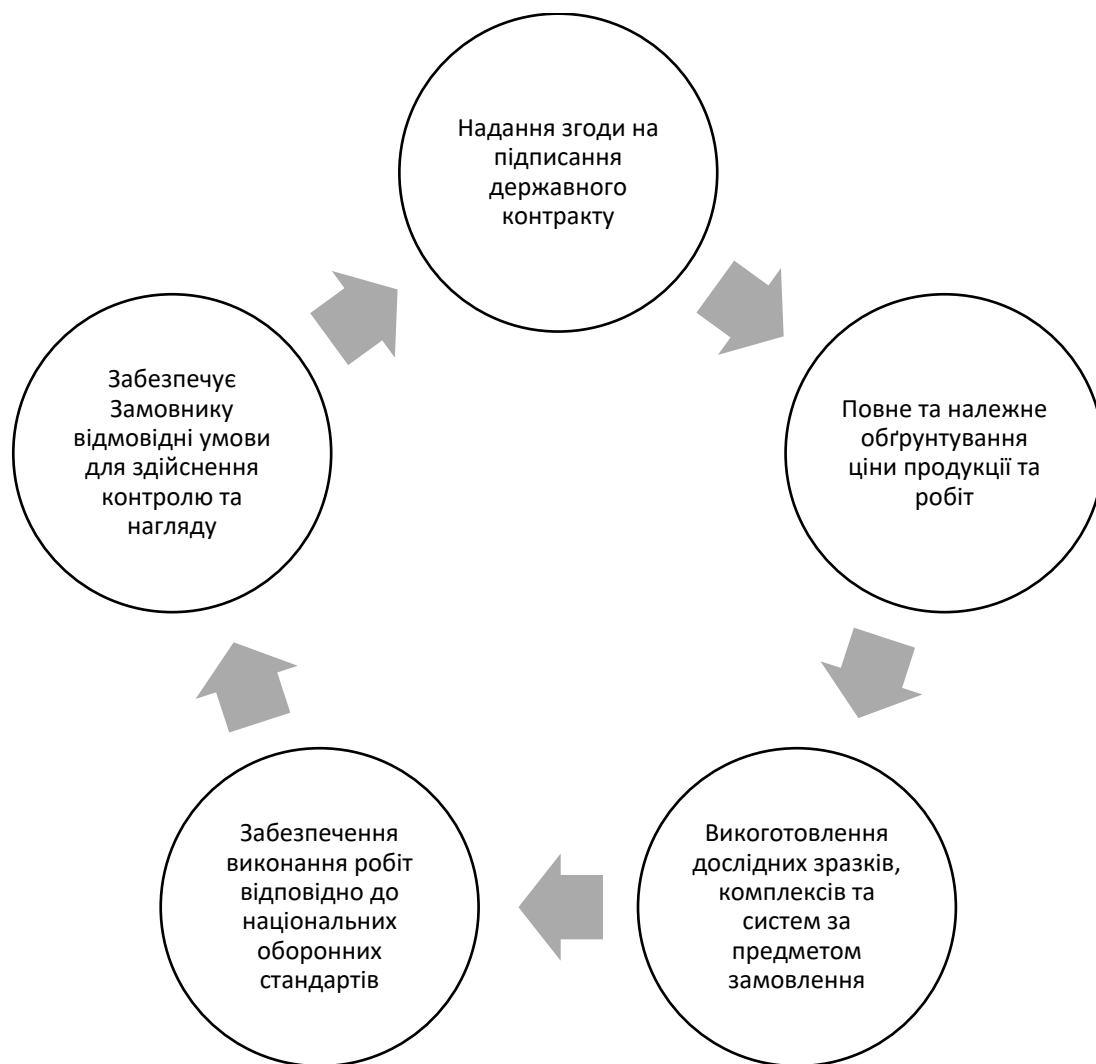

Рис. 1. Схематичне зображення концептуальних засад правового статусу генерального виконавця в системі адміністративної процедури формування оборонного замовлення

Джерело: власна розробка автора

В свою чергу, розроблення технічної документації здійснення предмета державного замовлення може лягати відповідно до контракту на обидві сторони, що, в свою чергу не створює так званої імперативної субординації між сторонами.

У зв'язку із зазначеним та проаналізованим, варто прийти до ще одного проміжного висновку, визначивши поняття **адміністративної процедури формування державного оборонного замовлення, під яким розуміється здійснення відповідного провадження, спрямованого на реалізацію адміністративних актів індивідуального характеру, в зміст яких лягає технічна характеристика та описова процедура формування оборонного замовлення, що містить чіткий та вичерпний перелік вимог до генерального виконавця (виконавця) із конкретно визначеним колом прав та обов'язків сторін, головною метою якого є належна та повна реалізація оборонного та збройного формування держави України.**

Державний замовник та генеральний виконавець державного оборонного замовлення перебувають у тісному взаємозв'язку, і хоч з частиною субординації, але значно меншої за ті відносини, які полягають у звичному розумінні здійснення адміністративного провадження. Дана адміністративна процедура є специфічною по відношенню до всіх інших та особливою для національної оборонно-промислової спроможності України. Саме тому її необхідно відрізнити від загальної адміністративної процедури.

Економічна складова країни перебуває у прямій залежності від належного формування державного оборонного замовлення. Зміни, що відбулися в економіці країни і всіх галузях промисловості, структурна перебудова системи управління промисловістю, створення підприємств нових організаційно-правових форм і суттєва зміна умов і принципів їх функціонування та фінансування, різке скорочення виділених асигнувань на оборону, а також ряд макроекономічних, нормативно-правових, організаційно-планових і багатьох інших факторів істотно позначилися на процесі створення, використання і розвитку оборонної промисловості, систем військового зв'язку та в результаті — на забезпеченості військ новою технікою, в тому числі технікою зв'язку, а також відбилися на ефективності систем зв'язку (далі — СЗ) [12].

Створення та розвиток окремих систем військового зв'язку та в цілому Системи зв'язку Збройних сил України останніми роками все більшою мірою відображає взаємозв'язки завдань і заходів у військовій сфері з завданнями економічними.

Через це стає очевидною необхідність відповідності цілей і завдань Збройних сил України їх забезпеченості відповідними видами ресурсів, і насамперед фінансово-економічними. Непорушним законом забезпечення обороноздатності України стає принцип відповідності бюджетних асигнувань завданням, що стоять перед Збройними силами України [13, с. 124].

Тобто, виходячи із зазначеного, першою, та однією із основоположних концептуальних засад належного формування та здійснення адміністративної процедури державного оборонного замовлення є процес його належного та повного фінансово-економічного забезпечення, адже саме з урахуванням даного компонента формується програма та порядок оборонного замовлення. Саме, завдяки належного та розумного становлення даної засади, можлива наявність такого суб'єкта як генеральний виконавець, який діє відповідно до кошторисної документації та на базі фінансового та матеріально-технічного забезпечення кожної конкретної процедури.

Зарубіжний досвід створення систем зв'язку, а також численні дослідження показують, що СЗ Збройних сил України зараз повинна будуватися як багатоцільова єдина інформаційно-технічна система, що надає послуги користувачам різної відомчої приналежності [14, с. 107].

При цьому показниками ефективності функціонування систем військового зв'язку повинні бути ефективність системи управління й успішність бойових дій військ. Реалізація цього підходу вимагає вирішення значної кількості різних проблем. Перераховані причини і раніше відображалися на процесі створення військової техніки та формуванні державного оборонного замовлення, але останніми роками вони істотно позначилися на забезпеченості Збройних сил України новою технікою і, відповідно, процесі переозброєння військ і їх ефективності [13, с.124–125].

Водночас завдання забезпечення військ сучасними засобами і комплексами, як і раніше, залишається одним з найважливіших. Рішення цього завдання має здійснюватися комплексно, в рамках єдиної цілісної військово-економічної Програми, що відбиває план будівництва Збройних сил України і Концепцію їх розвитку, шляхом вдосконалення методів і процесу управління будівництвом і розвитком оборонної промисловості, в тому числі СЗ Збройних сил України [15].

Таким чином, проаналізувавши системно думки науковців, варто прийти до висновку про те, що адміністративна процедура формування державного

оборонного замовлення має також в себе включати належне нормативно правове забезпечення, як основу концептуального підходу до розвитку оборонного комплексу в Україні. Успішне оснащення сучасних бойових структур України має перебувати на найвищому рівні. Даний тезис не може бути реалізований без ряду підзаконних нормативно-правових актів, що мають окремо регулювати кожний аспект, етап та стадію адміністративної процедури формування оборонного замовлення.

До того ж, не мало важливим є аспект належного забезпечення законних збройних формування системою зв'язку, яка відіграє найважливішу роль у процесі здійснення оборонної діяльності. Таким чином, адміністративна процедура має включати в себе відповідну концептуальну засаду з метою убезпечення Збройних сил України від технічних помилок та збоїв в їх діяльності. Автором вже неодноразово зазначалось про те, що усі концептуальні засади пов'язані між собою та є взаємозалежними. **Таким чином, пропонуємо вам приклад, за якого названі нами засади не можуть існувати один без одного. Так, належне нормативно-правове забезпечення регламентації адміністративних процедур державного оборонного замовлення є основою для розумного фінансово-економічного забезпечення. Водночас, останнє, є підґрунтям для наявних можливостей у Державного замовника створити сприятливі умови для генерального виконавця із висококваліфікованого та високотехнологічного забезпечення системи зв'язку Збройних сил України. Навпаки,**

неналежне здійснення генеральним виконавцем технічного завдання оборонного замовлення створить умови для безпідставного перегляду процесу адміністративної процедури формування оборонного замовлення, що спричинить неналежне законодавче забезпечення та низку безрезультатних змін до актів законодавства, і, як наслідок, може підірвати обороноздатність держави Україна.

Так, Крапівіна Г. О. вважає, що одним із шляхів вирішення даної проблеми є впровадження в діяльність державного замовника військової техніки концепції ефективного менеджменту як нової парадигми управління в системі державних замовлень. Сучасний менеджмент військового Замовника повинен насамперед спиратися на стратегічне, ситуаційне, інноваційне управління на основі маркетингової концепції управління. При цьому він повинен використовувати економічні підходи і методи вирішення нагальних завдань і охоплювати різні аспекти діяльності — від військово-наукових до організаційно-планових [16, с. 119].

Таким чином, наступною та останньою в рамках даного дослідження концептуальною засадою адміністративної процедури формування оборонного замовлення є належний менеджмент. Належний менеджмент має проявлятися у певній відокремленій структурній одиниці (філії) Державного замовника, діяльність якого полягає виключно у формуванні оборонного замовлення держави України. Фахівці в даному структурному підрозділі мають володіти основними та спеціальними знаннями в галузі здійснення та провадження ад-

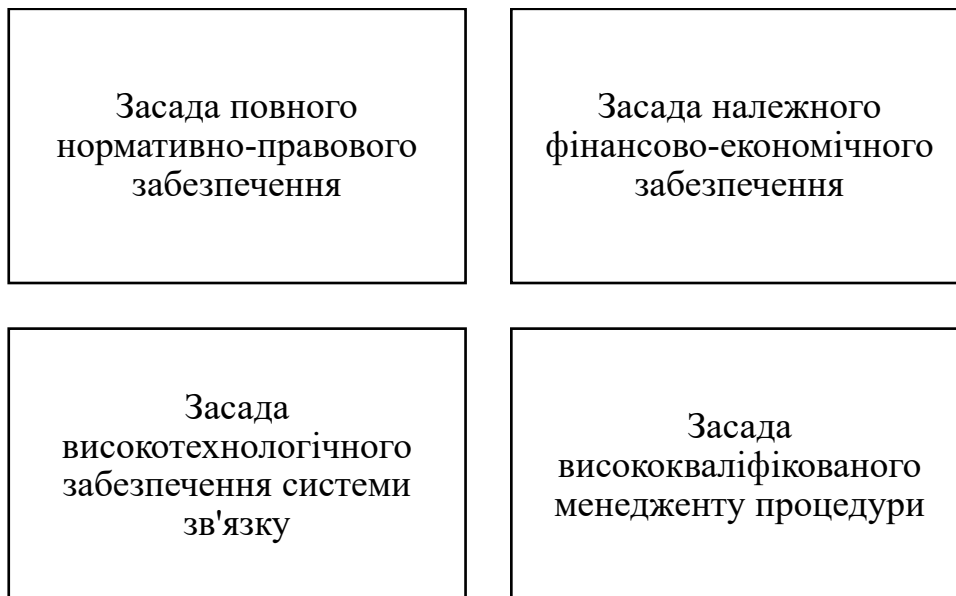

Рис. 2. Концептуальні засади адміністративної процедури формування оборонного замовлення в Україні

Джерело: власна розробка автора

міністративної процедури, у зв'язку із цим, варто прийти до логічного висновку про наявність вищої юридичної освіти із навчальним другим (магістерським) рівнем (магістр права).

Із урахуванням викладеного, варто прийти до проміжного висновку, якому сформувавши таблицю № 2 концептуальних засад адміністративної процедури формування оборонного замовлення.

Серед основних підходів до розуміння суб'єктного складу здійснення публічних закупівель у сфері державного оборонного замовлення, головним аспектом постає їх нормативно-визначене коло. В процесі здійснення дослідження Авторами було встановлено, що такий важливий аспект формування оборонного замовлення не врегульованих чинним законодавством України, що на даному етапі розвитку адміністративної процедури формування державного оборонного замовлення є сутнісною прогалиною в системі правового регулювання.

Як відомо, Державними замовниками є лише певний визначений перелік органів державної виконавчої влади, до яких, зокрема, відносяться Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство економіки, Міністерство з питань стратегічних галузей промисловості, Міністерство юстиції, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки, Служба зовнішньої розвідки, Державне космічне агентство, Адміністрація Державної прикордонної служби, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Головне управління розвідки Міністерства оборони, Управління державної охорони, Національне антикорупційне бюро, Національна гвардія, Національна поліція, Державна спеціальна служба транспорту, Державне бюро розслідувань, Державна судово адміністрація. Вбачається, що дане вичерпне коло суб'єктів відносяться до різних юрисдикцій та щодо них встановлені різні адміністративні бар'єри щодо участі у формуванні державного оборонного замовлення.

В даному випадку, варто привести до прикладу таку високорозвинену країну, зокрема, але не виключно, в аспекті оборонного забезпечення як Ізраїль. Важливою засадою функціонування формування оборонного замовлення Ізраїлю, що, в свою чергу, призначений для сприяння забезпечення високої бази її боєспроможності є засада самостійного забезпечення оборонних потреб, шляхом застосування військових технологій і якісного військового техніко-технологічного озброєння. З метою задоволення зазначених цілей, уповноваженими органами Ізраїлю було створений спеціальний структурно та територіально

відокремлений підрозділ Лакет. Його діяльність полягає у забезпеченні збройних сил масивним та сучасним спектром ІТ-технологій, зокрема, але не виключно, здебільшого створеного на території, за завданням уповноваженого органу формування державного оборонного замовлення Ізраїлю та самим спеціально створеним нормативно регламентованим органом.

Окрім цього, в межах Армії оборони Ізраїлю створено спеціальний підрозділ — Центр комп'ютерів та інформаційних технологій (МАМРАМ), яке використовуючи дослідження в польових умовах створює необхідні технології для армії з метою досягнення цілей технологічної переваги над арміями держав-сусідів та інших ймовірних агресорів [17].

Окрім МАМРАМ та Лакет принцип самозабезпечення армії військовими технологіями і якісною військовою технікою забезпечують Управління з розробки озброєння (РАФАЕЛЬ), а також Управління з досліджень, розвитку озброєння і технологічної інфраструктури (МАФАТ). Не вдаючись в деталі роботи даних підрозділів зауважимо, що основним драйвером їх ефективної діяльності є стратегія розвитку Держави Ізраїль, Армії оборони Ізраїлю та державне замовлення. Військовий бюджет Ізраїлю складає 21,7 млрд. дол. США (або 5,6% від ВВП) тоді як України — 5,9 млрд. дол. США (або 4,1% від ВВП) [18].

Такі великі обсяги державного фінансування військово-промислового комплексу та армії зумовлені не лише необхідністю забезпечення оборони Держави Ізраїль від терористичних актів і зовнішніх агресорів, але й для розвитку національної економіки, адже одним із принципів роботи Армії оборони Ізраїлю є принцип конверсії військових технологій та знань у розвиток інновацій в цивільній сфері. Підготовка військовослужбовців МАМРАМ має на меті не лише розвиток армії, але й розвиток економіки і створення технологічних стартапів цими військовослужбовцями після закінчення ними військової служби. Більшість військовослужбовців підрозділу МАМРАМ стають інженерами в цивільних компаніях або створюють власні стартапи, наприклад такі як: CheckPoint та Mirabilis. Окрім цього в рамках роботи спеціальних підрозділів Армії оборони Ізраїлю розробляються власні комп'ютерні чіп, процесори, військова техніка, яка експортується РАФАЕЛЬ за кордон, що дозволяє Ізраїлю входити в десятку найбільших експортерів зброї та забезпечувати розвиток власної економіки за рахунок доходів від експорту [17].

Даний аналіз дозволяє дійти до висновку про те, що неврегульованість та наявність суттєвих прогалин у формування такого базового та надзвичайно важливого сектору як оборонне замовлення є неприпустимим з огляду на формування дійсно потужного оборонного забезпечення, як до прикладу було наведено в Ізраїлі. На сьогоднішній день, центральні органи виконавчої влади, що так чи інакше беруть участь у проведенні оборонних закупівель, у формуванні оборонного замовлення мають бути обмежені конкретними законодавчо визначеними адміністративними бар'єрами (компетенцією), їх повноваження підлягають закріпленню не лише крізь призму прав та обов'язків Державного замовника, а й окремо, в окремих, спеціальних підзаконних нормативно-правових актах.

До того ж, сам факт існування такого аспекту як формування державного оборонного замовлення не може ототожнювати його із загальною процедурою Національних конкурсних торгів, що врегульовані Законом України «Про публічні закупівлі». Такий процес має здійснювати на окремо, спеціально створеному національно захищеному сервері, адміністрування якого має перебувати на балансі Міністерства оборони України. Дана процедура захистить як Державного замовника, так й Генерального виконавця від корумпованих процедур, що на сьогоднішній день ми можемо бачити на офіційному майданчику проведення публічних закупівель «Прозорро».

Висновки. З урахуванням викладеного, проаналізувавши ряд законодавчих актів, доктринальних доробок провідних науковців, здійснивши власне авторське тлумачення деяких явищ, справедливо дійти до наступних висновків.

По-перше, чинне законодавство України недостатньо наповнене галузевими правилами здійснення адміністративної процедури формування державного оборонного замовлення, про це свідчить відсутність порядків здійснення різних етапів та стадій оборонних закупівель. До того ж, в законодавстві не визначені певні адміністративні бар'єри процедур, що ставить Державних замовників в пріоритетне становище перед генеральним виконавцем, що виступає негативним фактором з огляду на «сервісну» спрямованість розвитку України.

По-друге, Автором було встановлено недостатню наукову розробленість в аспекті розуміння, тлумачення та роз'яснення поняття «адміністративної процедури». Було надано повне та розгалужене розуміння даної сфери та наведено авторське розуміння адміністративної процедури. Також надано тлумачення адміністративній процедурі формування оборонного замовлення.

По-третє, були досліджені концептуальні засади адміністративної процедури формування оборонного замовлення, встановлено зони їх взаємодії та залежності один від одного, було надано тлумачення кожній з основоположних засад та доведено неповноту їх реалізації на сьогоднішній день на території України.

Література

1. Про оборонні закупівлі. Відомості Верховної ради України. Закон України від 17.07.2020 року № 808-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
2. Гнатюк М. М., Короткий Т. Р., Хендель В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. 2-ге вид. Одеса. Фенікс. 2015. 92 с.
3. Юрійчук І. В. Правове поняття адміністративних процедур. Підприємництво, господарство і право. Київ, 2018. № 5. С. 151–156.
4. Бевзенко В. М. Деякі теоретичні міркування щодо адміністративних процесуальних і процедурних категорій у вітчизняній адміністративно-правовій та адміністративно-процесуальній науці. Вісник Вищого адміністративного суду України. 2011. № 3. С. 56–62.
5. Левченко О. В. Адміністративна процедура як правова форма надання адміністративних послуг: поняття, ознаки та співвідношення із суміжними правовими поняттями. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 2(8). С. 106–111.
6. Фролов Ю. М. Адміністративні процедури: зміст та особливості. Форум права. 2013. № 3. С. 692–698. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_114.pdf
7. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 року № 922-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 9. Ст. 89.
8. Буханевич О. М. Поняття та сутність процедури надання адміністративних послуг. Право і суспільство. 2015. № 5. С. 126–131.

9. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 9. Ст. 50.
10. Про адміністративну процедуру. Законопроект Закону України, внесений Кабінетом Міністрів України, за підписом Прем'єр-міністра України Д. Шмилаги. Від 14.05.2020 року № 3475. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834
11. Адміністративне право України. Повний курс: підручник. За ред. Авер'янова, В. Галунька, О. Правоторо-вої. Видання третє. Київ: Академія адміністративно-правових наук, 2020. 466 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle>
12. Слободская М. А. Добровольческая деятельность как ресурс общественного развития. URL: <http://www.nogo.ru/speeches/other9.doc>
13. Усаченко О. О. Регулювання державного виконання оборонного замовлення. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. 2019. Том 30 (69). № 4. С. 122–127.
14. Борецька Н. П., Крапівіна Г. О. Сучасний стан і проблеми розвитку соціально-трудо-вих відносин у доброво-льчестві. Соціально-трудо-ві відносини: теорія та практика: зб. наук. праць. Спец. вип.: У 3 т. Київ: КНЕУ, 2010. Т. 1. С. 105–112.
15. Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ) oder Freiwilliges Цkologisches Jahr (FЦJ). URL: http://www.gesetzeim-internet.de/bundesrecht/f_jfg/gesamt.pdf
16. Крапівіна Г. О. Людські ресурси та їх мотивація в добровольчестві. Вісник Львівського інституту економі-ки і туризму: зб. наук. ст. Львів: ЛІЕТ, 2010. № 5. 328 с. С. 117–123.
17. Гбур З. В. Принципи роботи армії оборони Ізраїлю та їх імплементація в Україні. Електронне «Державне управління: удосконалення та розвиток». URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2021/3.pdf
18. Lopes Da Silva, D. Tian, N. and Marksteiner, A. (2020), «Trends in world military expenditure». URL: https://sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf (Accessed 05 July 2021).

References

1. Pro oboronni zakupivli. Vidomosti Verkhovnoji rady Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 17.07.2020 roku #808-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
2. Ghnatovskij M. M., Korotkij T. R., Khendelj V. Mizhnarodne ghumanitarne pravo. Dovidnyk dlja zhurnalistiv. 2-ghe vyd. Odesa. Feniks. 2015. 92 s.
3. Jurijchuk I. V. Pravove ponjattja administratyvnykh procedur. Pidprijemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. Kyjiv, 2018. # 5. S. 151–156.
4. Bevzenko V. M. Dejaki teoretychni mirkuvannja shhodo administratyvnykh procesualjnykh i procedurnykh kateghorij u vitchyznjanij administratyvno-pravovij ta administratyvno-procesualnij nauci. Visnyk Vyshhogho ad-ministratyvnogho sudu Ukrainy. 2011. # 3. S. 56–62.
5. Levchenko O. V. Administratyvna procedura jak pravova forma nadannja administratyvnykh poslugh: ponjat-tja, oznaky ta spivvidnoshennja iz sumizhnymy pravovymy ponjattjamy. Prykarpatskij jurydychnyj visnyk. 2015. Vyp. 2 (8). S. 106–111.
6. Frolov Ju. M. Administratyvni procedury: zmist ta osoblyvosti. Forum prava. 2013. # 3. S. 692–698. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2013_3_114.pdf
7. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25 ghrudnja 2015 roku # 922-VIII. Vidomosti Verkhovnoji Rady. 2016. # 9. St. 89.
8. Bukhanevych O. M. Ponjattja ta sutnistj procedury nadannja administratyvnykh poslugh. Pravo i suspiljstvo. 2015. # 5. S. 126–131.
9. Pro audyt finansovoji zvitnosti ta audytorsjku dijajlnistj: Zakon Ukrainy vid 21 ghrudnja 2017 roku # 2258-VIII. Vidomosti Verkhovnoji Rady (VVR). 2018. # 9. St. 50.
10. Pro administratyvnu proceduru. Zakonoprojekt Zakonu Ukrainy, vnesenyj Kabinetom Ministriv Ukrainy, za pidpysom Prem'jer-ministra Urajiny D. Shmylaghja. Vid 14.05.2020 roku #3475. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68834
11. Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyj kurs: pidruchnyk. Za red. Aver'janova, V. Ghalunjka, O. Pravotor-ovoi. Vydannja tretje. Kyjiv: Akademija administratyvno-pravovykh nauk, 2020. 466 s. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle>
12. Slobodskaja M. A. Dobrovoljcheskaja dejatel'nostj kak resurs obshhestvennogho razvytyja. URL: <http://www.nogo.ru/speeches/other9.doc>

13. Usachenko O. O. Reghuljuvannja derzhavnogho vykonannja oboronnogho zamovlennja. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadsjkogho. Serija: Derzhavne upravlinnja. Top 30 (69). #4. 2019. S. 122–127.

14. Borecjkja N. P., Krapivina Gh. O. Suchasnyj stan i problemy rozvytku socialjno-trudovykh vidnosyn u dobrovoljchestvi. Socialjno-trudovi vidnosyny: teorija ta praktyka: zb. nauk. pracj. Spec. vyp.: U 3 t. Kyjiv: KNEU, 2010. T. 1. S. 105–112.

15. Freiwilliges Soziales Jahr (FSJ) oder Freiwilliges Ökologisches Jahr (FIÖJ). URL: http://www.gesetzeim-internet.de/bundesrecht/f_jfg/gesamt.pdf

16. Krapivina Gh. O. Ljudsjki resursy ta jikh motyvacija v dobrovoljchestvi. Visnyk Ljvivsjkogho instytutu ekonomiky i turyzmu: zb. nauk. st. Ljviv: LIET, 2010. # 5. 328 s. S. 117–123.

17. Ghbur Z. V. Pryncypy roboty armiji oborony Izrajilju ta jikh implementacija v Ukrajinі. Elektronne «Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvytok». URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2021/3.pdf

18. Lopes Da Silva, D. Tian, N. and Marksteiner, A. (2020), «Trends in world military expenditure». URL: https://sipri.org/sites/default/files/2021-04/fs_2104_milex_0.pdf (Accessed 05 July 2021).

Семчик Ольга Олександрівна

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу проблем державного управління та адміністративного права
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*

Семчик Ольга Александровна

*кандидат юридических наук, старший научный сотрудник,
старший научный сотрудник
отдела проблем государственного управления и административного права
Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины*

Semchyk Olga

*PhD in Law, Senior Scientific Researcher,
Senior Scientific Researcher of Department of
State Governance and Administrative Law
V.M. Koretsky Institute of State and Law of
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-6155-0749*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7806

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ
ЦЕНТРАЛЬНИМИ ОРГАНАМИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
У СФЕРІ ПУБЛІЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ**

**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПОЛНОМОЧИЙ
ЦЕНТРАЛЬНЫМИ ОРГАНАМИ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ
В СФЕРЕ ПУБЛИЧНОЙ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ**

**PRACTICAL ISSUES OF LEGAL REGULATION OF THE RIGHTS
AND OBLIGATIONS OF CENTRAL EXECUTIVE BODIES PROVIDED
THE FIELD OF PUBLIC FINANCE ACTIVITY IN UKRAINE**

Анотація. У статті розглянуто практичні питання нормативно-правового забезпечення повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері фінансової діяльності в Україні. Проаналізовано норми галузевого законодавства, у результаті чого зроблено висновок, що основними чинниками, які впливають на неоднозначність у застосуванні норм, що визначають повноваження центральних органів виконавчої влади є різні підходи закладені на рівні законодавства, що визначає правовий статус таких органів, галузевого фінансового законодавства, законодавства про адміністративні послуги. Аргументовано, що потребує удосконалення правове регулювання діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері дорожнього господарства у частині здійснення контролю за розпорядженням бюджетними коштами з боку його територіальних органів; удосконалення діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері транспорту у частині встановлення ставок портового адміністративного збору; унормування на законодавчому рівні повноваження національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, затвердження методики розрахунку такого збору, та унормування питань справляння адміністративного портового збору зважаючи на нормативні положення, що визначають законодавчо основи справляння адміністративних зборів як плати за адміністративні послуги.

Ключові слова: центральний орган виконавчої влади, фінансова діяльність, розпорядженням бюджетними коштами, адміністративний збір.

Аннотация. В статье рассмотрены практические вопросы нормативно-правового обеспечения полномочий центральных органов исполнительной власти в сфере финансовой деятельности в Украине. Проанализированы нормы отраслевого законодательства, в результате чего сделан вывод, что основными факторами, влияющими на неоднозначность в применении норм, определяющих полномочия центральных органов исполнительной власти, являются разные подходы, заложенные на уровне отраслевого законодательства, определяющего правовой статус таких органов, финансового законодательства, законодательства об административных услугах. Приведены аргументы в пользу необходимости усовершенствования правового регулирования деятельности центрального органа исполнительной власти, реализующего государственную политику в сфере дорожного хозяйства в части осуществления контроля над распоряжением бюджетными средствами со стороны его территориальных органов; усовершенствование деятельности центрального органа исполнительной власти в сфере транспорта в части установления ставок портового административного сбора; закрепление на законодательном уровне полномочий национальной комиссии, осуществляющей государственное регулирование в сфере транспорта, утверждение методики расчета такого сбора, и правовое регулирование вопросов взимания административного портового сбора с учетом нормативных положений, определяющих основы взимания административных сборов как платы за административные услуги.

Ключевые слова: центральный орган исполнительной власти, финансовая деятельность, распоряжение бюджетными средствами, административный сбор.

Summary. The article describes practical problems of regulatory support of the rights and obligations of the central executive authorities in public financial activity in Ukraine. Legal acts aimed at sectoral regulation (constitutional, administrative, budgetary) were analyzed. As a result the next conclusion was made: the main factors affecting the ambiguity in the practical application of the rules that determine the powers of central executive bodies are different approaches laid down at different industry-specific laws of Ukraine (specifically the legislation that determines the legal status of such bodies, financial legislation, legislation on administrative services). It has been proved that legal regulation of the rights and obligations of central executive bodies requires improvement. The issues requiring the legislative developments are next: the powers of the central executive body that implements state policy in the field of road facilities in terms of executing budgetary control over budgetary funds usage by its territorial bodies; improvement of the legal regulation of powers of the central executive body in the field of transport in terms of setting the rates of the port administrative dues; determination at the legislative level the rights and obligations of the national commission which provides the state regulation in the field of transport, approval of the methodology for calculating administrative port dues, and legal regulation of the collection of the administrative port dues, taking into account the regulations that determine the basis for the collection of administrative dues as payments for administrative services.

Key words: central executive body, financial activity, management of budgetary funds, administrative due.

Постановка проблеми. Процеси реформування системи центральних органів виконавчої влади останніми роками набувають в Україні все більшого значення. Це обумовлено як пошуком оптимальної моделі державного управління, так і політичними чинниками, що безпосередньо справляють вплив на зміні підходів до формування та реалізації державної політики. Сфера фінансової діяльності не є виключенням у цих процесах. Зважаючи на документи стратегічного та концептуального характеру, що стосуються сфери оптимізації та підвищення ефективності діяльності органів державної влади все більшої актуальності набувають питання практичної реалізації центральними органами виконавчої влади закріплених за ними повноважень. Зважаючи на те, що бюджетне та податкове законодавство визначають специфіку діяльності таких органів у фінансових правовідносинах, вкрай важливим є забезпечення принципу правової визначеності у формулюванні на законодавчому

закріпленні повноважень зазначених органів на законодавчому рівні. Тому, одним із важливих напрямків наукових досліджень у фінансово-правовій сфері є аналіз проблемних аспектів нормативно-правового забезпечення повноважень центральних органів виконавчої влади при здійсненні ними фінансової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові аспекти діяльності центральних органів виконавчої влади у контексті реалізації ними своїх повноважень у сфері фінансової діяльності не були предметом окремого розгляду у фахових наукових джерелах. Втім, до проблематики, яка досліджується у представленій статті, і зокрема щодо портових зборів зверталися такі відомі фахівці як Д. О. Гетманцев, С. В. Ківалов, А. О. Монаєнко, О. П. Подцерковний, Н. Я. Якимчук, О. А. Музика-Стефанчук, Є. С. Маринчак. Аналізуючи діюче законодавство та питання, що постають у зв'язку із реалізацією його норм у практичній площині,

можна дійти висновку про необхідність системного переосмислення та удосконалення норм низки законодавчих актів, що стосуються центральних органів виконавчої влади.

Метою статті є виявлення практичних проблем застосування законодавства, що визначає повноваження центральних органів виконавчої влади у сфері публічної фінансової діяльності та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад матеріалу. Специфіка публічних правовідносин за участю суб'єктів владних повноважень полягає у наявності чітко визначеного конституційного принципу встановлення виключних меж, у яких має право діяти такий суб'єкт. Так, ст. 19 Основного закону України [1] закріплює норму, відповідно до якої «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.» Аналогічна норма відтворена також і у нормативно-правових актах, які визначають правові основи діяльності центральних органів виконавчої влади (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [3]). Таким чином на рівні основного закону передбачено, що відсутність хоча б одного із елементів правового статусу таких органів, встановлених на конституційному рівні (підстав, меж повноважень чи способу дій) призводить до неможливості здійснювати діяльність у відповідній сфері центральними органами виконавчої влади.

У Концепції оптимізації системи центральних органів виконавчої влади [6] передбачені наступні очікувані результати її реалізації: оптимізація та раціональна побудова системи центральних органів виконавчої влади з чітким розподілом функцій і повноважень; запровадження ефективного та орієнтованого на результат механізму спрямування і координації членами Кабінету Міністрів України діяльності центральних органів виконавчої влади; підвищення інституційної спроможності міністерств щодо формування державної політики, підготовки та впровадження реформ, спрямованих на підвищення рівня життя громадян України; підвищення якості та ефективності рішень Кабінету Міністрів України.

Тобто чіткий розподіл функцій і повноважень та підвищення якості та ефективності рішень Уряду в цілому віднесено до пріоритетних завдань держави у сфері реформування державного управління. Втім, і досі на рівні законодавчого забезпечення діяльності центральних органів виконавчої влади спостерігається неузгодженість

та суперечливість окремих норм, що визначають повноваження, спосіб дій та підстави діяльності зазначених органів державної влади.

1. По-перше, варто зупинитися на проблемі розпорядження бюджетними коштами з боку територіальних органів окремих центральних органів виконавчої влади. Важливо зауважити, що бюджетне законодавство відносить такі органи, їх територіальні підрозділи та суб'єктів, що входять до сфери їх управління до різних видів учасників бюджетного процесу. Невизначеність правового закріплення повноважень у частині розпорядження та контролю за використанням бюджетних коштів породжує потребу у вдосконаленні правового забезпечення діяльності таких учасників бюджетних правовідносин. Відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [3] для виконання окремих функцій з реалізації державної політики утворюються зокрема центральні органи виконавчої влади — агентства. Закон у переліку повноважень керівника такого органу виконавчої влади закріплює прийняття в установленому порядку рішень про розподіл бюджетних коштів, розпорядником яких є центральний орган виконавчої влади (п. 32 ч. 4 ст. 19). Ст. 21 цього закону присвячена правовому регулюванню функціонування територіальних органів центрального органу виконавчої влади (відмінних від міністерств). Відповідно до норм зазначеної статті територіальні органи центрального органу виконавчої влади створюються у випадках, коли їх створення передбачено положенням про центральний орган виконавчої влади, затвердженим Кабінетом Міністрів України. Вони діють на підставі положень, що затверджуються керівником центрального органу виконавчої влади. Втім, щодо однакових за видовою приналежністю центральних органів виконавчої влади сьогодні визначено різні підходи до унормування діяльності таких органів та суб'єктів, що входять до системи управління центральних органів виконавчої влади, що спричиняє вплив і на відповідальність щодо використання бюджетних коштів.

Аналіз правового забезпечення їхньої діяльності засвідчує наявність суттєвих відмінностей у організаційно-правовому забезпеченні виконання бюджетних повноважень різних агентств попри те, що за Законом України «Про центральні органи виконавчої влади» [3] вони належать до одного і того ж виду центральних органів виконавчої влади. Це, у свою чергу, спричиняє і суперечливість правового регулювання повноважень таких органів у бюджетній сфері, що здійснюється на рівні бюджетного законодавства України.

Так, варто відмітити, що відповідно до чинних положень агентствам надано такі повноваження у сфері бюджетної сфері: Голова Державного агентства приймає в установленому порядку рішення про розподіл бюджетних коштів, розпорядником яких є відповідне Державне агентство; Державне Агентство організовує планово-фінансову роботу в апараті, його територіальних органах (за наявності), на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери його управління, здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію та вдосконалення бухгалтерського обліку в установленому законодавством порядку.

Найперше, необхідно відзначити нечіткість формулювання повноваження щодо контролю за використанням бюджетних коштів саме щодо територіальних органів, підприємств, установ та організацій, які входять до сфери управління відповідного Державного агентства. Зазначена недосконалість прослідковується у нормах усіх положень про Державні агентства. Другим неоднозначним питанням є визначення поняття територіальний орган (підрозділ) центрального органу виконавчої влади. Так, закон містить статтю 21, що присвячена зазначеним органам: територіальні органи центрального органу виконавчої влади утворюються як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців та працівників центрального органу виконавчої влади і коштів, передбачених на його утримання, ліквідовуються, реорганізуються за поданням міністра, який спрямовує та координує діяльність центрального органу виконавчої влади, Кабінетом Міністрів України. Територіальні органи центрального органу виконавчої влади набувають статусу юридичної особи з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань запису про їх державну реєстрацію як юридичної особи. Територіальні органи центрального органу виконавчої влади діють на підставі положень, що затверджуються керівником центрального органу виконавчої влади. Виходячи із наведеного, немає чіткості у розумінні які саме ознаки вирізняють територіальний орган (підрозділ) центрального органу виконавчої влади від підприємств, установ, організацій, які входять до сфери його управління, адже закон не прив'язує діяльність таких органів до виконання функцій, які має здійснювати центральний орган виконавчої влади, і крім того відсутня ясність у якій організаційно-правовій формі можуть реєструватися такі юридичні особи.

Надалі варто відмітити, що для окремих агентств (наприклад, як Державне агентство автомобільних доріг України) взагалі не передбачено повноважень щодо контролю за використанням бюджетних коштів щодо його територіальних органів чи підприємств, установ та організацій, які належать до сфери його управління. При цьому, положенням не передбачено і власне створення територіальних органів зазначеного агентства [7].

Згідно із Положенням про агентство [7] до його основних завдань віднесено реалізацію державної політики у сфері дорожнього господарства та здійснення державного управління автомобільними дорогами загального користування державного значення; здійснення у межах повноважень, передбачених законом, державного управління у сфері безпеки автомобільних доріг. Із аналізу положень про Служби автомобільних доріг у областях, вони де юре не названі територіальними органами Агентства, хоча і належать до сфери його управління. Більше того призначенням Служб, які діють у кожній області визначено забезпечення розвитку та функціонування автомобільних доріг загального користування державного значення у відповідній області шляхом їх будівництва, реконструкції, ремонтів та утримання (дорожні роботи) в інтересах держави і користувачів автомобільних доріг, утримання автомобільних доріг та їх складових. Фінансування дорожніх робіт по мережі автомобільних доріг та їх складових здійснюється за кошти державного бюджету України, місцевого бюджету всіх рівнів та інших джерел не заборонених законодавством.

Тобто фактично до основних напрямків діяльності Служб віднесено реалізацію завдань агентства на обласному рівні, що фактично означає виконання Службами функцій територіальних органів, які забезпечують виконання завдань відповідного центрального органу виконавчої влади. Зазначені Служби зареєстровано у організаційно-правовій формі державних організацій (установ, закладів). За даними Єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів Служби автомобільних доріг у областях належать до одержувачів бюджетних коштів [12]. Наведені положення засвідчують відсутність чіткості та єдності у підходах щодо формування структури територіальних органів та суб'єктів, які входять до сфери управління відповідного Державного агентства. Така ситуація обумовлена здійсненням де-факто відповідними Службами повноважень територіальних органів центрального органу виконавчої влади, і одночасно віднесенням

їх де-юре до державних організацій, що належать до сфери управління відповідного Державного агентства.

Такий підхід до організації діяльності Державного агентства автомобільних доріг має наслідком і правову невизначеність у питаннях правового зв'язку у системі Головних розпорядників бюджетних коштів — розпорядників бюджетних коштів — одержувачів бюджетних коштів. Зважаючи на викладене, доцільно переглянути правову основу діяльності Державного агентства автомобільних доріг України у напрямку: закріплення за Службами Державного агентства автомобільних доріг України правового статусу територіальних органів Державного агентства; закріплення у Положенні про відповідне Державне агентство повноважень щодо контролю за використанням бюджетних коштів його територіальними підрозділами; закріплення за Службами Державного агентства автомобільних доріг України правового статусу розпорядників бюджетних коштів у бюджетних відносинах.

2. Другий проблемний аспект у реалізації повноважень центральних органів виконавчої влади у фінансово-правовій сфері пов'язаний із правовим регулюванням відносин щодо адміністративного портового збору, ставки якого протягом останніх років змінювалися Міністерством інфраструктури України. 06 грудня 2017 року Кабінетом Міністрів України було видано постанову № 990 «Деякі питання підвищення конкурентоздатності вітчизняних виробників та морських портів» [8]. Вказаною постановою Уряд України зобов'язав Міністерство інфраструктури разом з Міністерством фінансів, Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Державною регуляторною службою та Міністерством юстиції вжити заходів до зниження ставок корабельного, каналного, маякового, санітарного, якірного, причального, адміністративного портового збору починаючи з 1 січня 2018 року. На виконання Постанови № 990 Міністерство інфраструктури України видало наказ № 474 «Про зниження ставок портових зборів» від 27 грудня 2017 року [11], яким було затверджено понижуючий коефіцієнт до ставок портових зборів, встановлених Порядком справляння та розмірами ставок портових зборів, затвердженим наказом Міністерства інфраструктури України від 27 травня 2013 року № 316. В свою чергу, Кабінет Міністрів України шляхом прийняття розпорядження від 11.01.2018 року № 2-р «Про погодження ставок портових зборів» погодився з пропозицією Міністерства інфраструктури щодо зниження ставок ко-

рабельного, каналного, маякового, санітарного, якірного, причального, адміністративного портових зборів починаючи з 1 січня 2018 року».

Таким чином виникає декілька питань щодо повноважень та порядку центральних органів виконавчої влади у фінансово-правовій сфері пов'язаний із правовим регулюванням відносин щодо адміністративного портового збору. Перше питання пов'язане із правовою природою адміністративного збору. Адміністративні збори за чинним законодавством розглядаються як плата за платну адміністративну послугу. При цьому, закон визначає чіткі вимоги до порядку справляння адміністративних зборів: розмір і порядок справляння визначаються законом; зараховується до бюджету; вноситься суб'єктом звернення одноразово за весь комплекс дій та рішень суб'єкта надання адміністративних послуг (ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» № 5203-VI від 6 вересня 2012 р. [4]). При цьому адміністративний збір як різновид портового збору відповідно до положень Порядку справляння та розміри ставок портових зборів [10], здійснюється з умовного об'єму судна, який обчислюється в кубічних метрах під час кожного заходження судна у порт. Таким чином, відсутня пов'язаність сплати адміністративного портового збору саме за надання конкретної адміністративної послуги. Крім того, відповідно до приписів Бюджетного Кодексу України кошти від такого збору зараховується до доходів загального фонду Державного бюджету України.

Тобто при зміні ставок таких зборів має визначитися вплив на зміни у доходах та витратах Державного бюджету. Зважаючи на це постає питання чи взагалі є можливим на рівні Міністерства інфраструктури України прийняття рішень щодо зниження ставок такого збору і навіть щодо його встановлення. Це питання виникає найперше у зв'язку із тим, що спеціальне законодавство передбачає належність таких повноважень іншому органу державної влади. Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про морські порти України» [5] встановлення розмірів ставок портових зборів для кожного морського порту; затвердження методики розрахунку розмірів ставок портових зборів; контроль за цільовим використанням коштів від портових зборів має здійснювати національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту. Однак і досі правовий статус комісії є невизначеним і такий орган не створено.

У ст. 4 розділу VI Прикінцевих положень Закону України «Про морські порти України» [5] встановлено, що тимчасово, до створення національної

комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, її функції та повноваження, визначені цим Законом, виконує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах морського і річкового транспорту, тобто на сьогоднішній день — Міністерство інфраструктури.

Відповідно до підпунктів п. 3 Положення про Міністерство інфраструктури України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 р. № 460 [9], Міністерство інфраструктури України устанавлює розміри ставок портових зборів у морських портах та на внутрішніх водних шляхах. Таким чином, Міністерство інфраструктури встановило розміри ставок адміністративного портового збору шляхом прийняття відповідного наказу у 2013 році [10]. Надалі на виконання рішення Уряду України [8] вжило заходів до зниження такого збору не шляхом встановлення відповідних ставок, а шляхом видання нового наказу у 2018 році [11]. Враховуючи відсутність затвердженої методики розрахунку таких зборів, а також належність повноважень щодо оцінки впливу рішення на фінансово-економічні показники бюджету до компетенції іншого центрального органу виконавчої влади (Міністерства фінансів України), видається не доцільним віднесення такого повноваження до повноважень Міністерства інфраструктури України, а також його реалізація не у спосіб власне устанавлення розміру відповідного виду зборів, а у спосіб ухвалення нового рішення щодо встановлення пониженого коефіцієнту до розміру зборів. Тобто прийняття рішення у формі підзаконного акту, що впливає на бюджетні показники, які затверджуються законом видається неузгодженим з точки зору ієрархії нормативно-правових актів, адже у даному разі норми підзаконного акту впливають на реалізацію норм закону. Крім того, не пов'язаність адміністративного портового збору із наданням конкретної адміністративної послуги та відповідно вимогою щодо можливості встановлення виключно на рівні закону, викликає запитання щодо можливості

віднесення такого виду платежу саме до адміністративних зборів. Тобто Міністерство інфраструктури не має бути наділене повноваженням щодо встановлення адміністративного портового збору.

Зважаючи на викладене, вирішенням окреслених вище питань має стати унормування на законодавчому рівні правового статусу національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, затвердження методики розрахунку такого збору, та унормування питань справляння адміністративного портового збору зважаючи на нормативні положення, що визначають законодавчо основи справляння адміністративних зборів як плати за адміністративні послуги.

Висновки. На сьогоднішній день стан нормативно-правового забезпечення повноважень центральних органів виконавчої влади у сфері фінансової діяльності вимагає удосконалення з огляду на практичні питання реалізації таких повноважень. Основними чинниками, що впливають на неоднозначність у застосуванні норм, які визначають повноваження центральних органів виконавчої влади є різні підходи закладені на рівні законодавства, що визначає правовий статус таких органів, галузевого фінансового законодавства, законодавства про адміністративні послуги. Так, потребує удосконалення діяльності центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері дорожнього господарства у частині здійснення контролю за розпорядженням бюджетними коштами з боку його територіальних органів; удосконалення діяльності центрального органу виконавчої влади у сфері транспорту у частині встановлення ставок портового адміністративного збору; унормування на законодавчому рівні повноваження національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері транспорту, затвердження методики розрахунку такого збору, та унормування питань справляння адміністративного портового збору зважаючи на нормативні положення, що визначають законодавчо основи справляння адміністративних зборів як плати за адміністративні послуги.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» № 3166-VI від 17 березня 2011 р. № 3166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>

4. Закон України «Про адміністративні послуги» № 5203-VI від 6 вересня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
5. Закон України «Про морські порти України» від 17 травня 2012 р. № 4709-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>
6. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 27 грудня 2017 р. № 1013-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2017-%D1%80#Text>
7. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про Державне агентство автомобільних доріг України» від 10 вересня 2014 р. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2014-%D0%BF#Text>
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання підвищення конкурентоздатності вітчизняних виробників та морських портів» від 06 грудня 2017 року № 990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-2017-%D0%BF#Text>
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство інфраструктури України» від 30 червня 2015 р. № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text>
10. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про портові збори» від 27.05.2013 № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0930-13#n17>
11. Наказ Міністерства інфраструктури України «Про зниження ставок портових зборів» від 27 грудня 2017 року № 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-18#Text>
12. Єдиний реєстр розпорядників бюджетних коштів та одержувачів бюджетних коштів. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/yediniy-reyestr-rozporyadnikiv-ta-oderzhuvachiv-byudzhetnih-koshtiv>

References

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08 lypnia 2010 r. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Zakon Ukrainy «Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady» № 3166-VI vid 17 bereznia 2011 r. № 3166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>
4. Zakon Ukrainy «Pro administratyvni posluhy» № 5203-VI vid 6 veresnia 2012 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
5. Zakon Ukrainy «Pro morskii porty Ukrainy» vid 17 travnia 2012 r. № 4709-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>
6. Rozporiadzhennia Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii optymizatsii systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady» vid 27 hrudnia 2017 r. № 1013-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2017-%D1%80#Text>
7. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavne ahentstvo avtomobilnykh dorih Ukrainy» vid 10 veresnia 2014 r. № 439. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2014-%D0%BF#Text>
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 06 hrudnia 2017 roku «Deiaki pytannia pidvyshchennia konkurentozdatnosti vitchyznianskykh vyrobnykiv ta morskyykh portiv» № 990. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990-2017-%D0%BF#Text>
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo infrastruktury Ukrainy» vid 30 chervnia 2015 r. № 460. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text>
10. Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy «Pro portovi zbory» vid 27.05.2013 № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0930-13#n17>
11. Nakaz Ministerstva infrastruktury Ukrainy «Pro znyzhennia stavok portovykh zboriv» vid 27 hrudnia 2017 roku № 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0046-18#Text>
12. Yedyniy reiestr rozporiadnykiv biudzhetnykh koshtiv ta oderzhuvachiv biudzhetnykh koshtiv. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/kaznachejstvo-informuye/yediniy-reyestr-rozporyadnikiv-ta-oderzhuvachiv-byudzhetnih-koshtiv>

Поляков Родіон Борисович

аспірант

Запорізького національного університету

Поляков Родион Борисович

аспірант

Запорожского национального университета

Poliakov Rodion

Postgraduate Student of the

Zaporizhia National University

ORCID: 0000-0001-5266-224X

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7819

**ПІДСТАВИ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ
У СПРАВІ ПРО НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ І НІМЕЧЧИНИ**

**ОСНОВАНИЯ ОТКРЫТИЯ ПРОИЗВОДСТВА
ПО ДЕЛУ О НЕПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ЛИЦА
СОГЛАСНО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ И ГЕРМАНИИ**

**GROUND FOR INITIATING INDIVIDUAL
INSOLVENCY PROCEEDINGS UNDER THE LEGISLATION
OF UKRAINE AND GERMANY**

Анотація. У статті досліджуються підстави відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи, які регламентовані українським і німецьким законодавством, а також актуальні позиції судової практики в цій частині. Надаються пропозиції щодо удосконалення положень Кодексу України з процедур банкрутства та Закону України «Про судовий збір», які позитивно вплинуть як на правове регулювання інституту неплатоспроможності фізичних осіб, так і на правозастосовну практику в цій сфері. Встановлено, що в Україні для відкриття справи про неплатоспроможність громадянина законодавець використовує не лише принцип неплатоспроможності або загрози неплатоспроможності, як це має місце щодо юридичної особи, а й неоплатність.

Автором зазначається, що, використовуючи принцип неплатоспроможності, український законодавець в одному випадку вказує мінімальний розмір суми боргу, в іншому встановлює лише строки призупинення платежів і мінімальний відсоток недоплати, а при визначенні загрози неплатоспроможності й неоплатності взагалі не передбачає будь-яких кількісних та якісних характеристик боргу. Обов'язковою умовою є лише наявність у боржників майна, необхідного для покриття судових витрат при ініціюванні ними процедур неплатоспроможності.

Пропонується встановити судовий збір за подання заяви про відкриття справи про неплатоспроможність, диференціювавши його розмір залежно від того, чи має фізична особа – боржник статус суб'єкта підприємницької діяльності.

Наголошується, що за німецьким законодавством процедуру неплатоспроможності фізичних осіб може бути відкрито як за позовом боржника, так і за позовом кредитора.

Встановлено, що відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи в Німеччині можливе лише за наявності таких додаткових підстав: невдала спроба досудового врегулювання заборгованості за пів року до подання заяви про відкриття провадження; наявність сертифіката, що посвідчує невдалу спробу досудового врегулю-

вання та виганий спеціальним суб'єктом; подання заяви про списання залишкової заборгованості або заяви щодо відмови від такого списання.

Ключові слова: боржник, неплатоспроможність, загроза неплатоспроможності, неоплатність, судовий збір.

Анотація. В статті досліджуються основи відкриття виробництва по справі про несплатоспроможності фізичного особи, регламентовані українським і німецьким законодавством, а також актуальні позиції судової практики в цій частині. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення Кодексу України про процедури банкрутства та Закону України «Про судові збори», які позитивно впливають як на правову регуляцію інституту несплатоспроможності фізичних осіб, так і на правозастосовну практику в цій сфері. Встановлено, що в Україні для відкриття справи про несплатоспроможності громадянина законодавець використовує не тільки принцип несплатоспроможності або загрози несплатоспроможності, як це має місце в стосунку до юридичної особи, але й несплатність.

Автором зазначається, що, використовуючи принцип несплатоспроможності, український законодавець в одній справі вказує мінімальний розмір суми боргу, в іншій встановлює тільки терміни призупинення платежів та мінімальний відсоток недоплати, а при визначенні загрози несплатоспроможності та несплатності взагалі не передбачає яких-небудь кількісних та якісних характеристик боргу. Обов'язковою умовою є наявність у боржника майна, необхідного для покриття судових витрат при ініціюванні ним процедури несплатоспроможності.

Пропонується встановити судовий збір за поданням заяви про відкриття справи про несплатоспроможності, диференціюючи його розмір залежно від того, чи є фізична особа — боржник статусом суб'єкта підприємницької діяльності.

Зазначається, що згідно німецького законодавства процедура несплатоспроможності фізичних осіб може бути відкрита як за вимогою боржника, так і за вимогою кредитора.

Встановлено, що відкриття виробництва по справі про несплатоспроможності фізичного особи в Німеччині можливо тільки за наявності таких додаткових підстав: невдалий спроба досудового врегулювання заборгованості протягом півроку до подання заяви про відкриття виробництва; наявність сертифіката, що підтверджує невдалий спроба досудового врегулювання та видаваний спеціальним суб'єктом; подання заяви про списання залишкової заборгованості або заяви про відмову від такого списання.

Ключевые слова: должник, неплатежеспособность, угроза неплатежеспособности, неоплатность, судебный сбор.

Summary. The article examines the grounds for initiating individual insolvency proceedings, which are regulated by Ukrainian and German law, as well as current positions of judicial practice in this area. Proposals are made to improve the provisions of the Bankruptcy Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Judicial Fees», which will have a positive impact on the legal regulation of insolvency of individuals and law enforcement practice in this area. It is established that in Ukraine the legislator uses not only the principle of insolvency or threat of insolvency to open an insolvency of a citizen, as is the case with a legal entity, but also payment inability. The author notes that using the principle of insolvency, the Ukrainian legislator in one case indicates the minimum amount of debt, and in another sets only the terms of suspension of payments and the minimum percentage of arrears, and in determining the threat of insolvency and payment inability does not provide any quantitative and qualitative characteristics. It is suggested that debtors must have the property in necessary amount to cover court costs when initiating insolvency proceedings. It is proposed to establish a court fee for filing an application for insolvency proceedings, differentiating its size depending on whether the individual debtor has the status of an individual-entrepreneur. It is noted that under German law, the procedure of insolvency of individuals may be opened at the request of both the debtor and the creditor. It is established that the opening of individual insolvency proceedings in Germany is possible only if there are additional grounds, such as: unsuccessful attempt of pre-trial settlement of debt within six months before the filing of the application for initiation of proceedings; availability of a certificate issued by a special entity and certifying a failed attempt of a pre-trial settlement; submission of an application for discharge from residual debt or an application for refusal of such discharge.

Key words: debtor, insolvency, threat of insolvency, payment inability, court fee.

Постановка проблеми. В Україні вже понад два роки діє Кодекс України з процедур банкрутства (далі також — КзПБ, КУзПБ), яким у якості новели було запроваджено неплатоспроможність фізичної особи без статусу підприємця. Застосування

низки положень КзПБ, уведених законодавцем щодо фізичних осіб, свідчить про наявність деяких неточностей і прогалин, які призводять до зниження ефективності роботи вказаного правового інституту. Для подальшого удосконалення норм

КзПБ у цій частині, на нашу думку, доцільно взяти до уваги практику щодо неплатоспроможності фізичної особи розвинутих держав з точки зору її регламентації, зокрема Німеччини, законодавство якої вважається одним із найбільш прогресивних.

Постановка завдання. Завданням статті є дослідження підстав відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи за законодавством України та Німеччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неплатоспроможність фізичних осіб загалом та окремі аспекти цього правового інституту були предметом дослідження таких вчених, як: І. М. Алмаші [1], І. А. Бутирська [2], М. Д. Жительний [3], В. В. Посполітак [4], Л. Д. Руденко [3], Р. Ю. Ханік-Посполітак [4] та ін. Проте комплексний аналіз підстав відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи за законодавством України і Німеччини здійснюється вперше, що обумовлює актуальність цього дослідження.

Виклад основного матеріалу. У статті 115 Кодексу України з процедур банкрутства закріплено умови, при настанні яких може бути ініційовано провадження у справі про неплатоспроможність громадянина. Привертає увагу той факт, що на відміну від юридичних осіб, де заявником може бути як кредитор, так і боржник, у фізичних осіб ініціатором виступає виключно боржник (абзац 1 частини 2 статті 115 КзПБ). Із цього приводу І. А. Бутирська висловлює слушну думку, що ототожнення правового регулювання банкрутства фізичних осіб та фізичних осіб — підприємців нівелює основи господарських відносин. На підтвердження такої позиції вчена зазначає: «Адже правовий статус фізичної особи — підприємця суттєво відрізняється від статусу фізичної особи, зокрема, є велика різниця між договорами, які укладаються цими суб'єктами. Здійснюючи підприємницьку діяльність, фізична особа стає повноправним «гравцем» на ринку товарів, робіт і послуг, діє на власний ризик, і повинна бути на рівні з юридичними особами не лише у правах, але і в обов'язках і відповідальності» [2, с. 93–94]. На недоцільності неврахування фізичних осіб — підприємців, проти яких кредитори можуть ініціювати справу, також наголошують Р. Ю. Ханік-Посполітак і В. В. Посполітак, котрі вказують, що це може спричинити невиконання значних обсягів зобов'язань, які юридичні особи «приховують» через діяльність афілійованих (пов'язаних з ними) ФОП-ів. А це вносить нестабільність в економічні відносини в Україні [4].

Запроваджуючи обмеження в частині суб'єкта ініціювання процесу неплатоспроможності, зако-

нодавець, очевидно, турбувався, щоб не було масовості у відкритті самих справ. Інакше будь-яка затримка, скажімо, в оплаті комунальних платежів, неминуче призводила б до відкриття справи про неплатоспроможність.

Як зазначає І. М. Алмаші, причини банкрутства фізичних осіб різні: з-поміж них неефективне розпорядження власними активами або надмірність взятих на себе фінансових зобов'язань. Також причинами можуть бути зміни у монетарній або кредитно-фінансовій політиці держави [1, с. 457].

В основі відкриття справи про неплатоспроможність громадянина лежить неможливість фізичної особи задовольнити грошове зобов'язання перед кредитором. Саме призупинення платежів є неплатоспроможністю і, відповідно, припускає неоплатність громадянина як недостатність активів на оплату боргів, які він має.

Для ініціювання справи про неплатоспроможність господарським судом згідно зі статтею 115 КзПБ необхідна наявність однієї з таких умов:

- розмір прострочених грошових вимог кредиторів до боржника має становити не менше 30 розмірів мінімальної заробітної плати;
- припинення боржником впродовж двох місяців погашення кредитів або здійснення інших планових платежів у розмірі більше 50 відсотків місячних платежів;
- відсутність у боржника майна, на яке може бути звернено стягнення;
- існування інших обставин, які підтверджують неможливість боржника виконати у найближчий час грошові зобов'язання або здійснити поточні платежі (загроза неплатоспроможності) [5].

Як убачається з наведених умов, для відкриття справи про неплатоспроможність громадянина законодавець використовує не лише принцип неплатоспроможності або загрози неплатоспроможності, як це має місце щодо юридичних осіб. Така умова, як відсутність у боржника майна, на яке може бути звернено стягнення, уже говорить про принцип неоплатності.

Отже, передумовами для відкриття справи про неплатоспроможність фізичної особи можуть бути: а) неплатоспроможність; б) загроза неплатоспроможності; в) неоплатність.

Сьогодні в науці існує думка щодо необхідності уточнення поняття «загроза неплатоспроможності», оскільки КзПБ чітко не визначає цей термін, лише вказує, що загроза неплатоспроможності включає обставини, які підтверджують, що найближчим часом боржник не зможе виконати гро-

шові зобов'язання чи здійснювати звичайні поточні платежі [3, с. 51]. Так, Л. Д. Руденко та М. Д. Жителний зазначають, що в цій частині норма КзПБ потребує уточнення, зокрема щодо того, які саме обставини повинні підтвердити неспроможність боржника виконати фінансові зобов'язання, які строки розуміються під виразом «найближчим часом», і пропонують визначити «загрозу неплатоспроможності» як сукупність задокументованих правових підстав, що вказують на неможливість боржника виконати власні фінансові зобов'язання чи здійснювати регулярні фінансові платежі протягом наступних двох місяців [3, с. 51].

Використовуючи принцип неплатоспроможності, законодавець в одному випадку вказує мінімальний розмір суми боргу, в іншому встановлює лише строки призупинення платежів і мінімальний відсоток недоплати, а при законодавчому визначенні загрози неплатоспроможності й неоплатності взагалі не вбачається будь-яких кількісних та якісних характеристик боргу.

Така правова невизначеність, звичайно, створює великі труднощі як для заявника, так і для суду. І призводить вона до того, що заявники у своїх заявах намагаються об'єднати воедино всі ці умови, незважаючи на те, що об'єднати неплатоспроможність, її загрозу і неоплатність неможливо, хоча для відкриття провадження у такій справі, як зазначалося вище, необхідна наявність лише однієї з перелічених підстав [6]. Водночас ця проблема призвела до неоднозначної судової практики. Навіть Верховний Суд спочатку уникав надання однозначної чіткої відповіді із цього приводу. Так, у постанові від 11 серпня 2020 року у справі № 918/127/20 було вказано, що «про наявність наведених підстав у кожному конкретному випадку мають свідчити достатні фактичні обставини, які згідно із закріпленими в КУзПБ нормами і вказують на неплатоспроможність фізичної особи або загрозу її неплатоспроможності» [7]. Тільки через рік Верховний Суд стосовно зазначеної проблеми зміг нарешті дійти однозначного висновку, вказавши, що «для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи достатньо навіть однієї або більше однієї підстави у будь-яких комбінаціях, наведених у частині другій статті 115 КУзПБ, оскільки законодавцем імперативно не визначено обов'язковим існування сукупності всіх чотирьох підстав як умови для відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи» [8]. Разом із цим касаційна інстанція відмінила рішення апеляційного суду, який помилково вважав, що

для відкриття справи про неплатоспроможність боржник повинен довести наявність у нього всіх чотирьох умов, передбачених статтею 115 КзПБ.

Вихід убачається в тому, щоб базовий розмір боргу був єдиним для всіх перерахованих умов відкриття справи. При цьому такий розмір має бути диференційований залежно від наявності або відсутності у громадянина-боржника підприємницької діяльності. Наприклад, для фізичної особи — підприємця розмір боргу міг би становити 100 розмірів мінімальної заробітної плати, а для громадянина, який не має такого статусу, можна зберегти вже встановлений — 30 розмірів мінімальної заробітної плати. Саме цей показник відсіє би незначні суми боргу, які підлягали б погашенню виключно у виконавчому провадженні, без звернення до дорогої процедури неплатоспроможності. Виняток становили б відкриті справи про неплатоспроможність у випадках, коли кредитори вимушені звертатися до суду зі страху втрати погашення боргу.

Варто також відмітити, що в умовах відкриття справи вимоги не названі грошовими. Хоча за змістом цих вимог мова йде якраз про їх грошовий характер. Саме цю обставину підтверджує частина 3 статті 115 КзПБ, де закріплено, що у склад грошових зобов'язань не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції. З другого боку, ця норма частково повторює загальну норму про склад грошових зобов'язань, яка наведена у статті 1 КзПБ та, звичайно, стосується як юридичних, так і фізичних осіб. У вказаній нормі йдеться також про зобов'язання, які часто зустрічаються і в громадян. Це зобов'язання щодо відшкодування шкоди життю і здоров'ю громадян та з виплати авторської винагороди.

Нічого не сказано в частині 3 статті 115 КзПБ і про грошові зобов'язання, виражені у валюті. Хоча саме ці зобов'язання, як свідчить практика, в основному й зазначені у заявах громадян-боржників. Частково вказану проблему вирішує частина 2 статті 45 КзПБ, у якій йдеться про переведення (трансформацію) іноземної валюти в національну за курсом, встановленим Національним банком України на дату подання кредитором заяви з грошовими вимогами до боржника. На наш погляд, оскільки заяву подає боржник, то такі умови, як у кредитора, повинні бути єдиними для всіх ініціаторів відкриття справи.

І нарешті, про процесуальні гарантії для учасників справи про неплатоспроможність. При поданні заяви відповідно до пункту 12 частини 3 статті 116 КзПБ на боржника покладається обов'язок

проавансувати роботу керуючого реструктуризацією. Для цього громадянин повинен перерахувати на депозитний рахунок суду вказану винагороду за три місяці передбачуваної роботи арбітражного керуючого. Загалом такий обов'язок передбачено для ініціатора справи про банкрутство юридичних осіб (частини 2, 4 статті 34 КзПБ), тільки для боржника — юридичної особи встановлено ще одну обов'язкову вимогу: боржник подає заяву лише за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов'язаних з провадженням у справі, якщо інше не передбачено цим Кодексом (частина 6 статті 34 КзПБ). У зв'язку із цим виникає питання про застосування такої норми і для фізичних осіб, у тому числі підприємців. Справа в тому, що до процедури неплатоспроможності фізичних осіб застосовуються положення Кодексу, які відносяться до юридичних осіб, за винятком особливостей, встановлених Книгою 4 (стаття 113 КзПБ). При цьому таку особливість, як наявність або відсутність майна боржника на покриття судових витрат при поданні ним заяви, Книга 4 КзПБ, а саме її статті 115, 116, які стосуються безпосередньо ініційованої справи про неплатоспроможність, не містять.

З огляду на це вбачається доцільним поширення положень частини 6 статті 34 КзПБ у питанні наявності в боржника майна, необхідного для покриття судових витрат, на фізичних осіб при ініційованні ними процедури неплатоспроможності. Це дасть змогу гарантувати компенсацію судових витрат, пов'язаних не тільки з роботою арбітражного керуючого, скажімо, у процедурі погашення боргів, а й судового збору, сплаченого кредитором, а також на правову допомогу адвоката.

Для цього пропонуємо доповнити статтю 115 КзПБ частиною 6 такого змісту:

«6. Боржник подає заяву до господарського суду за наявності майна, достатнього для покриття витрат, пов'язаних із провадженням у справі».

На жаль, законодавець не передбачив оплати боржником судового збору на відкриття справи про неплатоспроможність. Варто зауважити, що справи про неплатоспроможність, як свідчить практика, є багатотомними, трудомісткими та тривалими в роботі. Якщо строк розгляду справи у позовному провадженні триває, як правило, 2–3 місяці, справи про банкрутство — 1,5–2 роки, то справа про неплатоспроможність передбачає строк тільки процедури реструктуризації щодо валютних боргів цілих 15 років. Вже зараз господарські суди відчувають нестачу фінансування своєї діяльності. Не вистачає грошових коштів навіть на надсилання кореспонденції учасникам процесу.

Тому масова кількість справ про неплатоспроможність може призвести до колапсу в роботі всієї судової системи.

Варто зазначити, що до набрання чинності КзПБ боржники — фізичні особи — підприємці справно сплачували судовий збір за відкриття справи про банкрутство нарівні з юридичними особами. При цьому вимоги кредиторів щодо таких фізичних осіб — боржників за своїми розмірами анітрохи не поступалися аналогічним вимогам у справах про банкрутство юридичних осіб. Що стосується сучасних справ про неплатоспроможність, то тут ситуація ще цікавіша. У деяких громадян-боржників, які не мали до підприємницької діяльності взагалі жодного відношення, борги перед кредиторами можуть «дати фору» будь-якому великому підприємству — боржнику у справах про банкрутство [9]. У зв'язку із цим складається враження, що для «допомоги» саме таким боржникам була написана Книга 4 КзПБ.

З огляду на це не можна вважати виправданим звільнення від судового збору фізичних осіб — боржників, зокрема й підприємців, за подання заяви про відкриття справи про неплатоспроможність. Тому законодавцю необхідно негайно розв'язати цю проблему із судовим збором. При цьому сам розмір судового збору можна диференціювати залежно від того, чи має фізична особа — боржник статус суб'єкта підприємницької діяльності, чи ні.

Враховуючи викладене вище, пропонуємо доповнити статтю 115 КзПБ частиною 7 такого змісту:

«7. За подання заяви про відкриття справи про неплатоспроможність сплачується судовий збір».

І, відповідно, підпункт 9 пункту 2 частини 2 статті 4 Закону України «Про судовий збір» варто викласти в новій редакції:

«9. Заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство — 10 мінімальних розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Заяви про відкриття провадження про неплатоспроможність:

фізичних осіб — підприємців — 10 мінімальних розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

фізичних осіб — не підприємців — 3 мінімальні розміри прожиткового мінімуму для працездатних осіб».

Наразі перейдемо до дослідження підстав відкриття провадження у справі про неплатоспроможність за законодавством Німеччини. Так, у Німеччині питанню процедури неплатоспроможності фізичних осіб присвячена ціла частина спеціального

нормативно-правового акта *Insolvenzordnung* (надалі — Статут) [10], яка містить всього-на-всього 9 статей, оскільки §§ 312–314 вже втратили свою чинність. У § 304 Статуту закріплено основні принципи здійснення процедури неплатоспроможності фізичних осіб. З-поміж іншого, зазначено, що процедура неплатоспроможності фізичних осіб здійснюється за загальними правилами, якщо інше не передбачене цією частиною. Таким чином, ми можемо презюмувати наявність виключного субсидіарного характеру згаданого нормативного регулювання. Для цілей цього дослідження аналіз німецького законодавства здійснюватиметься саме в субсидіарній частині.

§ 305 встановлює перелік документів, які має подати боржник у разі ініціювання процедури власної неплатоспроможності.

Так, відповідно до пункту 1 частини 1 цього параграфу законодавець вимагає подання сертифіката, який посвідчує те, що боржником було прийнято невдалу спробу досудового врегулювання заборгованості за допомогою відповідного плану із кредиторами протягом пів року до подання заяви. При цьому такий сертифікат має бути виданий відповідними особами чи органами, перелік яких може встановлюватися федеральними землями. Із цього приводу С. Грайф зазначає: «Відповідні особи — це представники юридичних консультацій, тобто адвокати, податкові консультанти тощо. Відповідні установи є визнаними консультативними центрами щодо боргів» [11].

Цікавим також є те, що, крім сертифіката, боржник має подати до суду план досудового врегулювання заборгованості, а також вказати основні причини невиконання обумовленого плану.

Таким чином, доходимо висновку, що німецький законодавець вводить темпоральний критерій, який має передувати поданню заяви про відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи.

Окрім цього, у пункті 2 частини 1 § 305 закріплено, що боржник має подати або заяву про списання залишкової заборгованості за правилами, передбаченими § 287, або заяву про відмову від списання залишкової заборгованості. Отже, німецький законодавець відмовляється від презумування відмови від списання залишкової заборгованості в разі неподання боржником заяви про зворотне. Таке, на перший погляд, дивне рішення пояснюється очевидною обставиною. Річ у тім, що ці положення мають використовуватися фізичними особами, які доволі часто не звертаються за юридичною допомогою та користуються правом на самопредставництво. Більше того, такий стан

речей набуває ще більшого поширення в умовах скрутного фінансового становища. Так само знаходимо підтвердження нашого припущення в частині 3 вказаної норми, адже положення цієї частини передбачають можливість невідповідності заяви боржника положенням частини 5 (присвячена спрощенню процедури неплатоспроможності фізичних осіб шляхом заповнення форм, впроваджених міністерством юстиції та захисту прав споживачів, які подаються для отримання згаданих вище сертифікатів, заяв та списків кредиторів). У такому випадку в боржника є місяць на заповнення форм, і тільки після сплину цього часу його заява буде вважатися відкликаною. Крім того, у частині 4 § 305 зазначено про можливість представництва боржника особами, які уповноважені на видачу сертифіката згідно із частиною 1 цієї статті.

Заслужують на увагу і положення § 305а, якими встановлюється, що спроба досудового врегулювання вважається невдалою, якщо кредитор здійснює стягнення після початку переговорів. Неоднозначність цього положення полягає у його трактуванні.

На перший погляд видається, що таким чином законодавець встановлює спеціальну умову, дотримання якої є обов'язковим задля визнання спроби досудового врегулювання боргу невдалою.

З другого боку, доктор Штефан Бет із цього приводу зазначає: «Першочерговою метою § 305а є забезпечення спроби позасудового врегулювання за рахунок заходів стягнення з боку окремих кредиторів, уникнення надання їм переваг перед іншими кредиторами та унеможливлення знищення будь-яких наявних активів з огляду на можливе пізніше відкриття провадження у справі про неплатоспроможність споживачів» [12].

Таким чином, можемо стверджувати, що німецький законодавець передбачає додаткову факкультативну умову, в разі настання якої з'являться підстави вважати план досудового врегулювання заборгованості невдалим. Хоча справедливо буде відзначити й не зовсім вдалу юридичну техніку.

До того ж не зайвим буде згадати, що процедура неплатоспроможності фізичних осіб може бути розпочато як за позовом боржника, так і за позовом кредитора. До такого висновку ми доходимо, оскільки, як вже зазначалося раніше, положення частини 10 Статуту мають субсидіарний характер, а отже, якщо вони не містять відповідної заборони, значить, кредитор може ініціювати відкриття провадження за загальним правилом. Більше того, із аналізу частини 3 § 306 стає зрозуміло, що законодавець припускає описаний хід подій,

ззначаючи: «Якщо кредитор подає заяву про відкриття провадження у справі...».

Отже, підбиваючи підсумки, можна резюмувати, що, крім загальних підстав для відкриття провадження у справі про неспроможність, відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи можливе лише за наявності таких додаткових підстав, як:

- 1) невдала спроба досудового врегулювання заборгованості за пів року до подання заяви про відкриття провадження;
- 2) наявність сертифіката, що посвідчує невдалу спробу досудового врегулювання та виданий спеціальним суб'єктом;
- 3) подання заяви про списання залишкової заборгованості або заяви щодо відмови від такого списання.

Таким чином, можемо стверджувати, що німецький законодавець цілеспрямовано ускладнює доступ до процедури неплатоспроможності фізичним особам.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

З огляду на викладене вище можна дійти таких висновків:

- 1) для відкриття справи про неплатоспроможність громадянина законодавець використовує не лише принцип неплатоспроможності або загрози неплатоспроможності, як це має місце щодо юридичної особи, а й неоплатність;
- 2) використовуючи принцип неплатоспроможності, законодавець в одному випадку вказує мінімальний розмір суми боргу, в іншому встановлює лише строки призупинення платежів і мінімальний відсоток недоплати, а при визначенні загрози неплатоспроможності та неоплатності

взагалі не передбачає будь-яких кількісних і якісних характеристик боргу;

- 3) пропонується поширити на громадян-боржників положення частини 6 статті 34 КзПБ, які стосуються юридичних осіб, щодо обов'язкової наявності у боржників майна, необхідного для покриття судових витрат при ініціюванні ними процедур неплатоспроможності;
- 4) не можна вважати виправданим звільнення від судового збору фізичних осіб — боржників, у тому числі підприємців, через подання заяви про відкриття справи про неплатоспроможність;
- 5) пропонується встановити судовий збір за подання заяви про відкриття справи про неплатоспроможність, диференціювавши його розмір залежно від того, чи має фізична особа — боржник статус суб'єкта підприємницької діяльності;
- 6) наголошено, що за німецьким законодавством процедуру неплатоспроможності фізичних осіб може бути відкрито як за позовом боржника, так і за позовом кредитора;
- 7) встановлено, що відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи в Німеччині можливе лише за наявності таких додаткових підстав, як: невдала спроба досудового врегулювання заборгованості за пів року до подання заяви про відкриття провадження; наявність сертифіката, що посвідчує невдалу спробу досудового врегулювання та виданий спеціальним суб'єктом; подання заяви про списання залишкової заборгованості або заяви щодо відмови від такого списання;
- 8) констатовано, що німецький законодавець цілеспрямовано ускладнює доступ до процедури неплатоспроможності фізичним особам.

Література

1. Алмаші І. М. Визнання фізичної особи банкрутом: суттєва новела законодавства України. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 454–458.
2. Бутирська І. А. Банкрутство фізичних осіб: проблеми теорії та практики. Економіка та право. 2021. № 1. С. 89–95.
3. Руденко Л. Д., Жительний М. Д. Підстави відкриття провадження у справі про неплатоспроможність фізичної особи. Правові горизонти. 2020. Вип. 24 (37). С. 47–52.
4. Ханік-Посполітак Р. Ю., Посполітак В. В. Банкрутство фізичної особи — підприємця: право на ініціювання процедури банкрутства. Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (18 жовтня 2019 р.). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16665/Khanyk_Pospolitak_Bankrutstvo_fizychnoi_osoby_pidpriyemtsia_pravo_na_initsiuvannia_protседury_bankrutstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 26.12.2021).
5. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради. 2019. № 19. Ст. 74.

6. Поляков Р. Банкрутство фізичних осіб — «новий» інститут віком понад 2 тисячі років. URL: <https://zib.com.ua/ua/pda/140297.html> (дата звернення: 26.12.2021).
7. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 11 серпня 2020 р. у справі № 918/127/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936142> (дата звернення: 26.12.2021).
8. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 29 липня 2021 р. у справі № 909/1028/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98812420> (дата звернення: 26.12.2021).
9. Ухвала Господарського суду міста Києва від 6 вересня 2021 р. у справі № 910/2434/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99542782> (дата звернення: 26.12.2021).
10. Insolvenzordnung: vom 5. Oktober 1994 (BGBl. I S. 2866). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/inso/BJNR286600994.html#BJNR286600994BJNG000100000> (дата звернення: 18.12.2021).
11. Greif S. Insolvenzordnung: Verbraucherinsolvenzverfahren. URL: https://www-ihk-krefeld-de.translate.google.de/recht/merkblaetter2/insolvenzordnung-verbraucherinsolvenzverfahren.html?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui,sc (дата звернення: 26.12.2021).
12. Beth Stephan. InsO § 305a Scheitern der außergerichtlichen Schuldenbereinigung. URL: https://www-haufe-de.translate.google.de/recht/deutsches-anwalt-office-premium/blerschgoetschhaas-inso-305a-scheitern-der-aussergerichtlichen-schuldenbereinigung_idesk_PI17574_HI7321989.html?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui,sc (дата звернення: 26.12.2021).

References

1. Almashi I. M. Vyznannja fizychnoji osoby bankrutom: suttjeva novela zakonodavstva Ukrainy. Nauka ta suspilne zhyttja Ukrainy v epokhu globalnykh vykykiv ljudstva u cyfrovu eru (z naghody 30-richchja progholoshennja nezalezhnosti Ukrainy ta 25-richchja pryjnattja Konstytuciji Ukrainy): u 2 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 21 travnja 2021 r.) / za zag. red. S. V. Kivalova. Odesa: Vydavnychyj dim «Gheljvetyka», 2021. T. 2. S. 454–458.
2. Butyrsjka I. A. Bankrutstvo fizychnykh osib: problemy teoriji ta praktyky. Ekonomika ta pravo. 2021. № 1. S. 89–95.
3. Rudenko L. D., Zhytelnyj M. D. Pidstavy vidkryttja provadzhenja u spravi pro neplatospromozhnistj fizychnoji osoby. Pravovi ghorizonty. 2020. Vypusk 24 (37). S. 47–52.
4. Khanyk-Pospolitik R. Ju., Pospolitik V. V. Bankrutstvo fizychnoji osoby-pidpryjemcja: pravo na inicijuvannja procedury bankrutstva: materialy mizhnarodnoji naukovy-praktychnoji konferenciji «Aktualni problemy procedur bankrutstva v Ukraini ta mizhnarodnyj dosvid vrehuljuvannja neplatospromozhnosti» (18 zhovtnja 2019 r.). URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/16665/Khanyk_Pospolitik_Bankrutstvo_fizychnoi_osoby_pidpryjemtsia_pravo_na_initsiuvannja_protседury_bankrutstva.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата zvernennja: 26.12.2021).
5. Kodeks Ukrainy z procedur bankrutstva: Zakon Ukrainy vid 18 zhovtnja 2018 r. № 2597-VIII. Vidomosti Verkhovnoji Rady. 2019. № 19. St. 74.
6. Poljakov R. Bankrutstvo fizychnykh osib — «novyj» instytut vikom ponad 2 tysjachi rokiv. URL: <https://zib.com.ua/ua/pda/140297.html> (дата zvernennja: 26.12.2021).
7. Postanova Kasacijnogho ghospodarsjkogho sudu u skladi Verkhovnogho Sudu vid 11 serpnja 2020 r. u spravi № 918/127/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90936142> (дата zvernennja: 26.12.2021).
8. Postanova Kasacijnogho ghospodarsjkogho sudu u skladi Verkhovnogho Sudu vid 29 lypnja 2021 r. u spravi № 909/1028/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98812420> (дата zvernennja: 26.12.2021).
9. Ukhvala Ghospodarsjkogho sudu mista Kyjeva vid 6 veresnja 2021 r. u spravi # 910/2434/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99542782> (дата zvernennja: 26.12.2021).
10. Insolvenzordnung: vom 5. Oktober 1994 (BGBl. I S. 2866). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/inso/BJNR286600994.html#BJNR286600994BJNG000100000> (дата zvernennja: 26.12.2021).
11. Greif S. Insolvenzordnung: Verbraucherinsolvenzverfahren. URL: https://www-ihk-krefeld-de.translate.google.de/recht/merkblaetter2/insolvenzordnung-verbraucherinsolvenzverfahren.html?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui,sc (дата zvernennja: 26.12.2021).
12. Beth Stephan. InsO § 305a Scheitern der außergerichtlichen Schuldenbereinigung. URL: https://www-haufe-de.translate.google.de/recht/deutsches-anwalt-office-premium/blerschgoetschhaas-inso-305a-scheitern-der-aussergerichtlichen-schuldenbereinigung_idesk_PI17574_HI7321989.html?_x_tr_sl=de&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=nui,sc (дата zvernennja: 26.12.2021).

Байрачна Лариса Кимівна

*кандидатка філософських наук, доцентка,
доцентка кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Байрачная Лариса Кимовна

*кандидат философских наук, доцент,
доцент кафедры конституционного права Украины
национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Bayrachna Larysa

*PhD in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Constitutional Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University*

Бурдай Юрій Юрійович

*студент магістратури міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Бурдай Юрий Юрьевич

*студент магистратуры международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Burdai Yurii

*Master's Student of the International Law Faculty
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7809

**ЗАГАЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ДОКТРИНИ ПЛОДІВ
ОТРУЄНОГО ДЕРЕВА ЯК ОСНОВНОГО АСПЕКТУ
В СИСТЕМІ ІНСТИТУТУ ДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ**

**ОБЩЕПРАВОВАЯ СУТЬ ДОКТРИНЫ ПЛОДОВ ЯДОВИТОГО
ДЕРЕВА КАК ГЛАВНОГО АСПЕКТА В СИСТЕМЕ
ИНСТИТУТА ДОПУСТИМОСТИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ**

**GENERAL LEGAL ESSENCE OF THE DOCTRINE OF POISONED
TREE FRUIT AS A MAIN ASPECT IN THE INSTITUTE'S SYSTEM
OF ADMISSIBILITY OF EVIDENCE**

Анотація. В статті наведений критичний аналіз доктрини «плодів отруєного дерева» крізь призму його тлумачення Європейським судом з прав людини, наукового та практичного підходу до його формування судовою практикою українських національних судів, зокрема, але не виключно, Верховним Судом, судові рішення якого носять прецедентний характері з огляду на приписи чинного процесуального законодавства України. Наведений загальний погляд на базисні та ключові стандарти, встановленого інститутом допустимості доказів у їх сукупності та кожного окремо.

Інститут допустимості доказів має давню історію свого розвитку. На сьогоднішній день положення про недопустимість доказів, отриманих з порушенням процесуального законодавства, закріплено на рівні європейського судочинства у таких Рішеннях Європейського суду з прав людини, як «Гефген проти Німеччини» [1], «Тейксейра де Кастро проти Португалії» [2], «Шабельник проти України» [3], «Балицький проти України» [4], «Нечипорук і Йонкало проти України» [5],

«Яременко проти України» [6]. Зазначена вимога до допустимості доказів сформульована у згаданих Рішеннях досить лаконічно й чітко, та, наразі є предметом її втілення як системі правотворчості, так й в системі правозастосування. В юридичній літературі, як і раніше, йде дискусія щодо доктрини «плодів отруєного дерева», яка безпосередньо пов'язана із визнанням похідних від доказу, який було отримано з порушенням приписів законодавства України – недопустимими. В ході дослідження було встановлено невизначеність у тому, що приведення в дію даної доктрини виступає необхідним лише в тому разі, коли порушення умов допустимості ставить під сумнів достовірність доказів. Отже, необхідно визначитися, чи має взаємозалежність допустимості та достовірності доказів або «плоди отруєного дерева» з'являються за інших умов, коли доказ визнано недопустимим, незалежно від цього впливу на достовірність.

Ключові слова: гарантії захисту права та свобод громадян, недопустимість доказів, доказова база.

Анотація. В статті приведено критичний аналіз доктрини «плодов ядовитого дерева» сквозь призму його толкування Європейським судом по правам человека, научного і практичного підходу к его формуванню судової практики українських національних судів, в частности, но не исключительно, Верховным Судом, судебные решения которого носят прецедентный характер с учетом предписаний действующего процессуального законодательства Украины. Приведен общий взгляд на базисные и ключевые стандарты, установленные институтом допустимости доказательств в их совокупности и каждого отдельно.

Институт допустимости доказательств имеет давнюю историю своего развития. На сегодняшний день положение о недопустимости доказательств, полученных с нарушением процессуального законодательства, закреплено на уровне европейского судопроизводства в таких решениях Европейского суда по правам человека, как «Гэфген против Германии» [1], «Тейксейра де Кастро против Португалии» [2], «Шабельник против Украины» [3], «Балицкий против Украины» [4], «Нечипорук и Йонкало против Украины» [5], «Яременко против Украины» [6]. Указанное требование к допустимости доказательств сформулировано в упомянутых Решениях достаточно лаконично и четко, и сейчас является предметом ее воплощения как системе правотворчества, так и в системе правоприменения. В юридической литературе по-прежнему идет дискуссия по поводу доктрины «плодов ядовитого дерева», которая напрямую связана с признанием производных от доказательства, полученного с нарушением предписаний законодательства Украины – недопустимыми. В ходе исследования была установлена неопределенность в том, что приведение в действие данной доктрины выступает необходимым только в том случае, когда нарушение условий допустимости подвергает сомнению достоверность доказательств. Следовательно, необходимо определить, имеет ли взаимозависимость допустимости и достоверности доказательств или «плоды ядовитого дерева» появляются в других условиях, когда доказательство признано недопустимым, независимо от этого воздействия на достоверность.

Ключевые слова: гарантии защиты прав и свобод граждан, недопустимость доказательств, доказательная база.

Summary. The article presents a critical analysis of the doctrine of «poisoned tree» through the prism of its interpretation by the European Court of Human Rights, scientific and practical approach to its formation by the case law of Ukrainian national courts, in particular, but not limited to, the Supreme Court. Given the requirements of current procedural legislation of Ukraine. An overview of the basic standards and aspects of the standard established by the institute of admissibility of evidence in their entirety and individually. The institute of admissibility of evidence has a long history of development. To date, the inadmissibility of evidence obtained in violation of procedural law is enshrined at the European judicial level in such judgments of the European Court of Human Rights as *Gefgen v. Germany*, *Teixeira de Castro v. Portugal*, and *Sabelnik v. Ukraine against Ukraine*», «*Nechyporuk and Yonkalo against Ukraine*», «*Yaremenko against Ukraine*». This requirement for the admissibility of evidence is formulated in the above-mentioned Decisions quite succinctly and clearly, and is currently the subject of its implementation in both the law-making system and the law enforcement system. In the legal literature, there is still a discussion about the doctrine of «poisoned tree fruit», which is directly related to the recognition of derivatives of evidence obtained in violation of Ukrainian law – inadmissible. In the course of the study, uncertainty was found that the implementation of this doctrine is necessary only when the violation of the conditions of admissibility calls into question the reliability of the evidence. Therefore, it is necessary to determine whether there is a dependence of the admissibility and reliability of the evidence or the «fruits of the poisoned tree» appear under other conditions, when the evidence is declared inadmissible, regardless of this impact on the reliability.

Key words: guarantees of protection of the rights and freedoms of citizens, inadmissibility of evidence, evidence base.

Постановка проблеми. В процесі сучасної євроінтеграції України, постає нагальне питання у визначенні процедури ведення належного та безстороннього судочинства, яке, в свою чергу, має

відповідати загальноприйнятим критеріям, які висуває для нього чинне процесуальне законодавство України та визнані критерії Європейського суду з прав людини. В даному випадку нагальним

виступає той базис, на якому мотивується законне та обґрунтоване судові рішення у кримінальному, адміністративному, цивільному та господарському процесі. Ним є — процедура належного подання та оцінки доказів. Так, суб'єктний склад таких процедур є різним, наприклад, збирання та подання доказів покладається на сторони судового процесу, а їх оцінка є безпосередньою компетенцією суду, що реалізується, здебільшого, у нарадчій кімнаті під час ухвалення або постановлення судового рішення по кожній конкретній справі.

З огляду на зазначене, даний інститут створює чимало колізій, прогалин та інших перешкод у здійсненні належного правосуддя. Реформування судової системи, що відбувається невеликими кроками вже більше десятиріччя створює сприятливі умови для визнання судового рішення автономним джерелом права. Положення чинного законодавства про застосування приписів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод разом із її офіційним тлумаченням Європейським судом з прав людини, норми, що закріплюють обов'язковість Постанов Верховного Суду для виконання судами усіх інстанцій та юрисдикцій, посадовими та службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є такими що надають певний прецедентний характер судовим рішенням суду касаційної інстанції, інститут преюдиційності рішень, який, свого роду також створює обов'язок перед іншими судам враховувати ти чи інші положення, що визнані судом під час розгляду певної категорії справ. Усі зазначені випадки є своєрідним нововведенням в сучасній судовій системі й поряд із загальною цифровізацією судової системи залишає все менше варіантів для відхилення від зазначеної обов'язковості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню глибокого наукового дослідження доктрини «плодів отруєного дерева» приділяли увагу такі науковці, як Ковальчук С. О. [7], Дроздов О. та Шульгін С. [8]. Таким питанням, як перегляд рішень за виключними обставинами як наслідок прийняття рішення проти держави Європейським судом з прав людини займалась науковиця Яновська О. Г. [9].

Формулювання цілей статті. Завданням дослідження є аналіз правозастосовної практики тлумачення плодів отруєного дерева, встановлення загальних засад визнання доказів недопустимими крізь призму закріпленого Європейським судом з прав людини, Верховним Судом та Конституційним Судом України розуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний європейський підхід, що сформований в системі й покликаний, в першу чергу, захищати права та свободи людини і громадянина є беззаперечно визнаним у практиці Європейського суду з прав людини, яка, згідно із приписами статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року № 3477-4 має застосуватись судами при вирішенні справи по суті [10]. Так, ЄСПЛ відносно нещодавно почав використовувати доктрину «плодів отруєного дерева». Сутність даної доктрини втілюється та розкривається крізь призму інституту допустимості доказів. В першу чергу, варто зазначити, що Європейський суд з прав людини розглядає дану доктрину як концептуальний підхід до позитивного зобов'язання держави, спрямованого на сприяння та реалізацію ефективних механізмів юридичних аспектів захисту прав та свобод людини та громадянина. Одним із основних таких заходів, є, власне, судовий захист, покликаний попередженню порушенню та поновленню вже порушених прав.

Якщо звернутися до історії виникнення даного терміна, зародження цієї ідеї простежується в американській судовій практиці. Так, доктрина під назвою «плоди отруєного дерева» закріплюється та розуміється як будь-який додатковий доказ, який впливає з незаконно поданого, теж вважається незаконним і не може розглядатися в суді. Якщо дерево отруєно (тобто доказ отримано незаконно), тоді й плоди (інформація, що базується на цьому незаконному доказі) теж отруєні. Така позиція також закріплена у Рішенні Європейського суду з прав людини по справі «Гефрен проти Німеччини» за заявою № 22978/05 [1].

Водночас із цього правила є й винятки, наприклад, якщо слідство зможе довести, що похідні докази отримані з іншого джерела, суд їх розглядатиме. Доказ приймається до розгляду і у разі, якщо прокурор зможе довести, що інформація, що оспорюється, «неминуче була б отримана законними методами». Тільки в деяких випадках ЄСПЛ, всупереч позиції національного суду, готовий зробити висновок, що певний доказ був абсолютно ненадійним через підозрілі обставини, за яких він був отриманий (рішення у справі «Лісіка проти Хорватії»).

Позиція Європейського Суду з прав людини є послідовною щодо допустимості доказів, зібраних з порушенням заборони катування та жорстокого поводження. Наприклад, у справі «Нечипорук та Йонкало проти України» (заява № 42310/04) [5]

суд зазначив: допустимість як докази показань, отриманих за допомогою катування, з метою встановлення відповідних фактів у кримінальному провадженні призводить до його несправедливості в цілому, незалежно від доказової сили таких показань та від того, чи мало їхнє використання вирішальне значення для засудження підсудного судом.

Щодо доступу до правової допомоги показовим було рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Фефілов проти Росії». ЄСПЛ дійшов висновку, що заявнику не було надано можливості отримати юридичну консультацію до того, як він підписав та підтвердив повне визнання вчиненого ним кримінального правопорушення і йому було офіційно надано статус підозрюваного шляхом вручення підозри уповноваженою особою у кримінальному провадженні. Суд також зробив висновок, що можливість звернення особи до адвоката з моменту її фактичного затримання була обмежена без будь-яких «вагомих підстав», і, таким чином, мало місце порушення статті 6 Конвенції [11].

Так, у п.п. 65 і 66 рішення від 30.04.2015 р. у справі «Яременко проти України (№ 2)» Європейський Суд з прав людини закріплює свій основний висновок, закріплений у Рішенні у справі «Яременко проти України», що полягає у позиції про те, що попереднє рішення, яким заявника було притягнуто до відповідальності за вчинення правопорушення базувалося на доказах, отриманих при порушенні права заявника на мовчання та його права на захист, а також за відсутності належних процедур розслідування того, що його показання було отримано у незаконний спосіб. Висновок, винесений Європейським Судом з прав людини мотивувався тим, гарантія була порушена не лише під час фактичного допиту підозрюваного, коли він зізнався у вчинення протиправного особливо тяжкого кримінального правопорушення, а й наступні його слова, які розцінювались органами досудового розслідування та слідства як такі, що звинувачують його вчиненні такого кримінального правопорушення. До того, первинний допит був здійснений без залучення законного захисника особи, що надавала показання та свідчила проти себе всупереч наявній у законодавстві гарантії. Із урахуванням викладеного, Європейський Суд з прав людини дійшов до висновків про те, що останнє судове рішення, постановлене по справам заявника переважною мірою мотивувалося на такій самій доказовій базі, що й рішення національного суду України, які, в свою чергу, були отримані у порушення процесуальних прав заявника, та при цьому існували серйозні твердження, які органи влади так і не

спростували, що усі показання було отримано під примусом, а отже вони були «плодом отруєного дерева» [12]. Отже, якщо доказове «дерево» є отруєним, то те ж саме стосується і його «плода».

У вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві зазначено, що ніхто не може бути визнаний винним за умови недоведеності вини. Основним способом доведення вини чи невинуватості особи є збір та дослідження доказів. Чинним КПК України визначено, що доказ повинен відповідати ознакам належності і допустимості, а тому варто детальніше розглянути процедуру їх отримання, а саме — додержання належної процесуальної форми.

Відповідно до ст. 86 КПК України доказ визнається допустимим, якщо він отриманий у порядку, встановленому цим Кодексом. Однак, закон окремо не виділяє такого порядку [13]. Свої роз'яснення з цього приводу надав Пленум Верховного Суду України, зазначивши у п. 19 Постанови від 1 листопада 1996 р. № 9 таке: «...згідно зі ст. 62 Конституції України [14] обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом. Докази повинні визнаватися такими, що одержані незаконним шляхом, наприклад, тоді, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами» [15].

Доказ можливо отримати з належного процесуального джерела, належним суб'єктом і за належною процесуальною формою. Звертаємо увагу саме на процедуру отримання доказів. Так, у ч. 1 ст. 87 КПК України зазначено, що недопустимими є докази, отримані внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, ратифікованими міжнародними договорами, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини.

Рішенням Конституційного Суду України (у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України) № 12рп/2011 від 20 жовтня 2011 р., визначено зміст положення Конституції про те, що «обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом». Даючи офіційне тлумачення, КСУ виходив з того, що обвинувачення особи не може ґрунтуватися на доказах,

одержаних у результаті порушення або обмеження конституційних прав і свобод особи; не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: із порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; із порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо. По суті цим рішенням у кримінальному судочинстві було запроваджено так звану доктрину плодів отруєного дерева. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі [7, с. 407–409; 16].

Європейським Судом з прав людини, ухвалюючи Рішення «Родіонов проти Росії» (заява № 9106/09 від 27.08.2019 року) було зазначено, що навіть наявність очевидного доказу вчинення кримінального правопорушення при затриманні одразу після його вчинення у порядку законного затримання та/або затримання уповноваженою службовою особою, службові особи правоохоронного органу мають дотримуватись усіх встановлених гарантій прав, свобод та законних інтересів особи, що підозрюється у вчинення кримінального злочину або кримінального проступку в контексті існуючої концепції справедливого суду. Із урахуванням того, що в момент затримання заявника та складання протоколу огляду його машини, він не був належним чином проінформований про право на юридичну допомогу та про право не свідчити проти самого себе, ЄСПЛ прийшов до висновку про те, що право заявника на юридичну допомогу було обмежено, а обвинувачення у кримінальній справі базувалося переважно на протоколі огляду транспортного засобу, при складанні якого були порушені права заявника. Сукупність зазначених фактів привела до порушення ст.ст. 3, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8, с. 215–216; 17].

Із урахуванням проаналізованих позицій Європейського Суду з прав людини, та конституційного тлумачення Конституційного Суду України з огляду на правильне трактування кримінального процесуального законодавства крізь призму застосування доктрини плодів отруєного дерева, варто прийти до проміжного висновку про те, не зважаючи на усі думки та тлумачення, основним аспектом непорушності допустимості доказів в аспекті дослідження оспорюваного питання є саме належне та беззаперечне дотримання прав людини при реалізації інституту збирання та подання до суду доказів. Отже, правильним буде дійти до

узагальнення щодо того, що основним аспектом допустимості доказів є непорушність гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод прав та свобод людини й громадянина в момент отримання таких доказів. Саме тому, із норм, що закріплені у чинному процесуальному законодавстві України про неможливість порушення процедури отримання доказів під час їх збирання, в розрізі практики Європейського Суду з прав людини, недопустимість перетворилась у реальну, працюючу гарантію належної реалізації прав та свобод людини.

Розкриваючи питання ефективності доктрини в розрізі сучасної судової практики, О. Г. Яновська зазначає, що: «дана доктрина включає в себе оцінення не лише окремого з-поміж усіх засобів доказування, а й в сукупності усього ланцюга встановлених властивостей доказів, що об'єднують їх та створюють єдину цілісну систему інституту доказування та безпосередньо пов'язують між собою докази. Критерієм віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідні відомості не були б отримані за відсутності інформації, одержаної незаконним шляхом» [9, с. 215].

Із урахуванням того, що практика Європейського Суду з прав людини стрімко розвивається у напрямку відстоювання, захисту та забезпечення належної реалізації гарантій щодо захисту прав людини та основоположних свобод, наразі виникають підстави для перегляду Верховним Судом справ за виключними обставинами, а саме за наявності обставин із задоволення Європейським Судом з прав людини заяв громадян України до держави.

Так, 03.11.2019 року Велика Палата Верховного Суду переглянула за виключними обставинами кримінальну справу щодо особи, засудженої до довічного позбавлення волі за умисне вбивство двох осіб на замовлення, вчинене групою осіб з особливою жорстокістю. Так, рішенням у справі «Алахвердян проти України» Європейський суд з прав людини констатував порушення підпункту «с» пункту 3 та пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. За результатами розгляду Великою Палатою ВС заяви засудженого про перегляд судових рішень з підстав встановлення ЄСПЛ порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, з них були виключені посилання на докази, отримані з порушенням Конвенції, та інші докази, отримані в подальшому на підставі цих доказів («плоди отруєного дерева»). У решті судові рішення залишені без змін [18].

У зв'язку із зазначеним, варто вказати, гарантія належної регламентації та реалізації прав та свобод людини та громадянина крізь призму дослідження інституту доказування, втілюється у процедурі збирання та дослідження зазначених доказів, що створює додаткові бар'єри з метою унеможливлення порушення основоположних принципів права та прав сторін у судовому процесі.

Висновки та перспективи. Унаслідок проведеного дослідження, справедливо дійти до наступних висновків: — положення про розуміння та закріплення доктрини «плодів отруєного дерева» на сьогоднішній день широко та зрозуміло розроблене Європейським судом з прав людини у своїх Рішеннях; — не зважаючи на думки та тлумачення, основним аспектом непорушності допустимості

доказів в аспекті дослідження оспорюваного питання є саме належне та беззаперечне дотримання прав людини при реалізації інституту збирання та подання до суду доказів; — правильним буде дійти до узагальнення щодо того, що основним аспектом допустимості доказів є непорушність гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод прав та свобод людини й громадянина в момент отримання таких доказів. Саме тому, із норм, що закріплені у чинному процесуальному законодавстві України про неможливість порушення процедури отримання доказів під час їх збирання, в розрізі практики Європейського Суду з прав людини, недопустимість перетворилась у реальну, працюючу гарантію належної реалізації прав та свобод людини.

Література

1. Gäfgen v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 June 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-99015>
2. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Тейксейра де Кастро проти Португалії» від 09.06.1998 року. Страсбург. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO1246?an=5&ed=1998_06_09
3. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Шабельник проти України» від 19.02.2009 року за заявою № 16404/03. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text
4. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Балицький проти України» від 03.11.2012 року за заявою № 12793/03. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726#Text
5. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 року за заявою № 42310/04. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text
6. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Яременко проти України» від 12.06.2008 року за заявою № 32092/02. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text
7. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2017. 618 с.
8. Дроздов О., Шулєгін С. Доктрина плодів отруєного дерева: міжнародний історичний екскурс та національні реалії. Закон і бізнес. 2020. 21 березня — 03 квітня. № 13 (1467). URL: https://zib.com.ua/ua/142094doktrina_plodiv_otruenogo_dereva_mizhnarodniy_istorichniy_ek.html
9. Яновська О. Г. Застосування доктрини «плодів отруєного дерева» при перегляді судових рішень за важливими обставинами. Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу. Збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка. Львів, 2020. С. 213–219.
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. Закон України від 23.02.2006 року № 3477-15. Відомості Верховної ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
11. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Фефілов проти Росії» від 17.08.2018 року за заявою № 6587/07. Страсбург. URL: <https://apkrfkod.ru/pract/informatsiia-o-postanovlenii-espch-ot-17072018-po-delu-fefilov-fefilov-protiv-rossiiskoi-federatsii-zhaloba-n-658707/>
12. Рішення Європейського Суду з прав людини. Справа «Яременко проти України (№ 2)» за заявою № 32092/02 від 30.04.2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a75
13. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 року № 4651-17. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
14. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 року № 354к/96-вр. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
15. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>

16. Рішення Конституційного Суду України № 12рп/2011 від 20 жовтня 2011 року. Справа за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України. Судова влада України. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text>

17. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Родіонов проти Росії» за заявою № 9106/09 від 27.08.2019 року. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-rodionov-proti-rosi%D1%97-pereglyad-pres-reliz/>

18. Велика Палата ВС прийняла постанову на підставі рішення ЄСПЛ щодо довічно засудженого. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/824217/>

References

1. Gäfgen v. Germany: Judgment of the European Court of Human Rights from 1 June 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-99015>

2. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Sprava «Tejksejra de Kastro proty Portugaliji» vid 09.06.1998 roku. Strasburgh. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO1246?an=5&ed=1998_06_09

3. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Sprava «Shabelnyk proty Ukrajinj» vid 19.02.2009 roku za zajavoju #16404/03. Strasburgh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text

4. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Sprava «Balycjkyj proty Ukrajinj» vid 03.11.2012 roku za zajavoju #12793/03. Strasburgh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_726#Text

5. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Sprava «Nechyporuk i Jonkalo proty Ukrajinj» vid 21.04.2011 roku za zajavoju #42310/04. Strasburgh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text

6. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Sprava «Jaremenko proty Ukrajinj» vid 12.06.2008 roku za zajavoju #32092/02. Strasburgh. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text

7. Kovalchuk S. O. Vchennja pro rechovi dokazy u kryminalnomu procesi: teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy: monohrafija. Ivano-Frankivsk: Suprun V. P., 2017. 618 s.

8. Drozdov O., Shuljghin S. Doktryna plodiv otrujenogho dereva: mizhnarodnyj istorychnyj ekskurs ta nacionaljni realiji. Zakon i biznes. 2020. 21 bereznja — 03 kvitnja. # 13 (1467). URL: https://zib.com.ua/ua/142094doktrina_plodiv_otruenogo_dereva_mizhnarodnyj_istorichnij_ek.html

9. Janovsjka O. Gh. Zastosuvannja doktryny «plodiv otrujenogho dereva» pry perehlyadi sudovykh rishenj za vykljuchnymy obstavynamy. Kryminalnyj proces i kryminalistyka: vyklyky chasu. Zbirnyk statej za materialamy naukovo-praktychnoji konferenciji z naghody 20-richchja kafedry kryminalnogho procesu i kryminalistyky Ljvivskogho nacionalnogho universytetu imeni Ivana Franka. Ljviv, 2020. S. 213–219.

10. Pro vykonannja rishenj ta zastosuvannja praktyky Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Zakon Ukrajinj vid 23.02.2006 roku #3477–15. Vidomosti Verkhovnoji rady Ukrajinj. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

11. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Sprava «Fefilov proty Rosiji» vid 17.08.2018 roku za zajavoju #6587/07. Strasburgh. URL: <https://apkrfkod.ru/pract/informatsiia-o-postanovlenii-espch-ot-17072018-po-delu-fefilov-fefilov-protiv-rossiiskoi-federatsii-zhaloba-n-658707/>

12. Rishennja Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny. Sprava «Jaremenko proty Ukrajinj (# 2)» za zajavoju #32092/02 vid 30.04.2015 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a75

13. Kryminalnyj procesualnyj kodeks Ukrajinj. Zakon Ukrajinj vid 13.04.2012 roku #4651-17. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinj. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

14. Konstytucija Ukrajinj. Zakon Ukrajinj vid 28.06.1996 roku #354k/96-vr. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinj. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

15. Pro zastosuvannja Konstytuciji Ukrajinj pry zdijsnenni pravosuddja. Postanova Plenumu Verkhovnogho Sudu Ukrajinj #9 vid 01.11.1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text>

16. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrajinj # 12rp/2011 vid 20 zhovtnja 2011 roku. Sprava za konstytucijnym podannjam Sluzhby bezpeky Ukrajinj shhodo oficijnogho tлумачennja polozhennja chastyny tretjoji statti 62 Konstytuciji Ukrajinj. Sudova vlada Ukrajinj. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinj. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11#Text>

17. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Sprava «Rodionov proty Rosiji» za zajavoju #9106/09 vid 27.08.2019 roku. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-rodionov-proti-rosi%D1%97-pereglyad-pres-reliz/>

18. Velyka Palata VS pryjnjala postanovu na pidstavi rishennja JeSPL shhodo dovizhno zasudzenogho. Oficijnij veb-sajt Verkhovnogho Sudu. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/824217/>

Байрачна Лариса Кимівна

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри конституційного права України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Байрачная Лариса Кимовна

*кандидат философских наук,
доцент кафедры конституционного права Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Bayrachna Larysa

*PhD in Philosophy Sciences,
Associate Professor of the Department of Constitution Law of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University*

ORCID: 0000-0002-0249-8207

П'явка Сніжана Федорівна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Пявка Снежана Федоровна

*студентка Международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Piavka Snizhana

*Student of the International Law Faculty
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7793

ПРАВО НА ПРАЦЮ У КОНТЕКСТІ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

ПРАВО НА ТРУД В КОНТЕКСТЕ КОНВЕНЦІЇ ООН О ПРАВАХ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

THE RIGHT TO LABOR IN THE CONTEXT OF CONVENTION ON THE RIGHTS OF PERSONS WITH DISABILITIES

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питань, що пов'язані з правовим становищем громадян з обмеженими можливостями в Україні, зокрема такими його аспектами, які стосуються працевлаштування, виявлено шляхи покращення наявної ситуації в нашій державі.

Розглянуто положення Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, ратифікованої Україною в 2009 році. З'ясовано сутність та зміст Статті 27 Конвенції. Зазначені зобов'язання, які покладаються на державу, відповідно до Конвенції.

Охарактеризовано умови проведення політики, в сфері працевлаштування громадян з обмеженими можливостями в Україні. Висвітлено ряд наявних проблем осіб з інвалідністю в даній сфері. Однак, ключовою з них виступає факт невідповідності національного законодавства України положенням Конвенції.

Проаналізовані дії української влади, здійснені з метою приведення чинного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів. Розглянуто дане питання в рамках проведення Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю».

Як яскравий приклад, що відображає ситуацію в країні на сьогоднішній день, вказані статистичні дані, щодо рівня зайнятості громадян з обмеженими можливостями. Крім того, подані результати опитувань, щодо з'ясування причин,

що зумовили досить низький рівень працевлаштування даної категорії осіб на території України. Наведені результати в порівнянні зі статистикою країн ЄС.

З'ясовано особливості проведення політики в сфері соціального захисту прав інвалідів в державах ЄС, з точки зору їх потенційного застосування в Україні. Детальніше розглянуто досвід в сфері працевлаштування осіб з обмеженими можливостями таких країн, як: Франція, Великобританія, Італія, Швеція.

Закцентовано увагу на шляхах вдосконалення правового статусу інвалідів в Україні. Наведено ідеї, щодо вирішення висвітлених проблем в сфері працевлаштування інвалідів нашої держави, враховуючи результати дослідження досвіду інших країн.

Ключові слова: Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, право на працю, особи з обмеженими можливостями, працевлаштування, захист прав та свобод.

Аннотація. Стаття посвящена дослідженню питань, пов'язаних з правовим статусом громадян з обмеженими можливостями в Україні, в частности, теми його аспектами, которые касаются трудоустройства. Были выявлены пути улучшения сложившейся ситуации в нашем государстве.

Рассмотрены положения Конвенции ООН о правах людей с инвалидностью, ратифицированной Украиной в 2009 году. Изложено содержание статьи 27. Указаны обязательства, которые возлагаются на государства в соответствии с Конвенцией.

Охарактеризованы условия проведения политики в сфере трудоустройства граждан с ограниченными возможностями в Украине. Высветлен ряд имеющихся проблем лиц с инвалидностью в данной сфере. Однако ключевым из них выступает факт несоответствия национального законодательства нашей страны положениям Конвенции.

Указаны действия украинской власти, предпринятые с целью привести действующее законодательство и условия в соответствие к международным стандартам. Рассмотрен данный вопрос в рамках проведения Государственной целевой программы «Национальный план действий по реализации Конвенции о правах лиц с инвалидностью».

В качестве яркого примера, отражающего ситуацию в стране на сегодняшний день, указаны статистические данные относительно уровня занятости граждан с ограниченными возможностями. Кроме того, добавлены результаты опросов по выяснению причин, которые обусловили достаточно низкий уровень трудоустройства данной категории лиц на территории Украины. Результаты указаны в сравнении со статистикой стран ЕС.

Выявлены особенности проведения политики в сфере социальной защиты прав инвалидов государств ЕС, с точки зрения их потенциального применения в Украине. Детальнее рассмотрен опыт в сфере трудоустройства лиц с ограниченными возможностями таких стран, как: Франция, Великобритания, Италия, Швеция.

Акцентируется внимание на путях совершенствования нынешних условий в Украине. Приведены идеи о решении рассмотренных проблем в сфере трудоустройства инвалидов нашего государства, учитывая результаты исследования опыта других стран.

Ключевые слова: Конвенция ООН о правах лиц с инвалидностью, право на труд, люди с ограниченными возможностями, трудоустройство, защита прав и свобод.

Summary. The article is devoted to studying of issues, which is related to the legal status of citizens with disabilities in Ukraine, in particular the aspects tied with an employment. Ways for improving of current situation in our country were identified.

The provisions of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, ratified by Ukraine in 2009, are considered. The content of Article 27 are clarified. The obligations imposed on the states under the Convention are specified.

The conditions of the policy in the field of employment of citizens with disabilities in Ukraine are described. A number of existing problems of people with disabilities in this area are mentioned. However, the core one from them is the fact that our country's national legislation is not complied with the provisions of the Convention.

The actions of the Ukrainian authorities taken in order to comply the current legislation and conditions with international standards are given. These issues were considered in the State Target Program «National Action Plan for the Implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities».

As a striking example that reflects the situation in the country today, statistics on the level of employment of people with disabilities are given. In addition, the results of surveys to find out the reasons for the relatively low level of employment of this category of people in Ukraine are added. These results are compared with the statistics of the European Union member states.

The peculiarities of the policy in the sphere of social protection of the rights of people with disabilities in the EU, in terms of their future application in Ukraine. The experience in the field of employment of people with disabilities in such countries as France, Great Britain, Italy, Sweden is considered in more detail.

Emphasis is placed on ways to improve the current conditions in Ukraine. Ideas for solving the highlighted problems in the field of employment of disabled people in our country, taking into account the results of research on the experience of other countries.

Key words: the UN Convention on the rights of people with disabilities, right to labor, disabled people, job, protection of rights and freedoms.

Вступ. Питання, що стосуються забезпечення рівності в реалізації конституційних прав осіб з інвалідністю завжди турбували науковців. Це, зокрема пов'язано з необхідністю забезпечення більш сприятливих умов для працевлаштування та зайнятості таких громадян, адже даний фактор напряму впливає на задоволення та реалізацію прав осіб в усіх інших сферах. Таким чином, задля створення певних додаткових гарантій реалізації прав осіб з інвалідністю, почали впроваджувати нормативно-правові акти як на загальнодержавному рівні, так і на міжнародному. Яскравим прикладом в цій сфері можна безсумнівно виділити правотворчу діяльність ООН, що з самого початку свого створення не оминала увагою питання положення і статусу осіб з інвалідністю.

Даний факт знайшов своє відображення в документах, зокрема таких як: Загальна декларація прав людини, Декларація про права розумово відсталих осіб, Декларація про права інвалідів, Всесвітня програма дій щодо інвалідів, стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Довгоочікуваним результатом даних кроків стало прийняття ООН 13 грудня 2006 р. єдиної та всеосяжної Конвенції про права осіб з інвалідністю та Факультативного протоколу. Таким чином відбулась трансформація підходів організації до даного питання з формального до юридично зобов'язального.

Постановка проблеми. Число осіб з обмеженими можливостями у світі на сьогоднішній день досягло 1 мільярда, тобто 15% населення, але навіть зараз, в ХХІ столітті, люди з інвалідністю не можуть почувати себе достатньо захищеними. Це має свій прояв, зокрема в дискримінації, що заважає таким громадянам користуватись та реалізовувати свої права повною мірою. Таким чином, дана проблема повинна стати предметом детального вивчення та негайного вирішення, адже держава, тим паче котра визнає людину найвищою соціальною цінністю, має забезпечувати однаковим обсягом прав кожного громадянина.

Метою роботи є дослідження положень Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, зокрема Статті 27. Шляхи її реалізації на території України, вивчення іноземного досвіду.

Наукові доробки. Аналізу положень Конвенції ООН та способам їх втілення в Україні присвячено ряд робіт таких науковців: Венора Лінди К. Т. [1], Галицького О. М. [2], Гуменюка І. М. [3], Костюка В. Л. [4], Маринець В. С. [5], Паламарчука О. В. [6], Пилипенка А. А. [7], Ткаченка О. [8], Філіпської Н. О. [9] та інших дослідників

Виклад основного матеріалу. Так, у 2006 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Конвенцію про права інвалідів. Документ присвячений захисту та сприянню реалізації прав осіб з інвалідністю в різних сферах життя. Так, Конвенцією, зокрема положеннями Статті 27, на державучасниць покладається обов'язок вжити заходів спрямованих на: заборону дискримінації за ознакою інвалідності стосовно всіх питань, які стосуються зайнятості; забезпечення захисту прав інвалідів нарівні з іншими на сприятливі умови праці; надання особам з інвалідністю можливості для ефективного доступу до загальних програм технічної та професійної орієнтації; розширення на ринку праці можливостей для їх працевлаштування; надання допомоги щодо пошуку роботи; розширення можливостей для індивідуальної трудової діяльності; стимулювання наймання осіб з інвалідністю у приватному секторі; забезпечення особам з інвалідністю розумного пристосування робочого місця [10].

Дослідженню та аналізу сутності даного документу, а також наслідків та обов'язків, що поклались на державучасниць, внаслідок ратифікації даної Конвенції (що здійснила і Україна в 2009 році) присвячена робота Венора Лінди К. Т. Фактично, для країн стало необхідно вжити заходів з метою захисту і забезпечення умов для вільного працевлаштування інвалідів, а також здійснення моніторингу за цим процесом. Таким чином, прослідковується тенденція принципової зміни сприйняття проблем осіб з інвалідністю. Якщо раніше ситуація в соціумі констатувала факт непристосованості інваліда до його соціального та фізичного середовища, то наразі стався перелом в сторону позиції, що саме оточення містить бар'єри, котрі перешкоджають нормальному життю та трудовій самореалізації. Даний факт є аргументом заходів та рішучих дій у напрямку подолання такої проблеми вихідним продуктом яких стали положення Конвенції [1, с. 119].

Внаслідок взятих Україною на себе зобов'язань постало питання вирішення ряду проблем. Першою можна назвати доволі низьку кількість робочих місць, що мають необхідні умови для праці людей з інвалідністю, або ж їх абсолютну відсутність. Також, на жаль, наявна ціла серія моментів, неадаптованих під елементарні потреби інвалідів з приводу працевлаштування. Наприклад: фізична недоступність та незручність окремих об'єктів інфраструктури; майже повністю відсутній належний транспорт; стереотипне ставлення до професійних здібностей інвалідів

з боку роботодавців. Ще однією проблемою, що напряму пов'язана з вище вказаною є факт відсутнього фінансування держави, що дало б можливість створення робочих місць з спеціальними умовами. Однак головною проблемою яка по суті є першопричиною вищесказаного, можна вважати невідповідність національного законодавства вимогам Конвенції, що само по собі означає неможливість задоволення потреб осіб з інвалідністю, зокрема в сфері працевлаштування [11, с. 53].

Таким чином, Україною було затверджено Державну цільову програму «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю» на період з 2012 по 2020 рік, згідно якої передбачалось привести національне законодавство у відповідність до положень Конвенції про права осіб з інвалідністю. Результати проведених дій було викладено в оприлюдненому Заключному звіті. Так, у розділі XV «Праця і зайнятість» викладено кожен крок влади у напрямку вдосконалення та адаптації чинного законодавства до положень Конвенції. Зокрема, відбулися зміни до ЗУ «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», ЗУ «Про колективні договори і угоди». Вони стосувались встановлення нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів та використання коштів з метою спрямування їх на заходи забезпечення працевлаштування. Було затверджено ряд відповідних Постанов Кабінету Міністрів, що свідчить про конкретні дії з боку політики держави на шляху до змін ситуації в Україні щодо реалізації та соціального захисту прав інвалідів відповідно до міжнародних стандартів [12].

Рішення напряму стосуються дій саме в сфері законодавства, що є важливо, однак такого однобічного підходу до вирішення проблеми може бути недостатньо. Так, науковець Маринець В. С. висловила свої судження з цього приводу. У своїй праці вона висвітлила істотний недолік цього аспекту — недостатнє забезпечення саме механізмів реалізації найважливіших правових норм у багатьох областях регулювання. Як пропозицію вирішення, автор висловлює необхідність розширення та вдосконалювання взаємодії державних і громадських інститутів, зайнятих проблематикою інвалідності; посилення державної допомоги громадським рухам інвалідів, а також врахування думки осіб з інвалідністю щодо питань вдосконалення законодавства, яке регулює їхні права [5, с. 508].

Крім того, варто звернути увагу і на той факт, що і в законодавчій сфері залишились прогалини, зокрема пов'язані з кодифікацією трудового законодавства, а саме — Трудового кодексу України.

Проект Кодексу був внесений на розгляд Верховної ради в 2015 році і був прийнятий у першому читанні. Специфічною ознакою даного документу стало недостатнє відображення трудових відносин, що стосуються громадян з інвалідністю. На нашу думку, це істотний недолік, адже Трудовий кодекс повинен стати тим законом, що максимально комплексно та належним чином буде регулювати відносини у сфері праці, а даний аспект значно відобразиться на його ефективності з негативної сторони. Можна констатувати, що закріплення заборони дискримінації у проекті Трудового кодексу України є найбільш вдалим [4, с. 55–56].

Ефективність і результативність дій з боку держави в напрямку посилення соціального захисту людей з інвалідністю, на нашу думку, слід розглядати через призму наявних статистичних даних. У своїй статті О. Паламарчук, що є членом Комітету з питань захисту прав осіб з інвалідністю, опрацювала оприлюднену інформацію за 2020 рік про чисельність працюючих осіб з інвалідністю в Україні. Так, серед 2062 259 осіб з обмеженими можливостями працездатного віку, кількість непрацевлаштованих сягнула 73, 8%. Основними ж причинами є відсутність можливості знайти відповідну роботу (51,5%); неможливість зайнятості через стан здоров'я та сімейними обставинами (19,8%); невідповідні умови праці (графік, режим) (11,5%). При тому, що в Європі рівень зайнятості осіб з інвалідністю є істотно вищим. Даний факт засвідчує проблеми працевлаштування, що в свою чергу тягне за собою неможливість забезпечення належного рівня життя таких громадян. На основі вищезазначеного, виявилась нагальна необхідність докладання зусиль з боку влади, в напрямку подолання дискримінації громадян з обмеженими можливостями в цій сфері. Адже вже вжитих заходів недостатньо для значних зрушень, згідно реальної ситуації в країні. Така несправедливість може бути знищена шляхом прийняття нових якісних законів та механізму контролю за їх виконанням [6].

Отже, як і зазначалось вище, рівень зайнятості осіб з інвалідністю в країнах Європейського Союзу є набагато вищим, аніж той, що наявний в Україні. Цей аспект соціального захисту був одним з пріоритетів Стратегії інвалідності 2010–2020 р. Зокрема, Європейська Комісія стверджує, що рівень зайнятості даної категорії осіб у ЄС становить більше 50%. Наприклад, у таких країнах як: Фінляндія, Канада, Польща, Великобританія, Німеччині, Франції, Італії, Швеції та ін. Крім того, досвід інших країн, а особливо європейських, є

цікавим для України і з точки зору потенційного членства в ЄС. Саме задля виявлення ключових чинників, що допомогли європейським країнам досягти таких успіхів у даних показниках, пропонуємо детальніше розглянути деякі аспекти та деталі провадження соціальної політики в цих державах, щоб установити напрямок для подальшої моделі розвитку для України [13].

Щодо досвіду Франції, то право осіб з інвалідністю на працю там законодавчо затвердили у 2005 р. Разом з тим було встановлено квоту на працевлаштування інвалідів у 6%. Також було створено спеціалізовані курси та програми, такі як: Центр підготовки працівників та Центр підготовки фахівців. Крім того, що важливо, було започатковане створення організацій, що націлені на полегшення процесу влаштування для людей з обмеженими властивостями. Однією з них є «Сервіс Плюс», що вже змогла працевлаштувати велику кількість осіб. Її діяльність стала можливою за рахунок значного фінансування та підтримки держави. Також, з метою заохочення роботодавців до співпраці з інвалідами, держава виплачує 1600 євро тим з них, хто укладає трудовий договір з працівником з обмеженими можливостями [8, с. 230–231].

У Великобританії також успіх проведення політики з працевлаштування інвалідів стосується здебільше ефективної діяльності спеціальних організацій та здійснення ними певних програм. Так, однією з найпоширеніших є організація JobCentrePlus, яка сприяє пошуку роботи осіб з обмеженими можливостями, а також надає їм допомогу вцілому. Щодо програм, то як приклад, можна згадати Workstep, що фінансується урядом Великобританії. Сутність її полягає в спрямуванні осіб з інвалідністю на роботу в різні компанії та, що важливо, приділяють увагу особливостям стану працівника. Відтак, здійснюється міцний контроль за спеціальними умовами праці [8, с. 231].

Характерною рисою політики Італії в цьому контексті є також приділення значної уваги особливого стану кожного індивіда з інвалідністю. Так, лише після детальної оцінки стану кожного працівника, визначається потенціал роботи кожного працівника та необхідні умови для його зайнятості, що тим самим допомагає досягти бажаного як працівнику, так і роботодавцю [8, с. 231–232].

Особливої уваги, напевно, вартий досвід Швеції, адже саме її анти дискримінаційна модель є мало не найкращою за рівнем зайнятості осіб з інвалідністю. Держава здійснює субсидування

заробітної плати, а також витрат роботодавця націлених на адаптацію місць праці до потреб даної категорії працівників. Найявна державна служба зайнятості до функцій та завдань котрої належить допомога інвалідам з підтримкою їх працездатності, також опікується питаннями професійного навчання людей з обмеженими можливостями, зокрема молоді. Допомога надається і роботодавцям, у разі надання особистої допомоги людині з інвалідністю. Також, що важливо, активно проводяться дії з метою реабілітації та покращення стану інвалідів, що тягне за собою підвищення їх потенційної працездатності. Функціонує Інститут вирішення проблем людей з обмеженими можливостями та Інститут з розробки допоміжних засобів для людей з обмеженими можливостями, що позитивно впливає на проведення соціальної політики Швеції [8, с. 232].

Таким чином країни ЄС провадять соціальну політику щодо захисту прав інвалідів як згідно з власним законодавством, так і відповідно загальноприйнятих міжнародних актів.

В Україні ж на даний момент склалась доволі несприятлива ситуація для ефективної реалізації своїх прав, зокрема і в сфері працевлаштування, особами з інвалідністю. Так, досвід інших країн свідчить про неефективну політику України в даній сфері, що фактично передбачає лише пенсії, грошову допомогу та пільги, норми з видання яких встановлені ЗУ «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», ЗУ «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» та деякими іншими нормативними актами. Так, можна встановити ряд завдань для держави, реалізація яких істотно покращить її становище у питаннях соціального захисту прав інвалідів на працю [7, с. 233].

По-перше, необхідно приділити увагу створенню робочих місць зі спеціальними умовами, що включає в себе адаптацію основного і допоміжного обладнання, технічне і організаційне оснащення з погляду на індивідуальні можливості інвалідів на манер Великобританії чи Італії [11, с. 54].

По-друге, вважаємо за потрібне, згадати момент квотування певного відсотка робочих місць. Він діє в більшості європейських країн, і Україна не виняток. У нашій державі він становить 4%, в Італії — 2%, у Франції — 6%. Так, встановлений відсоток, як бачимо, є середнім. Однак проблема виникає в тому, що лише близько 55% підприємств його дотримується. Відтак, необхідно посилити державний нагляд за його дотриманням,

шляхом проведення регулярних перевірок та суттєвого підвищення штрафних санкцій за недотримання [7, с. 233–234].

На нашу думку, актуальним питанням залишається облаштування міського та приміського транспорту. Його необхідно обладнати необхідним приладдям для комфортного перевезення пасажирів з інвалідністю, або ж і зовсім створити окремий рейс для даної категорії осіб. Також існує нагальна потреба в забезпеченні саме безперервної роботи ліфтів та інших засобів, призначених для маломобільних груп населення.

Не менш важливим є питання професійної реабілітації інвалідів, що має забезпечувати повернення або залучення їх до праці у відповідних до стану здоров'я умовах праці. Варто зазначити, що основи професійної реабілітації вже визначено в законодавчих актах України. Однак, судячи з того, що рівень зайнятості осіб з інвалідністю і досі доволі низький (близько 16%), а кількість осіб інвалідів, що перебувають на обліку невпинно зростає, варто констатувати, що і цей аспект потребує вдосконалення. За приклад можна взяти досвід Швеції [11, с. 126].

Питання наявності спеціальних законів, що регулювали б сферу реалізації прав інвалідів також може стати у пригоді. Так, в Канаді наприклад, існують окремі закони про сліпих, про людей з інвалідністю, про рівність у сфері зайнятості. Впровадження подібних дій в Україні дасть змогу більш детально розглянути кожний особливий аспект становища особи з інвалідністю, та чітко окреслити та захистити її права абсолютно в усіх сферах [7, с. 234].

Висновки. Конституційне право на працю — визначена законодавчо можливість людини заробля-

ти собі на життя працюю, яку вона вільно обирає чи на яку погоджується. Так, з цього випливає обов'язок держави створити умови для повноцінної реалізації цього права абсолютно кожним її громадянином. На основі опрацьованих джерел ми дійшли висновку, що проблеми пов'язані з реалізацією прав громадян з інвалідністю, зокрема їх працевлаштуванням, не минули і Україну. Однак, держава здійснює певні кроки в напрямку їх вирішення, що підтверджується ратифікацією Конвенції про права осіб з інвалідністю, та реалізації дій в рамках Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю». Проте, як показує практика, лише впровадження нових норм і актів може виявитись недостатньо задля досягнення поставленої мети. Статистичні дані яскраво демонструють цей недолік в політиці держави. Змінити становище на краще може допомогти досвід інших країн, які також ратифікували Конвенцію. Їх шляхи реалізації завдань, покладених на них положеннями цієї Конвенції є цікавим для вивчення та визначення рольової моделі для України. Щодо вже здійснених заходів на території нашої держави, то виявилась необхідність зміцнення уваги саме на вдосконалення механізмів реалізації цих правових норм та контролю за цим процесом. А також створення засобів стимулювання та мотивації роботодавців до працевлаштування громадян з обмеженими можливостями. Таким чином, це дасть змогу Україні змінити підхід до даної проблеми з формально визначеного аспекту на безпосередньо практичний, що продемонструє готовність привести чинне законодавство та умови життєдіяльності осіб з певними вадами у відповідність до міжнародних стандартів.

Література

1. Венора Лінда К. Т. Питання захисту трудових інтересів осіб з обмеженими можливостями в актах ООН. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 12. С. 117–120.
2. Галицький О. М. Світовий досвід реалізації державної політики підтримки осіб з інвалідністю та його імплементація в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 6. С. 122–127.
3. Гуменюк І. М. Проблеми реалізації конституційних прав на працю осіб з обмеженими можливостями. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму. 2018. С. 320–322.
4. Костюк В. Л., Яцкевич І. І. Право на працю у контексті конвенції ООН про права осіб з інвалідністю: сутність, проблеми та перспективи законодавчого регулювання. Соціальне право. 2017. № 2. С. 49–58.
5. Маринець В. С. Конвенція ООН про права інвалідів та її вплив на українське законодавство у сфері соціального захисту осіб з порушенням слуху. Держава і право. Київ, 2012. Вип. 56. С. 506–515.
6. Паламарчук О. В. Працевлаштування осіб з інвалідністю: законодавчі гарантії та реальність 2021. Вища школа адвокатури НААУ. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pratsevlashtuvannya-osib-z-invalidnistyu-zakonodavchi-garantiyi-ta-realnist/>. (Дата звернення: 01.12.2021).

7. Пилипенко А. А., Завгородній М., Мороз С. Трудові права працівників з обмеженими можливостями: особливості національного правового регулювання та зарубіжний досвід суспільства. *Правова позиція*. 2019. № 4 (25). С. 230–236.

8. Ткаченко О. І. Міжнародний досвід з питань працевлаштування осіб з інвалідністю. *Theory and Practice of Public Administration*. 2019. № 4(67). С. 227–239.

9. Філіпська Н. О. Особливості реалізації Статті 23 Конвенції ООН про права інвалідів, особами з вадами психо-інтелектуального характеру. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. С. 32–35.

10. Конвенція про права інвалідів і Факультативний протокол до Конвенції про права інвалідів: прийняті Резолюцією ГА ООН 61/106 ГА ООН від 13.12.2006. Офіційний вісник України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

11. Вінніченко В. В. Правове регулювання праці осіб з інвалідністю в Україні: дипломна робота. *Наук. Кер.: к.ю.н. Т. В. Шлапко*. Суми, 2018. 133 с.

12. Заключний звіт про результати виконання Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2020 року». URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20468.html> (Дата звернення: 07.12.2021).

13. Дроботун В. Стратегія ЄС щодо працевлаштування людей з інвалідністю. *Громадський Простір*. 2017. URL: <https://www.prostir.ua/?news=stratehiya-es-schodo-pratsevlashtuvannya-lyudej-z-invalidnistyu> (Дата звернення 01.12.2021).

References

1. Venora Linda K. T. Pytannia zakhystu trudovykh interesiv osib z obmezhenyi mozhlyvostiamy v aktakh OON. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2017. #12. S. 117–120.

2. Halytskyi O. M. Svitovyi dosvid realizatsii derzhavnoi polityky pidtrymky osib z invalidnistiu ta yoho implementatsiia v Ukraini. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2019. # 6. S. 122–127.

3. Humeniuk I. M. Problemy realizatsii konstytutsiinykh prav na pratsiu osib z obmezhenyi mozhlyvostiamy. *Innovatsii partnerskoi vzaiemodii osvity, ekonomiky ta sotsialnoho zakhystu v umovakh inkluzii ta prahmatychnoi reabilitatsii sotsiumu*. 2018. S. 320–322.

4. Kostiuk V. L., Yatskevych I. I. Pravo na pratsiu u konteksti konventsii OON pro prava osib z invalidnistiu: sutnist, problemy ta perspektyvy zakonodavchoho rehuliuвання. *Sotsialne pravo*. 2017. # 2. S. 49–58.

5. Marynets V. S. Konventsiiia OON pro prava invalidiv ta yii vplyv na ukrainske zakonodavstvo u sferi sotsialnoho zakhystu osib z porushenniam slukhu. *Derzhava i pravo*. Kyiv, 2012. Vyp. 56. S. 506–515.

6. Palamarchuk O. V. Pratsevlashtuvannya osib z invalidnistiu: zakonodavchi harantii ta realnist 2021. *Vyshcha shkola advokatury NAAU*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pratsevlashtuvannya-osib-z-invalidnistyu-zakonodavchi-garantii-ta-realnist/> (Data zvernennia: 01.12.2021).

7. Pylypenko A. A., Zavhorodnii M., Moroz S. Trudovi prava pratsivnykiv z obmezhenyi mozhlyvostiamy: osoblyvosti natsionalnoho pravovoho rehuliuвання ta zarubizhnyi dosvid suspilstva. *Pravova pozytsiia*. 2019. # 4 (25). S. 230–236.

8. Tkachenko O. I. Mizhnarodnyi dosvid z pytan pratsevlashtuvannya osib z invalidnistiu. *Theory and Practice of Public Administration*. 2019. # 4(67). S. 227–239.

9. Filipska N. O. Osoblyvosti realizatsii Statti 23 Konventsii OON pro prava invalidiv, osobamy z vadamy psykho-intelektualnoho kharakteru. *Aktualni problemy vitchyznianoї yurysprudentsii*. 2017. #2. S. 32–35.

10. Konventsiiia pro prava invalidiv i Fakultativnyi protokol do Konventsii pro prava invalidiv: pryiniati Rezoliutsiieiu HA OON 61/106 HA OON vid 13.12.2006. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text

11. Vinnichenko V. V. Pravove rehuliuвання pratsi osib z invalidnistiu v Ukraini: dyplomna robota. *Наук. Кер.: к. ю. н. Т. В. Шлапко*. Суми, 2018. 133 с.

12. Zakliuchnyi zvit pro rezultaty vykonannya Derzhavnoi tsilovoi prohramy «Natsionalnyi plan dii z realizatsii Konventsii pro prava osib z invalidnistiu na period do 2020 roku» URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20468.html> (Data zvernennia: 07.12.2021).

13. Drobotun V. Stratehiia YeS shchodo pratsevlashtuvannya liudei z invalidnistiu. *Hromadskyi Prostir*. 2017. URL: <https://www.prostir.ua/?news=stratehiya-es-schodo-pratsevlashtuvannya-lyudej-z-invalidnistyu> (Data zvernennia 01.12.2021).

Кушніренко Олександр Георгійович
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Кушніренко Александр Георгиевич
*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры конституционного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*
Kushnirenko Oleksandr
*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Assistant Professor of Constitutional Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University*

Мацак Олександр Анатолійович
*студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Мацак Александр Анатолиевич
*студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*
Matsak Oleksandr
*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Терпіль Анастасія Олександрівна
*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*
Терпиль Анастасия Александровна
*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*
Terpil Anastasiia
*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7791

**ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ
КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ:
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД
ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ИНСТИТУТА
КОНСТИТУЦИОННОЙ ЖАЛОБЫ В УКРАИНЕ:
ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ**

**PECULIARITIES OF THE FUNCTIONING OF
THE INSTITUTE OF CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN UKRAINE:
PROBLEM ASPECTS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE**

Анотація. У статті проаналізовано особливості функціонування інституту конституційної скарги в Україні. Виокремлено основні проблемні аспекти функціонування інституту крізь призму рішень Європейського суду з прав людини та аналізу національного законодавства та міжнародного досвіду.

Акцентується увага на тому, що інститут конституційної скарги є одним з найважливіших показників дотримання й ефективного судового захисту основоположних прав і свобод людини. Докладно розглянуто питання нормативного забезпечення такого механізму захисту прав людини в Україні, проаналізовано положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конституції України та інших нормативно-правових актів, що безпосередньо визначають правову природу такого інституту.

Автори статті наголошують, що питання ефективності інституту конституційної скарги є надзвичайно важливим, адже це фактично є останнім національним механізмом захисту людини від посягань на її права перед поданням заяви до Європейсько суду з прав людини, тому потрібно звернути увагу на діяльність цього інституту в інших країнах, аби шляхом реформування подолати проблеми в його функціонуванні і, як наслідок, зменшити кількість позовів до ЄСПЛ.

Резюмовано, що в цілому практика діяльності інституту конституційної скарги дає позитивний вплив на розвиток верховенства права в державі і робить великий внесок в захист прав людини від протиправних посягань на конституційні права і свободи людини і громадянина.

Ключові слова: права і свободи, судовий захист, конституційна скарга, суб'єкт права на конституційну скаргу, конституцій контроль.

Аннотация. В статье проанализировано особенности функционирования института конституционной жалобы в Украине. Выделены основные проблемные аспекты функционирования института через призму решений Европейского суда по правам человека и анализа национального законодательства и международного опыта.

Акцентируется внимание на том, что институт конституционной жалобы является одним из важнейших показателей соблюдения и эффективной судебной защиты основных прав и свобод человека. Подробно рассмотрены вопросы нормативного обеспечения такого механизма защиты прав человека в Украине, проанализированы положения Конвенции о защите прав человека и основополагающих свобод, Конституции Украины и других нормативно-правовых актов, непосредственно определяющих правовую природу такого института

Авторы статьи отмечают, что вопрос эффективности института конституционной жалобы чрезвычайно важен, ведь это фактически является последним национальным механизмом защиты человека от посягательств на его права перед подачей заявления в Европейский суд по правам человека, поэтому нужно обратить внимание на деятельность этого института в других странах, чтобы путем реформирования преодолеть проблемы в его функционировании и, как следствие, уменьшить количество исков в ЕСПЧ.

Резюмировано, что в целом практика деятельности института конституционной жалобы дает положительное влияние на развитие верховенства права в государстве и вносит большой вклад в защиту прав человека от противоправных посягательств на конституционные права и свободы человека и гражданина.

Ключевые слова: права и свободы, судебная защита, конституционная жалоба, субъект права на конституционную жалобу, конституционный контроль.

Summary. The article analyzes the peculiarities of the functioning of the institute of constitutional complaint in Ukraine. The main problematic aspects of the functioning of the institute through the prism of the decisions of the European Court of Human Rights and the analysis of national legislation and international experience are highlighted.

Emphasis is placed on the fact that the institution of a constitutional complaint is one of the most important indicators of observance and effective judicial protection of fundamental human rights and freedoms. The issues of normative provision of such a mechanism of human rights protection in Ukraine are considered in detail, the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the Constitution of Ukraine and other normative legal acts directly determining the legal nature of such an institution are analyzed.

The authors of the article emphasize that the issue of the effectiveness of the institution of constitutional complaint is extremely important, as it is in fact the last national mechanism to protect a person from encroachment on his rights before applying to the European Court of Human Rights, so it is necessary to pay attention to the activities of this institution in other countries in order to overcome the problems in its functioning through reform and, as a result, to reduce the number of lawsuits against the ECtHR.

It is summarized that in general the practice of the institute of constitutional complaint has a positive impact on the development of the rule of law in the state and makes a great contribution to protecting human rights from unlawful encroachments on constitutional rights and freedoms of man and citizen.

Key words: rights and freedoms, judicial protection, constitutional complaint, subject of the right to constitutional complaint, constitutional control.

Актуальність. Основою функціонування демократичної держави і верховенства права є рівень захищеності й дотримання основних прав і свобод людини і громадянина. Конституційна скарга в цьому аспекті виступає механізмом захисту прав людини від державного свавілля. Станом на 2020 р. до Суду надійшло 563 конституційні скарги, із них 249 за формою відповідали вимогам Закону та були подані на розгляд, а 312 були повернуті з відповідними роз'ясненнями суб'єктам права на конституційну скаргу як такі, що не відповідали Закону; 2 скарги залишались на розгляді Секретаріату станом на 31 грудня 2020 року [2, с. 28]. Це й порушує питання щодо дієвості такого інституту, який зумовлює актуальність у зв'язку з євроатлантичним курсом України, що ставить вимогу перетворення основних інститутів правосуддя та приведення їх діяльності згідно з європейськими стандартами захисту прав людини й основоположних свобод.

Постановка проблеми. Розвиток верховенства права та правої держави зумовлюють всебічну еволюцію форм захисту прав людини і визнання її найбільшої соціальної цінності держави. Чільне місце в системі гарантій захисту посідає правосуддя, яке може здійснюватися як національними так і міжнародними судами. Забезпечення захисту прав людини в державі здійснюють суди загальної юрисдикції, але особливе місце в цьому механізмі займає орган конституційного контролю (Конституційний Суд України), що дає можливість людині захистити свої права навіть при умові вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту, в порядку конституційної скарги. Цей інститут функціонує як один з основоположних інструментів захисту людини від будь-яких посягань на її права. Індивідуальна скарга є останньою формою національного юридичного захисту в державі і забезпечує можливість захисту прав людини у випадку застосування неконституційного закону в остаточному судовому рішенні, хоча при реалізації механізму розгляду таких скарг постає питання ефективності цього юридичного засобу захисту і доступу до нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут конституційної скарги досліджували багато науковців. Особливий науковий доробок в розвиток цієї теми внесли такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: Яценко І. С. [11, с. 119], Барабаш Ю. Г. [15, с. 50], Гультай М. М. [12, с. 258], Христова Г. О. [13, с. 91], Я. Залєсни [16, с. 34–35].

Мета: всебічне дослідження функціонування інституту конституційної скарги, виокремлення проблемних аспектів реалізації права на такий ме-

ханізм юридичного захисту, аналіз міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Конституція України в ст. 3 резюмувала: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Це прямо означає, що держава зобов'язалась захищати людину від будь-яких посягань, які пов'язані з обмеженням основоположних прав людини й громадянина. Правосуддя — найкращий механізм захисту людини від правових обмежень, окрім того, це право закріплюється на конституційному рівні в ст. 55 Конституції України, у якій зафіксовано право людини не лише на судовий захист, а й на оскарження вироку суду або незаконних дій влади. Найважливішого значення в контексті цього питання набуває ч. 4 цієї ж статті, адже саме вона визначила конституційні основи функціонування інституту конституційної скарги: «Кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом» [1].

Законом України «Про Конституційний Суд України» чітко визначено порядок, підстави й коло суб'єктів, які у випадку порушення власних конституційних прав можуть захиститись від цих посягань у порядку конституційної скарги. Зокрема в ст. 56 Закону визначено, що суб'єктами скарги можуть бути як фізичні, так і юридичні особи публічного права. Окрім того, ст. 55 передбачає загальний порядок оформлення такої скарги та нормативне визначення цього поняття: «Конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу» [8]. Дослідники наголошують, що надання такого права фізичним і юридичним особам є так званім превентивним заходом до створення певної нестабільності між владними суб'єктами й людиною. Слушну думку висловлює І. Яценко: «Конституційну скаргу можна вважати одним із інструментів безпосереднього впливу особи на відновлення балансу стримувань та противаг» [11, с. 119]. Це прямо знаменує, що особа, реалізуючи право на конституційний захист своїх прав в порядку скарги, допомагає ідентифікувати неконституційні положення і врегулювати баланс між трьома гілками влади.

Правознавці звертають увагу на те, що діяльність інституту конституційної скарги безпосеред-

ньо є доповненням до принципу прямої дії норм Конституції України, адже він гарантує суб'єкту права на конституційну скаргу захист його основоположних прав безпосередньо на підставі норм Конституції і тоді, коли був застосований закон, який цим нормам суперечить. Унаслідок цього, суб'єкт може досягнути цінність конституційних положень у сфері основоположних прав, почувавши себе в правовій безпеці, навіть якщо було ухвалено неконституційний законодавчий акт [12, с. 258].

Варто зазначити про те, що право на подання конституційної скарги особа має лише в тому разі, якщо всі юридичні засоби захисту були використані, що передбачено ст. 151¹ Конституції України. Ці положення порушують питання про субсидіарний підхід до можливості захисту своїх прав, адже саме ця скарга стає останнім етапом і можливістю національного правового захисту аж до моменту подання заяви до Європейського суду з прав людини. Окрім того, аби стати останнім правовим механізмом захисту конституційна скарга повинна відповідати положенням статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: національний засіб захисту має бути ефективним та доступним, з приводу чого виникають численні дискусії [3]. Проблема полягає в тому, що навіть при повному використанні всіх національних засобів юридичного захисту, зокрема і конституційної скарги, можливий випадок, коли останній засіб буде визнаний неефективним і заявник до ЄСПЛ ризикує пропустити встановлені строки звернення до такого суду.

Не можна оминати увагою і той факт, що одні й ті ж національні засоби юридичного захисту можуть мати різну характеристику залежно від конкретно взятого випадку: в одній ситуації вони можуть визнаватись ефективними, а в іншій — ні. Як наслідок, у заявника до ЄСПЛ може і не виникнути потреби вичерпання такого способу юридичного захисту як конституційна скарга, адже він може бути зовсім «inefficax», тобто неефективним при конкретному випадку порушенні прав. На сьогоднішній день не має жодного рішення ЄСПЛ щодо результативного функціонування інституту конституційної скарги в Україні, тому важливим є кореляційний аналіз інших рішень ЄСПЛ, пов'язаних з цим питанням.

Найвагомішим з низки рішень, у яких міститься оцінка ефективності/неефективності інституту конституційної скарги є рішення у справі «Szott-Medynska and others v. Poland» [9]. Фактично, це стало базисом для визначення критеріїв ефектив-

ності інституту в справах проти Польщі. Зокрема суд дійшов висновку, що порушення прав випливало із закону абстрактно і Конституційний Суд визнав цей закон неконституційним, тому особа могла вимагати перегляду справи без урахування неконституційного закону (окремого його положення). Зважаючи на ці факти, суд визнав, що у цьому випадку конституційна скарга була ефективним засобом юридичного захисту. Загалом багато польських дослідників вважають діяльність інституту конституційної скарги в Польщі не ефективним, зокрема Я. Залесни наголошує, що вузько визначений взірець (модель) нормативного контролю у процедурі розгляду скарг та індивідуальний характер скарги, тобто заборона подання колективних скарг породжує затягування процесу та неможливість ефективного захисту своїх прав у Польській республіці [16, с. 34–35].

Також варто звернути увагу на те, що відповідно до Конституції України предметом конституційної скарги може бути лише закон, тому у випадку порушення прав людини діями органів влади або іншим нормативним актом, індивідуальним актом, цей механізм захисту зовсім не може бути застосованим. Ця обставина є досить проблемною, адже в багатьох країнах Європи предмет подачі конституційної скарги значно ширший (Німеччина, Словаччина). Хоча обмеженість предмета такої скарги не є характерним суто для українського законодавства. Наприклад, у справі «Kirbly and Dcmctcr v. Hungary» суд звернув увагу, що у заявників не було потреби вичерпувати конституційну скаргу як засіб правового захисту, адже предмет подання скарги був значно ширшим ніж передбачено законом. Саме з причини вузької спрямованості предмета подання скарги вона може і не бути останнім національним засобом юридичного захисту [10]. З цього приводу зазначає Барабаш Ю. Г.: Український законодавець обрав модель «неповної», нормативної скарги. Вагомим недоліком такого різновиду конституційної скарги (на відміну від «повної») є відсутність можливості оскаржити в Конституційному Суді України будь-яку дію влади спрямовану на обмеження прав і свобод людини» [15, с. 50].

Відповідно до положень Закону України «Про Конституційний Суд України» (ч. 3 ст. 89): Конституційний Суд за результатами розгляду скарги може узагальнити, що закон (або окремі його положення) відповідає Конституції, але водночас виявити, що суд витлумачив положення закону неправильно, що у свою чергу зумовило його неконституційність. У такому випадку суд зазначає

це в резолютивній частині. Таке положення має важливе значення, адже фактично це сприяє формуванню за допомогою Конституційного Суду правозастосовної практики відповідно до духу і букви Основного Закону. Хоча при реалізації цієї функції постає ряд проблем, адже після набуття чинності змін, які стосувалися правосуддя 2016 р. Конституційний Суд втратив повноваження щодо офіційного тлумачення законів України.

Проблемним аспектом є і те, що відповідно до положень ч. 3 ст. 152 Конституції України гарантується право на відшкодування шкоди, завданої неконституційними діями чи актами у встановленим законом порядку, але щодо реальної реалізації такого права постає багато питань. Невизначеність полягає у тому, що досі не має закону, який би міг врегулювати порядок, умови такого відшкодування шкоди [15, с. 56].

Статистичні дані представлени Конституційним Судом України щодо кількості розглянутих і повернутих справ засвідчують наявність проблеми правильного оформлення такої скарги, адже більшість відмов у розгляді стосувалось саме неправильної форми такої скарги, що не відповідає вимогам ст. 55, 56, 74 Закону України «Про Конституційний Суд України», тому важливим є виокремлення чітких структурних елементів до оформлення такої скарги. Окрім того, як зазначає німецька науковиця, колишня Директорка Федеративного Конституційного Суду Німеччини E. L. Barnstedt: «Основною метою попередньої перевірки скарг є встановлення їх відповідності мінімальним вимогам, необхідним для постановки судового рішення», — що є дуже важливим у контексті ефективності інституту конституційної скарги як механізму захисту прав людини [14].

Загалом, закон встановлює вимоги дотримання форми скарги і зазначає, що скарга повинна містити:

- зазначення прізвища, ім'я, по батькові суб'єкта права на конституційну скаргу та інші особисті дані, що чітко визначені законом; відомості про уповноважену особу, що діє від імені суб'єкта;
- короткий виклад остаточного судового рішення;
- опис перебігу справи в судах;
- чіткі положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України;
- обґрунтування тверджень щодо неконституційності визначених положень закону із зазначенням того, яке право гарантоване Конституцією було порушено, внаслідок застосування закону;
- відомості і документи, на які посилається суб'єкт; перелік документів, які додаються [8].

Для уникнення перевантажень Конституційного Суду і результативності інституту конституційної скарги, суб'єкту права на конституційну скаргу потрібно оформлювати скаргу відповідно до закону і не хтувати послугами фахівців і адвокатів.

Удосконалення інституту конституційної скарги на національному рівні є важливим крізь призму аналізу міжнародного досвіду ефективного функціонування. Звідси актуальним є питання визначення характерних рис механізму конституційної скарги в країнах Європи, про що зазначають і провідні фахівці. Зокрема Г. Христова зазначає, що можливість особи отримати прямий доступ до органу конституційного правосуддя є найдієвішим способом уникнення перезавантаження Страсбурзького Суду. Статистичні дані, представлені самим судом доводять, що в країнах, де існує врегульований механізм подання конституційних скарг прослідковується найменша кількість звернень до ЄСПЛ [13, с. 91].

Принагідно наголосити, що в різних країнах по-різному визначають перелік актів і дій, які можуть оскаржуватись в порядку конституційної скарги. У Німеччині особа може оскаржити будь-які незаконні акти влади, що обмежують або порушують права і свободи людини: закони та інші нормативно-правові акти, правозастосовні адміністративні акти, судові рішення [6]. В Австрії можна оскаржувати лише рішення органів управління, а в Бельгії і Угорщині — нормативні акти [7, с. 76].

Правом звернення з конституційною скаргою в зарубіжних країнах зазвичай наділені фізичні особи, які доведуть, що стосовно них мало місце порушення основоположних прав і свобод. Хоча цим правом можуть володіти і юридичні особи, що й передбачено на законодавчому (конституційному) рівні в ряді країн, зокрема в Австрії, Німеччині, Іспанії, а також в Україні.

Цікавим є те, що згідно з Конституцією Словацької Республіки Конституційний Суд розглядає і приймає рішення щодо скарг фізичних або юридичних осіб на порушення їх основоположних прав, які випливають з міжнародного договору, ратифікованого Республікою в порядку визначеним законом, якщо рішення про захист цих прав і свобод не прийме інший суд [4]. Не можна оминути увагою і той факт, що предметом скарги не є порушення гарантованих конституційних прав, а прав, які випливають з міжнародного договору, що дає право кожному захистити найбільший спектр своїх прерогатив. На противагу в Консти-

туції України передбачена зовсім інша процедура, що дає можливість людині захищати лише конституційні права і свободи (п. 6 ст. 55 Закон України «Про Конституційний Суд України»), хоч перелік їх і не є вичерпним (ст. 22 Конституції України), але виникає проблема визначення загальної природи «гарантованих конституційних прав і свобод».

Конституція Іспанії до повноважень Конституційного Суду відносить захист лише громадянських і політичних прав, принципу рівності перед законом. Висока ефективність функціонування інституту конституційної скарги в цій країні зумовлено тим, що право на звернення до Конституційного Суду здійснюється через омбудсмена (народного захисника). Так, відповідно до положень ст. 162 Конституції Іспанії закон надає право подання скарг на порушення конституційних прав і свобод будь-якій фізичній чи юридичній особі, яка посилається на законні інтереси, а також Захиснику народу і прокуратурі [5].

Основний закон Федеративної Республіки Німеччини передбачає, що конституційна скарга може бути подана фізичною або юридичною особою у тому випадку, якщо державна влада або її представники порушили одне з основоположних прав або одне із прав, які визначені положеннями конституції: громадянські, політичні, економічні, соціальні та ін. [6]. Сьогодні механізм захисту прав і свобод людини і громадянина в порядку конституційної скарги в Німеччині є найбільш ефективним, адже близько 95% всіх справ в Федеральному Конституційному Суді Німеччини пов'язані з конституційною скаргою. З року

в рік суд розглядає більше 4000 тисяч таких скарг [7, с. 120]. Така ефективність пов'язана з чіткою нормативною регламентацією процедури розгляду конституційної скарги, що дозволяє уникнути перевантаження суддів.

Висновки.

1. Конституційна скарга є важливим механізмом захисту основоположних прав людини в більшості європейських країнах, зокрема і в Україні, тому його розвиток і реформування є пріоритетними і актуальними завданнями законодавця.

2. Визначені проблемні аспекти реалізації функціонування механізму конституційної скарги: ефективність механізму, процедурні моменти та питання розширення предмета скарги, що зумовлюють необхідність в системному покращенні законодавчого регулювання і практики застосування цього інституту в Україні. Важливим в цьому питанні є міжнародний досвід ефективної діяльності цього інституту в країнах Європи та світу. Також цікавим є аналіз рішень Європейського суду з прав людини стосовно цього питання, які дають повну картину визначення випадків і критеріїв ефективної роботи інституту конституційної скарги.

3. Утілення в державно-правову практику України інституту конституційної скарги здійснює позитивний вплив на розвиток верховенства права і правової держави. Цей інститут сприятиме утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини і громадянина, а також розвитку всієї правової системи України в русі демократизації, якщо певні недоліки в його функціонуванні будуть законодавчо урегульовані.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Запорожець В.І. «Умови прийнятності конституційних скарг: законодавче врегулювання та практика Конституційного Суду України». Український часопис конституційного права. 3/2020. С. 25–50. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2020-3/pdfs/2-vitalii-zaporozhets-umovy-pryiniatnosti-konstytutsiinykh-skarh-zakonodavche-vrehuliuvannia-praktyka.pdf>
3. Report «Normative constitutional complaint in Ukraine as a national legal remedy», 29 October 2018 (CDL-JU(2018)015). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU\(2018\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-JU(2018)015-e)
4. Конституція Словацької Республіки від 1 вересня 1992 р. URL: <http://www.concourt.sk>
5. Constitution passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978. Ratified by referendum of the Spanish People on December 7, 1978. URL: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf
6. Основний закон Федеративної Республіки Німеччини від 9 травня 1949 р. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
7. Конституции государств Европы: в 3 т. / Под. общ. ред. Л. А. Окунькова. М.: Норма, 2001. Т. 1. 824 с.

8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. Голос України. 2017. № 141.
9. Ухвала ЄСПЛ від 09.10.2003 у справі «Szott-Medynska and others v. Poland» (№ 47414/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23468>
10. Рішення ЄСПЛ від 17.01.2017 у справі «Kirbly and Dцmцtцr v. Hungary» (№ 10851/13). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170391>
11. Конституційна скарга як елемент реалізації системи стримування і протываг на прикладі Республіки Польща / І. С. Яценко // Наукові праці МАУП. Серія: Політичні науки. Юридичні науки. 2013. Вип. 2. С. 118–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupp_2013_2_21
12. Конституційна скарга у механізмі доступу до конституційного права. Курс лекцій / М. М. Гультай. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 270 с.
13. Христова Г. Конституційна скарга як національний «фільтр» справ на шляху до Європейського суду з прав людини. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з питань запровадження конституційної скарги в Україні: збірка тез (м. Київ, 18 грудня 2015 р.). Ваите, 2016. С. 91.
14. Barnstedt E. L. Administration of the Federal Constitutional Court. Collection of reports. Strasbourg. 11 February 2000. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLJU\(2000\)013-bil](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLJU(2000)013-bil) (Дата звернення: 02.10.2015).
15. Барабаш Ю. Г. «Засіб захисту прав vs. юридична визначеність» як дилема вітчизняної офіційної конституційної доктрини в контексті функціонування інституту індивідуальної скарги. Український часопис конституційного права. 4/2020. С. 47–60. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2020/zasib-zakhystu-prav-yurydychna-vyznachenist-yak-dylema-vitchyznianoj-ofitsiinoj/>
16. Залесни Я. Конституційна скарга в Польщі: модель, доктринальне тлумачення та проблеми застосування. Право України. 2018. № 12. С. 25–38.

References

1. Konstytucija Ukrainy vid 28 chervnja 1996 r. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141.
2. Zaporozhej V. I. «Umovy pryjnatnosti konstytucijnykh skargh: zakonodavche vrehuljuvannja ta praktyka Konstytucijnogho Sudu Ukrainy». Ukrainjskij chasopys konstytucijnogho prava. 3/2020. S. 25–50. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2020-3/pdfs/2-vitalii-zaporozhets-umovy-pryyniatnosti-konstytutsiinykh-skarh-zakonodavche-vrehuliuvannja-praktyka.pdf>
3. Report «Normative constitutional complaint in Ukraine as a national legal remedy», 29 October 2018 (CDLJU(2018)015). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLJU\(2018\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLJU(2018)015-e)
4. Konstytucija Slovackoji Respubliky vid 1 veresnja 1992 r. URL: <http://www.concourt.sk>
5. Constitution passed by the Cortes Generales in plenary meetings of the Congress of Deputies and the Senate held on October 31, 1978. Ratified by referendum of the Spanish People on December 7, 1978. URL: http://www.congreso.es/portal/page/portal/Congreso/Congreso/Hist_Normas/Norm/const_espa_texto_ingles_0.pdf
6. Osnovnyj zakon Federativnoji Respubliki Nimechynna vid 9 travnja 1949 r. URL: <https://www.btg-bestellservice.de/pdf/80201000.pdf>
7. Konstitutsii gosudarstv Yevropy: v 3 t. / Pod. obshch. red. L. A. Okunkova. M.: Norma, 2001. T.1. 824 s.
8. Pro Konstytucijnyj Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 lypnja 2017 roku № 2136-VIII. Gholos Ukrainy. 2017. № 141.
9. Ukhvala YeSPL vid 09.10.2003 u spravi «Szott-Medynska and others v. Poland» (№ 47414/99). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23468>
10. Rishennia YeSPL vid 17.01.2017 u spravi «Kirbly and Dцmцtцr v. Hungary» (№ 10851/13). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170391>
11. Konstytucijna skargha jak element realizaciji systemy strymuvannja i protyvagh na prykladi Respubliky Poljshha / I. S. Jacenko // Naukovi praci MAUP. Serija: Politychni nauky. Jurydychni nauky. 2013. Vyp. 2. S. 118–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupp_2013_2_21
12. Konstytucijna skargha u mekhanizmi dosrupu do konstytucijnogho prava. Kurs lekcij / M. M. Ghuljtaj. Kyjiv: «Centr uchbovoji literatury», 2019. 270 s.
13. Khrystova Gh. Konstytucijna skargha jak nacionaljnyj «filjtr» sprav na shljakhu do Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. Materialy Mizhnarodnoji nauково-praktyčnoji konferenciji z pytanj zaprovadzhennja konstytucijnoji skarghy v Ukraini: zbirka tez (m. Kyjiv, 18 ghrudnja 2015 r.). Vaite, 2016. S. 91.

14. Barnstedt E. L. Administration of the Federal Constitutional Court. Collection of reports. Strasbourg. 11 February 2000. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLJU\(2000\)013-bil](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLJU(2000)013-bil) (Data obrashhenya: 02.10.2015).

15. Barabash Ju. Gh. «Zasib zakhystu prav vs. jurydychna vyznachenistj» jak dylema vitchyznjanoi oficijnoji konstyucijnoji doktryny v konteksti funkcionuvannja instytutu indyvidualnoji skarghy. Ukrajinsjkyj chasopys konstyucijnogho prava. 4/2020. S. 47–60. URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2020/zasib-zakhystu-prav-yurydychna-vyznachenist-yak-dylema-vitchyznianoi-ofitsiinoi/>

16. Zaljesny Ja. Konstyucijna skargha v Poljskhi: modelj, doktrynaljne tlumachennja ta problemy zastosuvannja. Pravo Ukrainy. 2018. № 12. S. 25–38.

Будяченко Ольга Миколаївна
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та криминології
Одеський державний університет внутрішніх справ*

Будяченко Ольга Николаевна
*кандидат юридических наук,
доцент кафедры уголовного права и криминологии
Одесский государственный университет внутренних дел*

Budyachenko Olga
*Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of Criminal Law and Criminology
Odessa State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-6506-1918*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7763

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ СКЛАДУ СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДОВЕДЕННЯ ДО БАНКРУТСТВА

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОТНОСИТЕЛЬНО СУБЪЕКТОВ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ДОВЕДЕНИЕ ДО БАНКРОТСТВА

TOPICAL ISSUES OF DETERMINING THE SUBJECTS OF CRIMINAL LIABILITY FOR BRINGING TO BANKRUPTCY

Анотація. Досліджено така складова складу злочину, який передбачений статтею 219 Кримінального кодексу України, як суб'єкт злочину. Зроблено висновок про недосконалість законодавства в частині визначення такого елементу складу злочину, як суб'єкт.

Додатково обґрунтовано теза про неможливість визнання суб'єктами кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства всіх службових осіб, оскільки включення до складу суб'єктів злочину, який передбачено статтею 219 КК України службових осіб органів державної влади є неконструктивним із огляду на види суб'єктів, які можуть бути визнанні банкрутами.

Відзначено, що з огляду на те, що арбітражний керуючий не захищений нормами трудового законодавства, є зареєстрованим і підзвітним як самостійний суб'єкт професійної діяльності, недоречним є визнання його службовою особою боржника. В той же час, враховуючи вірогідність вчинення ним дії, які спрямовані на доведення боржника до банкрутства, він має бути самостійним суб'єктом відповідальності за вчинення злочину, який передбачений статтею 219 КК України.

Аргументовано, що визнання самостійним суб'єктом кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства заінтересованих осіб стосовно боржника у розумінні ст. 1 КзПБ дозволить вирішити проблему притягнення до відповідальності за скоєння злочину, який передбачено статтею 219 КК України службових осіб, які займали таке становище останні три роки, що передували виникненню ознак банкрутства та пов'язаних із боржником осіб.

На основі проведеного дослідження запропоновано включення заінтересованих осіб стосовно боржника, склад яких закріплений у ст. 1 КзПБ та фізичних осіб до складу суб'єктів злочину, який передбачено статтею 219 Кримінального кодексу України; доведено визнання арбітражного керуючого самостійним суб'єктом злочину, який передбачено статтею 219 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: злочин, банкрутство, суб'єкт злочину, заінтересована особа стосовно боржника, арбітражний керуючий.

Аннотация. Исследована такая составляющая состава преступления, предусмотренного статьей 219 Уголовного кодекса Украины, как субъект. Сделан вывод о несовершенстве законодательства по части определения такого элемента состава преступления.

Дополнительно обоснована не конструктивность признания субъектами уголовной ответственности за доведение до банкротства всех должностных лиц, поскольку включение в состав субъектов преступления, предусмотренное статьей 219 УК Украины, должностных лиц органов государственной власти является невозможным с учетом видов субъектов, которые могут быть признаны банкротами.

Отмечено, что ввиду того, что арбитражный управляющий не защищен нормами трудового законодательства, зарегистрирован и подотчетен как самостоятельный субъект профессиональной деятельности, неуместно признание его должностным лицом должника. В то же время, учитывая вероятность совершения им действия, направленные на доведение должника до банкротства, он должен быть самостоятельным субъектом ответственности за совершение преступления, предусмотренного статьей 219 УК Украины.

Аргументировано, что признание самостоятельным субъектом уголовной ответственности за доведение до банкротства заинтересованных лиц по отношению к должнику в понимании ст. 1 КЗоТ позволит решить проблему привлечения к ответственности за совершение преступления, предусмотренного статьей 219 УК Украины должностных лиц, занимавших такое положение последние три года, предшествовавших возникновению признаков банкротства и связанных с должником лиц.

На основе проведенного исследования предложено включение заинтересованных лиц по отношению к должнику, состав которых закреплен в ст. 1 КЗПБ и физических лиц в состав субъектов преступления, предусмотренного статьей 219 Уголовного кодекса Украины; доказано признание арбитражного управляющего самостоятельным субъектом преступления, предусмотренного статьей 219 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: преступление, банкротство, субъект преступления, заинтересованное лицо по отношению к должнику, арбитражный управляющий.

Summary. The component of the crime, which is provided by Article 219 of the Criminal Code of Ukraine, as a subject of the crime has been studied. It is concluded that the legislation is imperfect in terms of determining such an element of the crime as the subject.

Additionally, the thesis about the impossibility of criminalization of subjects of bankruptcy for bringing all officials to bankruptcy is substantiated, as the inclusion of officials of public authorities in the crime, which is provided by Article 219 of the Criminal Code of Ukraine is unconstructive given the types of entities that may be declared bankrupt.

It is noted that given that the arbitral trustee is not protected by labor law, is registered and accountable as an independent professional, it is inappropriate to recognize him as an official of the debtor. At the same time, given the likelihood of him committing acts aimed at bringing the debtor to bankruptcy, he must be an independent subject of liability for the crime, which is provided for in Article 219 of the Criminal Code of Ukraine.

It is argued that the recognition of an independent subject of criminal liability for bringing to bankruptcy of interested persons in respect of the debtor within the meaning of Art. 1 of the Labor Code will solve the problem of bringing to justice for committing a crime under Article 219 of the Criminal Code of Ukraine officials who held this position for the last three years, preceding the appearance of signs of bankruptcy and persons related to the debtor.

On the basis of the conducted research the inclusion of the interested persons concerning the debtor which structure is fixed in Art. 1 of the Labor Code and individuals to the subjects of the crime, which is provided by Article 219 of the Criminal Code of Ukraine; the recognition of the arbitral trustee as an independent subject of the crime, which is provided by Article 219 of the Criminal Code of Ukraine, has been proved.

Key words: crime, bankruptcy, subject of crime, interested person in relation to the debtor, arbitration trustee.

Постановка проблеми. Невід’ємним явищем ринкової економіки будь-якої держави є банкрутство, належною метою якого визнається поновлення платоспроможності боржника через застосування процедури санації або задоволення вимог кредиторів шляхом реалізації в судовому порядку ліквідаційної процедури. Втім, розвиток ринкових відносин обумовлює зростання рівня криміналізації економіки.

Одним зі способів такої криміналізації є доведення суб’єктів господарювання до банкрутства, що дозволяє як уникнути виконання зобов’язань перед контрагентами та державою, так і отримати у власність чуже майно без оплати його реальної вартості. В цьому аспекті варто підтримати С. І. Болдарь, яка наголошує про те, що «злочини, пов’язані з банкрутством, мають високий ступінь

суспільної небезпеки, адже вони підривають довіру в господарських взаємовідносинах, відштовхують потенційних інвесторів, внаслідок чого зменшується приплив капіталовкладень у вітчизняне виробництво» [1, с. 2]. Отже, очевидною є необхідність пошуку ефективних заходів протидії такому явищу. О. О. Круглова слушно наголошує про те, що кримінально-правова охорона має бути дієвим способом охорони банкрутства від злочинних посягань [2, с. 1].

Втім, правозастосовна практика свідчить про непоодинокі випадки виникнення ускладнень виявлення та розслідування доведення до банкрутства, які обумовлені особливостями встановлення об'єктивної сторони цього злочину, різному ставленню до оцінки дії суб'єктів злочину господарським судом в рамках розгляду справи про банкрутство тощо. Варто підтримати О. С. Яцюк, який стверджує про те, що переважання виправдувальних вироків над обвинувальними за складом злочину, який передбачено ст. 219 Кримінального кодексу України (далі — КК України) та наявність незначної кількості на Україні вироків за цим складом злочину, обумовлено значною складністю такої категорії кримінальних проваджень [3, с. 86].

Основи правових засад реалізації кримінально-правової відповідальності за доведення до банкрутства представлені положеннями КК України, зокрема, статтею 219 передбачено відповідальність за доведення до банкрутства [4]. Окреме місце в регулюванні інституту банкрутства належить Кодексу з питань банкрутства (далі — КзПБ), яким визначені умови та порядок визнання банкрутом боржника фізичної або юридичної особи [5]. Незважаючи на оновлення законодавства про банкрутство, реалізація вказаних нормативно-правових актів свідчить про необхідність удосконалення законодавства в цій частині.

Теоретичні питання, пов'язані із реалізацією кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства становлять предмет наукових досліджень Г. Є. Болдарь [1] Б. М. Грек [6], О. О. Круглової [2], О. Г. Фролової [7], О. С. Яцюк [3] та ін., однак їх аналіз ілюструє відсутність у науці єдиного підходу до складу суб'єктів доведення до банкрутства тощо.

Викладене вище вказує на актуальність і доцільність наукового дослідження за обраною темою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є обґрунтування пропозиції щодо суб'єктів кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із проблемних питань, яке виникає в процесі реалізації кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства є визначення такого елемента складу злочину, як суб'єкт.

Суб'єкти злочину, який передбачено статтею 219 КК України належать до категорії спеціальних суб'єктів. Б. М. Грек гнучно відзначає, що крім таких ознак як осудність і досягнення 16-річного віку, суб'єкт доведення до банкрутства повинен мати й додаткову (спеціальну) ознаку, а саме, певний правовий зв'язок із суб'єктом господарювання, що дає можливість отримання ним інформації про фінансову та господарську діяльність [6, с. 12].

Звісно це так, адже у ст. 219 КК України йдеться про таких суб'єктів злочину як громадянин — засновник (учасник) або службова особа суб'єкта господарської діяльності, якого доведено до банкрутства.

Склад осіб, які входять до суб'єктів злочину, який передбачено статтею 219 КК України вже тривалий час піддається критиці у науковій літературі.

Щодо такого суб'єкту злочину як службова особа суб'єкта господарювання заслуговує на увагу та підтримку уточнення О. Г. Фролова про те, що відносно злочинів у сфері банкрутства не варто вести мову про всі категорії службових осіб і варто звузити цю категорію до осіб, які виконують організаційно-розпорядчі обов'язки або адміністративно-господарські у зв'язку з постійним чи тимчасовим обійманням посади у суб'єкта господарювання будь-якої форми власності [7, с. 115]. Звісно включати до складу суб'єктів злочину, який передбачено статтею 219 КК України службових осіб органів державної влади є неконструктивним і уточнення О. Г. Фролова заслуговує на увагу з огляду на те, що у ст. 219 КК України, на відміну від ст. 364 КК України, не визначає коло осіб, які визнаються службовими особами.

Одним із результатів дисертаційного дослідження Г. Є. Болдарь була слушна пропозиція про зміну в диспозиції ст. 219 КК України поняття «громадянин — засновник» на поняття «засновник (учасник) суб'єкта господарської діяльності» [1, с. 7]. Підтримуючи таку пропозицію в цілому, як більш повне та коректне формулювання, варто уточнити, що дуже малою є вірогідність набуття фізичною особою корпоративних прав не маючи громадянства жодної країни.

Найбільш вагомою є пропозиція Г. Є. Болдарь про включення до складу суб'єктів злочину, який передбачено статтею 219 КК України

арбітражного керуючого із тих підстав, що така особа наділена організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими повноваженнями, призначається на посаду господарським судом [1, с. 8].

Подібною є пропозиція О. Г. Фролової, яка визнає арбітражного керуючого суб'єктом кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства як службової особи, діяльність яких пов'язана з виконанням обов'язків за спеціальним повноваженням, та наполягає на можливості наділення таких осіб спеціальними повноваженнями на виконання організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків на підставі рішення суду [7, с. 125].

Пропозиції науковців було втілено у чинне законодавство. Так, відповідно до частини другої статті 10 КзПБ, арбітражний керуючий прирівнюється до службової особи підприємства-боржника з моменту постановлення ухвали (постанови) про призначення його керуючим санацією або ліквідатором до моменту припинення здійснення ним повноважень

Попри все, питання про конструктивність включення арбітражного керуючого до кола службових осіб боржника є дискусійним у науковій площині та серед практиків з огляду на те, що у частині першій статті 10 арбітражний керуючий визнається суб'єктом незалежної професійної діяльності.

Звісно, з моменту призначення арбітражного керуючого ліквідатором або керуючим санацією на нього покладається виконання організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків щодо виконання повноважень керівника підприємства, в той же час, оскільки він не захищений нормами трудового законодавства, є зареєстрованим і підзвітним як самостійний суб'єкт професійної діяльності, то визнання його службовою особою боржника є недоречним. В той же час, враховуючи вірогідність вчинення ним дії, які спрямовані на доведення боржника до банкрутства, він має бути самостійним суб'єктом відповідальності за вчинення злочину, який передбачений статтею 219 КК України.

У продовження питання щодо службових осіб як суб'єктів злочину, який передбачено статтею 219 КК України варто відзначити, що КзПБ не передбачає такого учасника процедури банкрутства. Зокрема, зі змісту статті 1 КзПБ йдеться про участь у процедурі банкрутства заінтересованих осіб стосовно боржника та уповноважену особу засновників (учасників, акціонерів) боржника. При

цьому, виходячи із наявного у статті визначення заінтересована особа стосовно боржника вбачається, що ним охоплюється такий суб'єкт як службова особа суб'єкта господарської діяльності, якого доведено до банкрутства. Втім, крім службових осіб, до кола заінтересованих осіб відносно боржника включені юридична особа, що здійснює контроль над боржником, юридична або фізична особа, контроль над якою здійснює боржник, юридична особа, з якою боржник перебуває під контролем третьої особи, а також особи, які перебувають у родинних стосунках із зазначеними особами та фізичною особою — боржником.

Щодо порушеного питання І. Бутирська слушно відзначає, що такий стан законодавства свідчить про неповне законодавче врегулювання інституту відповідальності зазначених осіб за неправомірні дії у банкрутстві та пропонує введення такого суб'єкта відповідальності як «особа, що контролює боржника», який широко використовується у законодавстві зарубіжних країн та здатний об'єднати таких осіб як засновники, учасники, акціонери, керівник та службові особи боржника [8, с. 99].

Погоджуючись із вченою в цілому, вважаємо доцільним визнання самостійним суб'єктом кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства саме заінтересованих осіб стосовно боржника у розумінні ст. 1 КзПБ.

Визначення суб'єкту цього злочину саме у такий спосіб дозволить вирішити й таку проблему, як притягнення до відповідальності за скоєння злочину, який передбачено статтею 219 КК України службових осіб, які займали таке становище останні три роки, що передували виникненню ознак банкрутства та пов'язаних із боржником осіб. Адже є очевидним, що існуючий стан законодавства може дозволити уникнути відповідальності за доведення до банкрутства у випадку звільнення службових осіб з роботи у відповідного суб'єкта господарювання.

Варто наголосити, що чинна редакція статті 219 КК в частині визначення суб'єкта злочину не враховує зміни законодавства про банкрутства, адже у КзПБ від 18.10.2018 № 2597-VIII запроваджена можливість визнання банкрутом фізичної особи, яка не є суб'єктом господарювання. Таке нововведення є новелою, яка привертає пильну увагу як вчених, так і практиків і залишається дуже дискусійною. Втім не варто виключати існування фактів доведення фізичних осіб до банкрутства шляхом вчинення ними дії, які спрямовані на збільшення їх боргових зобов'язань та

зменшення їх майнової бази. При цьому, аргументи на користь виключення фізичних осіб із кола суб'єктів кримінальної відповідальності за доведення до банкрутства відсутні. З огляду на викладене вважаємо, що фізична особа, що діє без створення юридичної особи та не є суб'єктом підприємницької діяльності може бути вина у доведенні себе до банкрутства.

Висновки та перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Таким чином, на підставі аналізу законодавства щодо реалізації кримінально-правової відповідальності за доведення до банкрутства обґрунтовано недоцільність

визнання арбітражного керуючого службовою особою боржника (банкрута); запропоновано включення до складу суб'єктів злочину, який передбачено статтею 219 КК України заінтересованих осіб стосовно боржника, склад яких закріплений у ст. 1 КзПБ та фізичних осіб, без статусу підприємця.

Запропоновані пропозиції потребують внесення відповідних змін до статті 219 КК України.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на обґрунтування пропозиції щодо кваліфікації об'єктивної сторони складу злочину, який передбачено статтею 219 КК України.

Література

1. Незаконні дії у разі банкрутства: проблеми кримінально-правової кваліфікації та вдосконалення законодавства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2007. 20 с.
2. Круглова О. О. Кримінальна відповідальність доведення до банкрутства (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 18 с.
3. Яцюк О. С. Відповідальність за доведення до банкрутства господарюючого суб'єкта. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва: матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 30 листопада 2018 року). Х.: ХНАДУ. 2018. С. 85–88.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341 Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р. № 2597-VIII. Відомості Верховної Ради України, 2019, № 19, Ст. 74.
6. Грек Б. М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ, 2005. 16 с.
7. Фролова О. Г. Злочини, пов'язані з банкрутством в Україні: кримінально-правова характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. Київ, 2006. 24 с.
8. Бутирська І. Відповідальність осіб, що контролюють боржника, у справі про банкрутство. Право України. 2018. № 98–110.

References

1. Nezakonni dii u razi bankrutstva: problemy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii ta vdoskonalennia zakonodavstva: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Lviv. nats. un-t im. I. Franka. Lviv, 2007. 20 s.
2. Kruhlova O. O. Kryminalna vidpovidalnist dovedennia do bankrutstva (analiz skladu zlochynu): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2005. 18 s.
3. Iatsiuk O. S. Vidpovidalnist za dovedennia do bankrutstva hospodariuiuchoho subiekta. Problemy ta perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva: materialy KhII Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 30 lystopada 2018 roku). Kh.: KhNADU. 2018. S. 85–88.
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341 Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25–26. St. 131.
5. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva: Zakon Ukrainy vid 18.10.2018 r. № 2597-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 2019, № 19, St. 74.
6. Hrek B. M. Kryminalno-pravova vidpovidalnist za fiktyvne bankrutstvo ta dovedennia do bankrutstva: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Akademiia advokatury Ukrainy. Kyiv, 2005. 16 s.
7. Frolova O. H. Zlochyny, poviazani z bankrutstvom v Ukraini: kryminalno-pravova kharakterystyka: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08 / Kyivskiy nats. un-t imeni T. Shevchenka. Kyiv, 2006. 24 s.
8. Butyrska I. Vidpovidalnist osib, shcho kontroliuiut borzhnyka, u spravi pro bankrutstvo. Pravo Ukrainy. 2018. № 98-110.

Кундельська Ірина Сергіївна
аспірант
Національної академії внутрішніх справ
Кундельская Ирина Сергеевна
аспирант
Национальной академии внутренних дел
Kundelska Iryna
Graduate Student of the
National Academy of Internal Affairs
ORCID: 0000-0001-5623-420X

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7831

**ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНЯЄ ЛЕГАЛІЗАЦІЮ (ВІДМИВАННЯ)
МАЙНА, ОДЕРЖАНОГО ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ**

**ОСОБЕННОСТИ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ
ЛИЦА ПРЕСТУПНИКА, СОВЕРШАЮЩЕГО ЛЕГАЛИЗАЦИЮ (ОТМЫВАНИЯ)
ИМУЩЕСТВА, ПОЛУЧЕННОГО ПРЕСТУПНЫМ ПУТЕМ**

**PECULIARITIES OF CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF THE CRIMINAL PERSON WHO LEGALIZES (LAUNDERS)
PROPERTY OBTAINED BY CRIMINAL**

Анотація. У статті проаналізовано аспекти кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Значення особи злочинця відіграє провідну роль у процесі детермінації злочинності, комплексу заходів запобігання та формуванні кримінологічної політики держави. Необхідність вивчення кримінологічної характеристики особи злочинця, чії дії пов'язані із порушенням державних соціальних стандартів в процесі здійснення незаконного відмивання майна, зумовлена тим, що врахування її властивостей сприяє ефективній протидії такій злочинності. Така характеристика надає можливість правильно розв'язувати проблеми щодо індивідуальної відповідальності та покарання, виявляти причини й умови, що впливають на вчинення аналізованого виду злочину. Незважаючи на тенденції зростання масштабів легалізації злочинного майна, чинне законодавство та наука кримінологічного права залишають відкритими низку питань і такий стан речей сприяє неоднозначному розумінню особистості злочинця досліджуваного злочину, унаслідок чого на практиці допускається різна правова оцінка діянь, віднесених до відмивання злочинних доходів.

Розглянуто погляди вітчизняних та зарубіжних науковців-кримінологів, які в своїй науковій діяльності активно розглядали, досліджували, вивчали, аналізували властивості особи злочинця.

Досліджено особливості соціально-демографічної, особистісно-рольової, морально-психологічної та кримінально-правової характеристики злочинця, адже зазначені складові в комплексному поєднанні мають важливе значення для продуктивного та результативного аналізу чинників злочинної поведінки, надають можливість ґрунтовно й усебічно визначити умови вчинення злочину та справжню вину особи.

Сформовано кримінологічний портрет – описано конкретні риси особистості, які притаманні такому прошарку злочинців, які вчиняють відмивання майна, одержаного злочинним шляхом.

Ключові слова: особа злочинця, соціально-демографічні ознаки, особистісно-рольові властивості, морально-психологічна підсистема, моральна свідомість, кримінально-правові ознаки.

Аннотация. В статье проанализированы аспекты криминологической характеристики лица, совершающего легализацию (отмывание) имущества, полученного преступным путем. Значение личности преступника играет ведущую роль в процессе детерминации преступности, комплексе мер предотвращения и формирования криминологической политики государства. Необходимость изучения криминологической характеристики личности преступника, чьи действия связаны с нарушением государственных социальных стандартов в процессе совершения незаконного отмывания имущества, обусловлена тем, что учет его свойств способствует эффективному противодействию такой преступности. Такая характеристика позволяет правильно решать проблемы индивидуальной ответственности и наказания, выявлять причины и условия, влияющие на совершение рассматриваемого вида преступления.

Несмотря на тенденции роста масштабов легализации преступного имущества, действующее законодательство и наука криминологического права оставляют открытыми ряд вопросов и такое положение вещей способствует неоднозначному пониманию личности преступника исследуемого преступления, в результате чего на практике допускается разная правовая оценка деяний, отнесенных к отмыванию преступных доходов. Рассмотрены взгляды отечественных и зарубежных ученых-криминологов, в своей научной деятельности активно рассматривали, исследовали, изучали, анализировали свойства личности преступника.

Исследованы особенности социально-демографической, личностно-ролевой, морально-психологической и уголовно-правовой характеристики преступника, ведь указанные составляющие в комплексном сочетании имеют важное значение для продуктивного и результативного анализа факторов преступного поведения, предоставляют возможность основательно и всесторонне определить условия совершения преступления и вину лица.

Сформирован криминологический портрет – описаны конкретные черты личности, которые присущи такой прослойке преступников, совершающих отмывание имущества, полученного преступным путем.

Ключевые слова: личность преступника, социально-демографические признаки, личностно-ролевые свойства, морально-психологическая подсистема, моральное сознание, уголовно-правовые признаки.

Summary. The article analyzes the aspects of criminological characteristics of a person who commits legalization (laundering) of property obtained by criminal means. The importance of the identity of the offender plays a leading role in the process of determining crime, a set of measures to prevent and shape the criminological policy of the state. The need to study the criminological characteristics of the offender, whose actions are related to the violation of state social standards in the process of illegal money laundering, due to the fact that taking into account its properties helps to effectively combat such crime.

This characteristic provides an opportunity to correctly solve problems of individual responsibility and punishment, to identify the causes and conditions that affect the commission of the analyzed type of crime. Despite the growing trend of legalization of criminal property, current legislation and the science of criminological law leave open a number of issues and this state of affairs contributes to ambiguous understanding of the identity of the offender under investigation, resulting in different legal assessments of money laundering.

The views of domestic and foreign criminologists who in their scientific activity actively considered, researched, studied, analyzed the personality traits of the offender are considered.

The peculiarities of socio-demographic, personal-role, moral-psychological and criminal-legal characteristics of the offender are studied, because these components in combination are important for productive and effective analysis of factors of criminal behavior, provide a thorough and comprehensive definition of crime and true guilt persons.

A criminological portrait has been formed – specific personality traits are described, which are inherent in such a layer of criminals who commit money laundering.

Key words: the identity of the offender, socio-demographic characteristics, personality and role characteristics, moral and psychological subsystem, moral consciousness, criminal and legal characteristics.

Постановка проблеми. В системі продуктивного запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, слід приділяти значну увагу ролі особи злочинця, адже саме від цього залежить механізм учинення ним злочинів. У криминології питання визначення злочинної поведінки не втрачає своєї актуальності і для тлумачення основ злочинності розроблено ряд напрямів, теорій, доктрин, тощо. Закономірність дослідження

особи злочинця зумовлена тим, що врахування її особливостей допомагає оперативній протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, зокрема, під час проведення правоохоронними органами слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Характеристика особи правопорушника відкриває перспективу безпомилково вирішувати проблеми щодо індивідуальної відповідальності та покарання, виявляти причини й

умови, що впливають на вчинення аналізованого виду злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особа злочинця досліджувалася вітчизняними та зарубіжними вченими-кримінологами на різних етапах функціонування суспільства. Присвятили ряд наукових досліджень такій характеристиці А. О. Топорков [1], А. Ф. Волобуєв [2], В. В. Голіна [3], А. Ф. Зелінський [4, 5], В. В. Лунев [6], А. Б. Блага [7] та інші науковці.

Так, на думку А. О. Топоркова, одним із основних елементів характеристики злочину будь-якого виду є дані про особу злочинця, його цілі та мотиви [1, с. 326]. Як правило, ціллю злочинців є прагнення до якомога більшої наживи, гарантії власної безпеки, пошук корумпованих зв'язків у владних структурах, тому такі особи постійно відшліфовують свою незаконну діяльність, розвивають її окремі компоненти, що призводить до «природного відбору» латентних способів реалізації відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [2, с. 23–24].

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є аналіз та визначення особливостей кримінологічної характеристики особи злочинця, який вчиняє легалізацію (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом.

Виклад основного матеріалу. Поняття «особа злочинця» виникло на певному етапі розвитку кримінології в розумінні сукупності впорядкованих, систематизованих знань, що описують і роз'яснюють існування, розвиток, особливості тих, хто вчинив злочин. У вітчизняній кримінології поняття особи злочинця трактується по-різному. В одних випадках під ним розуміють особу, яка винно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом. В інших — робиться акцент на якісній відмінності особи злочинця від незлочинця. При цьому наголошується, що антисуспільна спрямованість особи виявляється в її аморальних вчинках, дисциплінарних, адміністративних та інших правопорушеннях, які ще не набули злочинного характеру, але при безкарності дедалі більше набирають кримінальних рис і вказують на реальну можливість учинення даною особою злочину.

У наукових і прикладних цілях ідеологія особи злочинця повинна зв'язувати осіб, винних у злочинній поведінці. Відверто, поняття особи злочинця деякою мірою умовне і формальне, оскільки віднесення певних дій до числа злочинних залежить від законодавця. Крім того, дослідження особи злочинця має здійснюватися за певними

критеріями. Саме цей факт дає можливість говорити про особу злочинця на правовій основі, тобто має досліджуватися особистість тих, хто відповідно до кримінального закону визнається суб'єктом злочину.

Варто зазначити, що в правовому полі наявне не лише одне визначення особи, яке повністю розтлумачує її сутність. Так, особа, яка вчинила злочин є «суб'єктом злочину», «особою злочинця», «особистістю злочинця» та відповідно має певні відмінності та специфічні галузеві значення, зумовлені предметною сферою пізнання відповідної науки, незважаючи на те, що родовим поняттям виступає поняття «особа».

Поняття «суб'єкт злочину» й «особа злочинця», як правило, використовуються кримінально-правовою наукою. Кримінологічна наука зазвичай оперує поняттям «особистість злочинця». Оскільки поняття особистості є заплутаним інтегруючим поняттям, що охоплює біологічні, психологічні та соціальні сторони, йому властива система ознак, властивостей і рис, що розкривають особистість як людину, що вчинила злочин. Будучи різновидом особи взагалі, особа злочинця має загальні ознаки (стать, вік, фах, освіта, соціальний стан, роль у суспільстві), а також властиві лише особі злочинця специфічні ознаки, що визначають і відображають характер і ступінь її суспільної небезпечності. Як зазначив В. В. Голіна, «Очевидно, що відвернення злочинних проявів має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від формування злочинного мотиву до початку виконання діяння» [3, с. 30].

Особа злочинця є головоломним і багатовекторним поняттям. У кримінологічній науці існує низка визначень особи злочинця, які можна об'єднати за трьома ознаками: формальною, змістовною та формально-змістовною. Так, формальна ознака визначає підхід, за яким особа злочинця розглядається як особа людини, яка вчинила злочин, з наданням їй цілісної характеристики, містить у собі й об'єднує біологічні, соціальні та психологічні сторони. Змістовна ознака передбачає окрему характеристику особи злочинця у зв'язку з учиненням нею злочину та наявністю причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та особою. А формально-змістовна ознака — це та, за якою виділяється стан особи в момент учинення злочину, а саме: коли, до та після вчинення злочину(часовий термін) особа не може вважатися «особою злочинця».

А. Ф. Зелінський зазначав, що особистість злочинця — це сукупність соціально-демографічних,

психологічних та моральних характеристик, які тією чи іншою мірою типово притаманні людям, винним у злочинній діяльності [4]. У розвиток такої думки А. Ф. Зелінський, а в подальшому і Т. А. Денисова акцентували увагу на тому, що поняття «особа злочинця» неможна ототожнювати з поняттями «особа винного», «особа підсудного», «особа засудженого» тощо. Наприклад, дослідження особи засудженого має будуватися, виходячи з кримінально-виконавчої характеристики особи (після оголошення вироку і призначення покарання), а також з особливостей карально-виправного впливу [5].

Вітчизняні криминологи визначають структуру особи злочинця, що поділяється на такі основні елементи:

1) соціально-демографічні ознаки, які охоплюють відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, рід занять, наявність постійної роботи, її тривалість, частоту зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу, національність, громадянство, місце проживання та інші відомості. На думку В. В. Лунеева, така сукупність відомостей не відображає цілковитого образу особи злочинця, а лише описує його зовнішній аспект [6, с. 839]. Водночас у статистичній звітності щодо осіб, які вчинили правопорушення, як наголошує А. Б. Блага, такі ознаки надають важливу інформацію, без якої неможлива повна криминологічна характеристика особи злочинців [7, с. 92].

Найбільш важливими соціально-демографічними ознаками, що характеризують особу злочинця, який вчиняє легалізацію майна, одержаного злочинним шляхом, є вік та освіта: середній вік осіб, які вчиняють легалізацію злочинного майна, становить 30–55 років, серед них значна кількість осіб має вищу освіту і незначна частка має середню та середньо-спеціальну. Такого роду діяльністю займаються найчастіше особи чоловічої статі з відносно високим соціальним статусом, з певним обсягом спеціальних знань, достатнім освітнім, професійним рівнем та життєвим досвідом, що дозволяє ретельно розробляти способи вчинення та приховання злочину, використовувати протекції у владних структурах державної системи. Окрім цього, особа характеризується комунікабельністю, що дозволяє їй легко входити в контакт з представниками банків, посадовцями, встановлювати з ними зв'язки; користується певним авторитетом у оточуючих та в суспільстві, приваблює наявністю зовнішніх атрибутів іміджу ділової людини. Така особа переважно є «професійним» злочинцем внаслідок неодноразового вчи-

нення предикатних злочинів та легалізації майна злочинного походження.

2) особистісно-рольові властивості характеризують соціальні позиції особи злочинця в різних сферах життєдіяльності (у суспільному житті, родині, на виробництві). Особа злочинця, яка генерує незаконні доходи, поєднані з легалізацією майна, одержаного злочинним шляхом, виступає носієм багатьох різноманітних соціальних ролей.

Так, у суспільному житті це може бути роль викладача, студента, роботодавця, найманого працівника, кваліфікованого робітника, партійної чи непартійної особи, власника злочинно здобутого майна, тощо.

У сфері сімейних відносин така особа виконує роль холостяка або голови сім'ї, роль дитини, зятя або невістки, дядька або тітки, сестри або брата та інше.

У професійній діяльності особою, яка здійснює підготовку чи реалізацію переміщення й використання майна, здобутого незаконним шляхом в легальній економіці, може бути керівник, головний бухгалтер підприємства, установи, організації, співробітники банківських установ, фінансових груп, кредитних спілок, страхових компаній, довірчих товариств, інвестиційних фондів, клірингових палат, трастових компаній, фондів та інших бірж, брокерських та дилерських контор, установ зв'язку, нотаріуси, робітники реєстраційних органів, брокери, агенти з пошуку осіб, які мають намір здійснити легалізацію в певній офшорній зоні, депутати, чиновники різних відомств, тощо.

Соціум пропонує особистості велику кількість соціальних ролей, що породжуються сучасним потенціалом розвитку економіки, управління та загалом соціального середовища, яке і встановлює для неї так звані приписи поведінки.

3) морально-психологічна підсистема особи злочинця, а саме моральні властивості (світогляд, духовність, погляди, переконання, соціальні установки та ціннісні орієнтири) і психологічна характеристика особи злочинця (особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей).

Для злочинців зазначеної категорії, як правило, є характерним наступний набір ознак: середній та високий рівень інтелекту, багатий життєвий досвід поєднується з системою поглядів, інтересів і потреб.

Емоційна сфера цих злочинців характеризується як правило завищеною самооцінкою, емоційною стійкістю, легкодухістю, самовпевненістю, бажанням долати труднощі, які виникають в процесі здійснення легалізації, відповідним рівнем

емоційного інтелекту. На фоні достатньо сильно розвинутих вольових якостей досліджуваної категорії осіб характерними також для них є підвищена ділова активність, заповзятість, підприємливість, енергійність і цілеспрямованість, упертість.

Моральні ознаки досліджуваних осіб включають цинізм, що виявляється в цілковитому нехтуванні інтересами суспільства й держави, аморальність, що виявляється в правовому та моральному нігілізмі, відсутності ціннісних настанов (орієнтирів) або їх хибності. Легалізація майна, одержаного злочинним шляхом є потужним фактором деморалізації суспільства, девальвації моральних цінностей, деформації індивідуальної та суспільної психології, вона нищить духовні та моральні цінності, сприяє поширенню у суспільстві кримінальної психології, тощо [8].

Масштабне відмивання майна, одержаного злочинним шляхом все більше витісняє правові, етичні відносини між людьми. Поступово перетворюючись, легалізація із соціальної аномалії стає звичним способом вирішення життєвих проблем, нормою функціонування влади і способом життя значної частини членів суспільства.

4) риси правової та моральної свідомості. Правова свідомість є однією з форм суспільної, а звідси й індивідуальної свідомості, відображає ставлення особи до чинного права, показує знання міри їхньої поведінки з погляду прав і обов'язків, законності та правопорядку. Особи, котрі вчиняють легалізацію майна, одержаного злочинним шляхом, виявляють приховану або явну неповагу до закону, впевнені, що закон можна обійти, порушити в конкретній ситуації на користь особистим або кланово-груповим інтересам. Вони сподіваються на власну кримінально-правову безкарність.

Життя людей у суспільстві регламентується не тільки правовими, а й моральними нормами. Моральна свідомість злочинців значно спотворена, її дефекти мають глибокий характер, переростають у негативні звички та переконання. Аморальні вчинки серед них більше поширені, ніж серед законослухняних громадян. У них немає почуття відповідальності за свої неправомірні дії, вони не цінують власну честь і гідність, зате нехтують гідністю інших, ігнорують громадську думку про свою негідну поведінку, їм не властиві почуття справедливості, твердість волі в дотриманні морального обов'язку. У системі їхніх ціннісних орієнтацій на першому місці стоять егоїстичні й корисливі спрямування, вигода, кар'єризм, власний добробут, самолюбство та свавілля.

Таким чином, відмивання майна, одержаного злочинним шляхом дискредитує право як універсальний регулятор суспільних відносин, перетворюючи його за засіб задоволення приватних та корпоративних інтересів.

5) кримінально-правові ознаки — це дані про спрямованість та мотиви вчиненого злочину, характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, особу винного, його ставлення до вчинених дій, чи був злочин учинений одноособово чи групою осіб, вчинення злочину сталося вперше чи неодноразово, інформацію про попередній антисуспільний спосіб життя особи, вид і строк призначеного покарання, визнання вини у вчиненому злочині, тощо. Однією з характерних особливостей осіб, які вчиняють легалізацію майна, одержаного злочинним шляхом є відсутність судимості у злочинців. Зазвичай такі правопорушення вчиняються з корисливих мотивів. Кримінальна практика свідчить, що більшість осіб скоюють злочини в складі організованих злочинних угруповань. До таких груп можуть входити працівники банківських закладів, різноманітних комерційних структур, банківських установ, а також інші потрібні за своїми службовим станом і повноваженнями особи. Необхідно підкреслити, що до складу такої групи також входить один або кілька учасників, які є програмістами або хоча б володіють знаннями та навичками в галузі комп'ютерних інформаційних технологій.

6) загальнозначущі позитивні людські якості мають не обмежувальний характер. Сюди входять соціальні ознаки і властивості, що позитивно впливають на їх свідомість і моральність, тобто ті корисні якості, які притаманні будь-якому законслухняному громадянину даного суспільства. Але якщо в останнього ці якості чітко виражені і є домінуючими, то у злочинців вони розвинуті слабо, відступають на останній план. Однак у тій чи іншій мірі вони є в деяких з них, адже не всі сторони їх індивідуальної свідомості і морального обличчя повністю уражені антисуспільними уявленнями, поглядами і звичками. Наприклад, особа злочинця має велику прихильність до сім'ї, або захоплюється літературою, або йому не сторонні прояви людської дружби.

Загалом, структура особи злочинця, який здійснює легалізацію майна, одержаного злочинним шляхом повинна мати всі ознаки, властивості, якості та інші показники, які у своїй сукупності характеризують особу, яка нехтує законом, порушує заборони, притягується до кримінальної відповідальності та заслуговує покарання. При

цьому структура особи правопорушника повинна відображати не лише різноманітність ознак, що її утворюють, і різновид характеру, але і різну їх роль в етіології злочинної поведінки.

Ознаки, що характеризують особу злочинця, перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності. Так, соціально-демографічні ознаки особи значною мірою визначають її соціальні ролі й поряд з останніми є вирішальним фактором у формуванні моральних і психологічних характеристик особи. Низка ознак може мати альтернативний характер, тобто їх можна віднести водночас до кількох груп (наприклад, освіта визначається як соціально-демографічна ознака, водночас вона може вказувати на соціальну роль особи в суспільстві).

Висновки і перспектива подальших досліджень у даному напрямку. Боротьба з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом є елементом безпекової політики держави, що зумовлює потребу в удосконаленні методики розслідування цього виду злочину, у тому числі і шляхом уточнення змісту елементів криминологічної характеристики, адже вчення про особу

злочинця є однією з основних складових предмета науки криминології, без якого неможливо до кінця з'ясувати всі інші криминологічні проблеми, будь-то детермінанти злочинності чи організація боротьби з нею.

Викладені положення є лише вихідними для поглибленого вивчення особи злочинця, проблема якого дедалі частіше привертає увагу науковців-юристів. Для успішних досліджень щодо запобігання злочинам украй важливо не лише мати уявлення про особу злочинця, а й глибоко проникати у структуру властивостей, якостей, а також інших особистісних ознак. Загалом, особа злочинця — це широке поняття, що включає в себе сутність особи, комплекс ознак, які її характеризують, її моральний та духовний світ у взаємодії із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що тією чи іншою мірою вплинули на вчинення кримінального правопорушення. Особі злочинця також притаманна певна система морально-психологічних переконань, властивостей, установок, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей.

Література

1. Криминалистика: учебник / под ред. И. Ф. Крылова, А. И. Баstryкина. Москва: Дело, 2001. 800 с.
2. Волобуев А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємства: дис. доктор юрид. наук: спец. 11.00.09 / А. Ф. Волобуев; Національний університет внутрішніх справ. Х., 2001. 426 с.
3. Голина В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. С. 30.
4. Зелинский А. Ф. Криминология (курс лекций). Харьков: Прапор, 1996. С. 57.
5. Зелинский А. Ф. Криминальная психология: научно-практическое издание. Киев: Юринком Интер, 1999. С. 86–89.
6. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник. В 2 т. Т. 2. Особенная часть / В. В. Лунеев. М.: Юрайт, 2013. 872 с.
7. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (криминологічний аналіз і запобігання): монографія / А. Б. Блага. Харків: Макаренко, 2014. 360 с.
8. Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998–2005 роки // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367/98#Text> (дата звернення: 28.12.2021).
9. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>
10. Криминологія: підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ: Нац. акад. управління, 2010. 496 с.

References

1. Kriminalistika: uchebnik / pod red. I. F. Krylova, A. I. Bastrykina. Moskva: Delo, 2001. 800 s.
2. Volobujev A. F. Naukovi osnovy kompleksnoji metodyky rozsliduvannja koryslyvykh zlochyniv u sferi pidpryjemnytva: dys. Doktor juryd. nauk: spec. 11.00.09 / A. F. Volobujev; Nacionaljnyj universytet vnutrishnikh sprav. Kh., 2001. 426 s.

3. Gholina V. V. Zapobighannja zlochynnosti (teorija i praktyka): navch. posib. Kharkiv: Nac. juryd. akad. Ukrajinjy, 2011. S. 30.
4. Zelinskiy A. F. Kriminologiya (kurs lektsiy). Kharkov: Prapor, 1996. s. 57.
5. Zelynskyj A. F. Krymynaljnaja psykholohyja: nauchno-praktycheskoey zdanye. Kyev: Juryntkom Ynter, 1999. S. 86–89.
6. Luneev V. V. Kurs mirovoy i rossiyskoy kriminologii: uchebnik. V 2 t. T. 2. Osobennaya chast / V. V. Luneev. M.: Yurayt, 2013. 872 s.
7. Blagha A. B. Nasylystvo v sim'ji (kryminologhichnyj analiz i zapobighannja): monoghrafija / A. B. Blagha. Kharkiv: Makarenko, 2014. 360 s.
8. Pro Koncepciju borotjby z korupcijeju na 1998–2005 roky // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367/98#Text> (data zvernennja: 28.12.2021).
9. Pro zapobighannja ta protydiju leghalizaciji (vidmyvannju) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shljakhom, finansuvannju teroryzmu ta finansuvannju rozpovsjudzhennja zbroji masovogho znyshhennja // Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy» / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20>
10. Kryminologhija: pidruchnyk / za zagh. red. L. S. Smijana, Ju. V. Nikitina. Kyjiv: Nac. akad. upravlinnja, 2010. 496 s.

Скок Олександра Сергіївна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Скок Александра Сергеевна

кандидат юридических наук,

доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин

Днепропетровский государственный университет внутренних дел

Skok Oleksandra

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ORCID: 0000-0002-0981-6415

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7811

ПОКАРАННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЗА ТЯЖКІ ЗЛОЧИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

НАКАЗАНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННЫЕ ЗА ТЯЖКИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В УГОЛОВНОМ КОДЕКСЕ УКРАИНЫ

PENALTIES PROVIDED FOR SERIOUS CRIMES IN THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

Анотація. Здійснено огляд статистичних даних Генеральної прокуратури щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень, у виді тяжких злочинів, за 2020 та 2021 роки. На основі цього, визначено кількість тяжких злочинів, зареєстрованих Національною поліцією України, за звітні періоди. Проаналізовано положення чинного Кримінального кодексу України, Кримінально-виконавчого кодексу України, Постанови Пленуму Верховного Суду № 7 від 24 жовтня 2003 року, а також, взято до уваги окремі наукові позиції вітчизняних вчених Книженко О. О. та Бережнюка В. М. Окрім цього, вивчено огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо призначення покарання. Проведено ґрунтовний кримінально-правовий аналіз санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України в частині покарань, встановлених за категорію тяжких злочинів. На основі проведеного аналізу, визначено, які саме основні та додаткові покарання регламентовано у санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу України за досліджувану категорію злочинів. Визначено кількісний та якісний показник санкцій за тяжкі злочини, які передбачають: покарання у виді позбавлення волі на певний строк; покарання, альтернативні позбавленню волі; додаткові покарання. Розглянуто законодавчі та доктринальні положення щодо покарань у виді позбавлення волі на певний строк, обмеження волі, штрафу, виправних робіт, арешту. Проаналізовано судову практику України в частині окремих питань, пов'язаних з виконанням покарання у виді штрафу та заміною покарання у виді штрафу на покарання у виді виправних робіт. Встановлено, що Кримінальний кодекс України, у санкціях статей, передбачає застосування до особи, яка вчинила тяжкий злочин, покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі, штрафу, виправних робіт, арешту, – в якості основних покарань. Окреслено коло додаткових покарань, якими визначено: конфіскацію майна, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та штраф.

Ключові слова: покарання, основне покарання, додаткове покарання, тяжкий злочин.

Аннотация. Осуществлён обзор статистических данных Генеральной прокуратуры по зарегистрированным уголовным правонарушениям, в виде тяжких преступлений, за 2020 и 2021 годы. На основе этого, определено количество тяжких преступлений, зарегистрированных Национальной полицией Украины, за отчетные периоды. Проанализированы положения действующего Уголовного кодекса Украины, Уголовно-исполнительного кодекса Украины, Постановления Пленума

Верховного Суда № 7 от 24 октября 2003 года, а также приняты во внимание отдельные научные позиции отечественных ученых Книженко О. А. и Бережнюка В. М. Кроме того, изучен обзор судебной практики Кассационного уголовного суда в составе Верховного Суда о назначении наказания. Проведён обстоятельный уголовно-правовой анализ санкций статей Особенной части Уголовного кодекса Украины в части наказаний, установленных за категорию тяжких преступлений. На основе проведенного анализа, определены основные и дополнительные наказания, которые регламентированы в санкциях статей Особенной части Уголовного кодекса Украины за исследуемую категорию преступлений. Определен количественный и качественный показатель санкций за тяжкие преступления, предусматривающие: наказание в виде лишения свободы на определенный срок; наказания, альтернативные лишению свободы; дополнительные наказания. Рассмотрены законодательные и доктринальные положения о наказаниях в виде лишения свободы на определенный срок, ограничения свободы, штрафа, исправительных работ, ареста. Проанализирована судебная практика Украины в части отдельных вопросов, связанных с исполнением наказания в виде штрафа и заменой наказания в виде штрафа на наказание в виде исправительных работ. Установлено, что Уголовный кодекс Украины, в санкциях статей, предусматривает применение к лицу, совершившему тяжкое преступление, наказание в виде лишения свободы, ограничения свободы, штрафа, исправительных работ, ареста – в качестве основных наказаний. Очерчен круг дополнительных наказаний, которыми определены: конфискация имущества, лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью и штраф.

Ключевые слова: наказание, основное наказание, дополнительное наказание, тяжкое преступление.

Summary. The statistics of the Prosecutor General's Office on registered criminal offenses in the form of serious crimes for 2020 and 2021 were reviewed. Based on this, the number of serious crimes registered by the National Police of Ukraine during the reporting periods was determined. The provisions of the current Criminal Code of Ukraine, the Criminal-Executive Code of Ukraine, the Resolution of the Plenum of the Supreme Court № 7 of October 24, 2003 are analyzed, as well as some scientific positions of domestic scientists Knyzhenko O. O are taken into account. and Berezhnyuk V. M In addition, a review of the case law of the Supreme Court of Cassation on sentencing was studied. A thorough criminal-legal analysis of the sanctions of the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine in the part of punishments established for the category of serious crimes was carried out. Based on the analysis, it was determined which main and additional punishments are regulated in the sanctions of the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine for the investigated category of crimes. The quantitative and qualitative indicator of sanctions for serious crimes has been determined, which include: imprisonment for a definite term; punishments alternative to imprisonment; additional penalties. Legislative and doctrinal provisions on punishments in the form of imprisonment for a definite term, restriction of liberty, fine, correctional labor, arrest are considered. The judicial practice of Ukraine in the part of certain issues related to the execution of a penalty in the form of a fine and the replacement of a penalty in the form of a fine with a penalty in the form of correctional labor is analyzed. It is established that the Criminal Code of Ukraine, in the sanctions of the articles, provides for the application to a person who has committed a serious crime, punishment in the form of imprisonment, restriction of liberty, fine, correctional labor, arrest – as the main punishment. The range of additional punishments is defined, which determine: confiscation of property, deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities and a fine.

Key words: punishment, main punishment, additional punishment, serious crime.

Постановка проблеми. За статистичними даними Генеральної прокуратури, з моменту набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [1], категорія тяжких злочинів становить доволі велику частку із загальної кількості кримінальних правопорушень. Так, станом на кінець липня 2020 року кількість тяжких злочинів становила — 80 323; серпня — 90 765; вересня — 100 446; жовтня — 110 272; листопада — 119 404; грудня — 125 165 [2]. У 2021 році було зареєстровано 11 445, таких діянь, у січні; 22 456 — у лютому; 33 339 — у березні; 43 939 — у квітні; 53 695 — у травні; 62 349 — у червні; 72 366 — у липні; 81 383 — у серпні; 90 777 — у вересні; 99 500 — у жовтні [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Здебільшого, окремі питання, пов'язані із відповідальністю за тяжкі злочини розглядалися вченими в аспекті законодавчої класифікації кримінально каранних діянь, передбаченої законом про кримінальну відповідальність. У 2021 році, Бережнюком В. М., було захищено дисертацію «Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України», в якій автором підіймалися питання, пов'язані із визначенням ступеня тяжкості кримінального правопорушення критерієм індивідуалізації покарання при призначенні покарання [4].

Метою статті є кримінально-правовий аналіз санкцій статей Особливої частини Кримінального

кодексу України в частині покарань, встановлених за категорію тяжких злочинів.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 65 КК України загальними засадами призначення судом покарання є його призначення: у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [5].

Конституція України та КК України проголошують, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [6] та те, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність [5]. Враховуючи це, КК України визначає метою покарання кару, виправлення засуджених та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

На думку Книженко О. О. «... мета виправлення зобов'язує суд у кожному конкретному випадку старанно вивчити особистість правопорушника, мотиви вчиненого ним злочину, ступінь його суспільної небезпечності, вона є відправною в диференціації й індивідуалізації відповідальності в кримінальному праві як підґрунтя встановлення справедливих санкцій ...» [7].

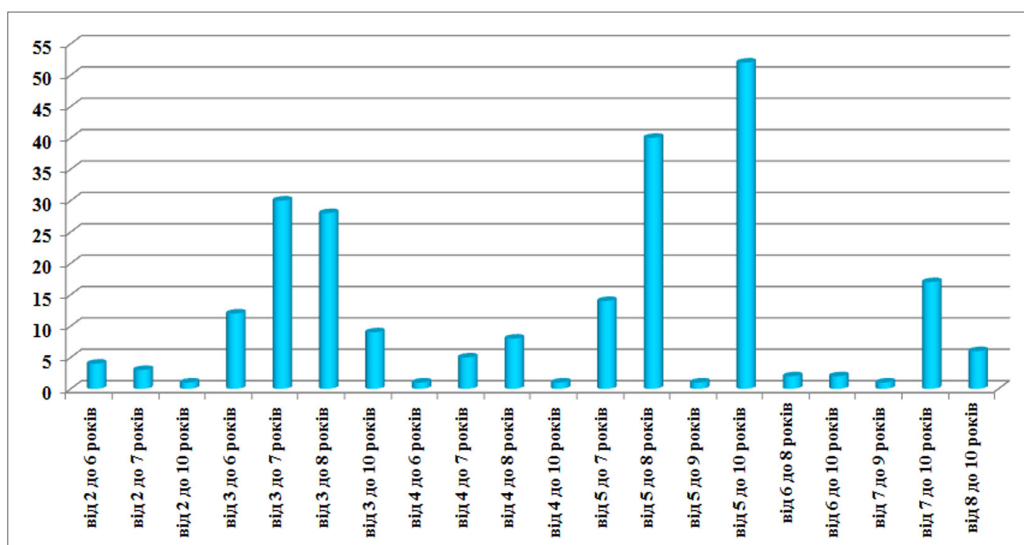
З урахуванням положень ч. 2 ст. 65 КК України, особі, яка вчинила кримінальне правопору-

шення, має бути призначене покарання: по-перше, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень; по-друге, більш суворий вид покарання, з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення, призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень [5]. Верховний Суд характеризує, зазначене в ч. 2 ст. 65 КК України, як «презумпцію призначення більш м'якого покарання, якщо не доведено, що воно не є достатнім для досягнення мети покарання» [8, с. 3].

Особлива частина КК України налічує всього 260 складів тяжких злочинів, які, в свою чергу, у санкціях, регламентують певні види та розміри покарань за них.

Покарання у виді позбавлення волі, яке полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до виправної або виховної колонії (ч.ч. 2, 3 ст. 11 КВК [9], ст. 63 КК), передбачено у 237 складах тяжких злочинів. Строки, даного покарання, визначені у чітких межах «від» і «до» (див. Діаграму 1).

Зокрема, Особлива частина КК України встановлює позбавлення волі на певний строк за наступні склади тяжких злочинів: *від двох до шести років* (ч. 1 ст. 158³, ч. 2 ст. 211, ч. 1 ст. 259, ч. 2 ст. 313); *від двох до семи років* (ч. 2 ст. 276, ч. 3 ст. 302, ч. 2 ст. 405); *від двох до десяти років* (ч. 2 ст. 414); *від трьох до шести років* (ч. 3 ст. 156¹, ч. 2 ст. 361, ч. 3 ст. 185, ч. 1 ст. 209, ч. 3 ст. 240, ч. 1 ст. 278, ч. 1 ст. 308, ч. 2 ст. 301², ч. 2 ст. 368, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 369); *від*

Діаграма 1. Кількісний та якісний показник санкцій, які передбачають покарання у виді позбавлення волі на певний строк за тяжкі злочини

трьох до семи років (ч. 2 ст. 153, ч. 1 ст. 187, ч. 2 ст. 189, ч. 1 ст. 201, ч. 1 ст. 304, ч. 2 ст. 402, ч. 3 ст. 403, ч. 2 ст. 418, ч. 2 ст. 425, ч. 1 ст. 431, ч. 3 ст. 157, ч. 2 ст. 158³, ч. 2 ст. 163, ч. 1 ст. 199, ч. 1 ст. 262, ч. 1 ст. 263, ч. 1 ст. 263¹, ч. 4 ст. 267¹, ч. 4 ст. 296, ч. 2 ст. 310, ч. 4 ст. 407, ч. 3 ст. 409, ч. 2 ст. 426, ч. 2 ст. 426¹, ч. 1 ст. 255³, ч. 3 ст. 301, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 374, ч. 4 ст. 368³, ч. 2 ст. 370); *від трьох до восьми років* (ч. 3 ст. 130, ч. 3 ст. 135, ч. 1 ст. 149, ч. 2 ст. 270¹, ч. 2 ст. 277, ч. 4 ст. 323, ч. 2 ст. 373, ч. 2 ст. 404, ч. 1 ст. 410, ч. 2 ст. 411, ч. 1 ст. 433, ч. 1 ст. 444, ч. 2 ст. 131, ч. 4 ст. 382, ч. 3 ст. 190, ч. 2 ст. 270, ч. 3 ст. 418, ч. 1 ст. 419, ч. 1 ст. 420, ч. 1 ст. 428, ч. 1 ст. 258⁴, ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 286, ч. 2 ст. 286¹, ч. 5 ст. 298, ч. 2 ст. 365, ч. 3 ст. 369², ч. 3 ст. 382); *від трьох до десяти років* (ч. 2 ст. 194, ст. 432, ч. 2 ст. 194¹, ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 314, ч. 3 ст. 404, ч. 3 ст. 406, ст. 427, ст. 440); *від чотирьох до шести років* (ч. 2 ст. 186); *від чотирьох до семи років* (ч. 2 ст. 240¹, ч. 2 ст. 258¹, ч. 2 ст. 303, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 359); *від чотирьох до восьми років* (ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 259, ч. 3 ст. 355, ч. 1 ст. 307, ч. 2 ст. 317, ч. 2 ст. 330, ч. 4 ст. 368⁴, ч. 3 ст. 369); *від чотирьох до десяти років* (ч. 2 ст. 304); *від п'яти до семи років* (ч. 2 ст. 110², ч. 3 ст. 143, ч. 4 ст. 254, ч. 2 ст. 332, ч. 2 ст. 146¹, ч. 3 ст. 153, ч. 4 ст. 246, ч. 3 ст. 425, ч. 3 ст. 426, ч. 3 ст. 158¹, ч. 4 ст. 160, ч. 3 ст. 158³, ч. 1 ст. 301², ч. 3 ст. 402); *від п'яти до восьми років* (ч. 1 ст. 114¹, ч. 2 ст. 119, ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 147, ч. 4 ст. 185, ч. 2 ст. 265¹, ч. 2 ст. 279, ч. 1 ст. 305, ч. 2 ст. 328, ч. 2 ст. 420, ч. 2 ст. 428, ч. 2 ст. 431, ч. 5 ст. 143, ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 278, ч. 1 ст. 294, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 393, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 265, ч. 1 ст. 321¹, ч. 2 ст. 325, ч. 3 ст. 332², ч. 2 ст. 399, ч. 3 ст. 405, ч. 3 ст. 411, ч. 4 ст. 425, ч. 4 ст. 191, ч. 3 ст. 332¹, ч. 2 ст. 209, ч. 3 ст. 240¹, ч. 3 ст. 311, ч. 1 ст. 258⁵, ч. 2 ст. 289, ч. 3 ст. 299, ч. 4 ст. 299, ч. 2 ст. 321², ч. 3 ст. 365²); *від п'яти до дев'яти років* (ч. 3 ст. 426¹); *від п'яти до десяти років* (ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 1 ст. 258, ч. 2 ст. 258⁴, ч. 3 ст. 260, ч. 3 ст. 303, ч. 4 ст. 369, ч. 2 ст. 436¹; ч. 2 ст. 127, ч. 4 ст. 130, ч. 3 ст. 146, ч. 3 ст. 150¹, ч. 2 ст. 152, ч. 4 ст. 153, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 263¹, ч. 3 ст. 276, ч. 2 ст. 283, ч. 4 ст. 321, ч. 3 ст. 422, ч. 4 ст. 302, ст. 392, ч. 4 ст. 405, ч. 5 ст. 407, ч. 4 ст. 409, ч. 2 ст. 410, ч. 4 ст. 411, ст. 429, ч. 1 ст. 447, ч. 3 ст. 150, ч. 3 ст. 371, ч. 4 ст. 157, ч. 3 ст. 189, ч. 2 ст. 199, ч. 2 ст. 201¹, ч. 3 ст. 206², ст. 236, ч. 1 ст. 368⁵, ч. 2 ст. 256, ч. 3 ст. 286, ч. 3 ст. 286¹, ч. 2 ст. 308, ч. 3 ст. 368, ч. 2 ст. 372,

ч. 2 ст. 415, ч. 4 ст. 402, ч. 2 ст. 408, ч. 3 ст. 408, ч. 2 ст. 419, ч. 3 ст. 420, ч. 4 ст. 447); *від шести до восьми років* (ч. 3 ст. 110², ч. 1 ст. 365³); *від шести до десяти років* (ч. 3 ст. 206, ч. 2 ст. 307); *від семи до дев'яти років* (ч. 3 ст. 332); *від семи до десяти років* (ч. 3 ст. 120, ч. 2 ст. 121, ч. 4 ст. 186, ч. 3 ст. 419, ч. 3 ст. 428, ст. 430, ч. 2 ст. 433, ч. 2 ст. 158, ч. 4 ст. 158³, ч. 2 ст. 187, ч. 1 ст. 255¹, ч. 2 ст. 301¹, ч. 3 ст. 301², ч. 3 ст. 365, ч. 3 ст. 359, ч. 4 ст. 426, ч. 4 ст. 426¹); *від восьми до десяти років* (ч. 4 ст. 110², ч. 2 ст. 258⁵, ч. 3 ст. 204, ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 321¹, ч. 3 ст. 321²).

Відповідно до ст. ст. 63 та 102 КК України, мінімальною межею покарання у виді позбавлення волі, для повнолітніх осіб, є один рік, а максимальною — 15 років, натомість особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцяти років, даний вид покарання може бути призначено на строк від шести місяців до десяти років. Варто зауважити, якщо неповнолітня особа вчинила тяжкий злочин, то, у цьому випадку, позбавлення волі призначається на строк не більше семи років. Зокрема, кримінальній відповідальності, за вчинення тяжкого злочину, підлягають особи, які на момент його вчинення перебували у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років за такі діяння, як-от: крадіжка (ч.ч. 3, 4 ст. 185); угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ч.ч. 1, 2 ст. 278); викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ч.ч. 1, 2 ст. 308); умисне тяжке тілесне ушкодження (ч.ч. 1, 2 ст. 121); сексуальне насильство (ч.ч. 2, 3, 4 ст. 153); зґвалтування (ч. 2 ст. 152); розбій (ч.ч. 1, 2 ст. 187); вимагання (ч.ч. 2, 3 ст. 189); умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194); викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства (ч.ч. 1, 2 ст. 262); хуліганство (ч. 4 ст. 296); пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ч. 2 ст. 277); погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ч. 2 ст. 346); захоплення заручників (ч. 1 ст. 147); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ч. 2 ст. 399); незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 2 ст. 289); жорстоке поводження з тваринами (ч.ч. 3, 4 ст. 299); терористичний акт (ч. 1 ст. 258). Санкції зазначених статей передбачають покарання у виді позбавлення волі від

трьох до шести років (ч. 3 ст. 185, ч. 1 ст. 278, ч. 1 ст. 308); від п'яти до восьми років (ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 147, ч. 4 ст. 185, ч. 2 ст. 278, ч. 2 ст. 289, ч.ч. 3, 4 ст. 299, ч. 2 ст. 399); від п'яти до десяти років (ч. 2 ст. 152, ч. 4 ст. 153, ч. 3 ст. 189, ч. 1 ст. 258, ч. 2 ст. 262, ч. 2 ст. 308); від семи до десяти років (ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 187); від трьох до семи років (ч. 2 ст. 153, ч. 1 ст. 187, ч. 2 ст. 189, ч. 1 ст. 262, ч. 4 ст. 296); від п'яти до семи років (ч. 3 ст. 153); від трьох до десяти років (ч. 2 ст. 194); від трьох до восьми років (ч. 2 ст. 277); від чотирьох до семи років (ч. 2 ст. 346).

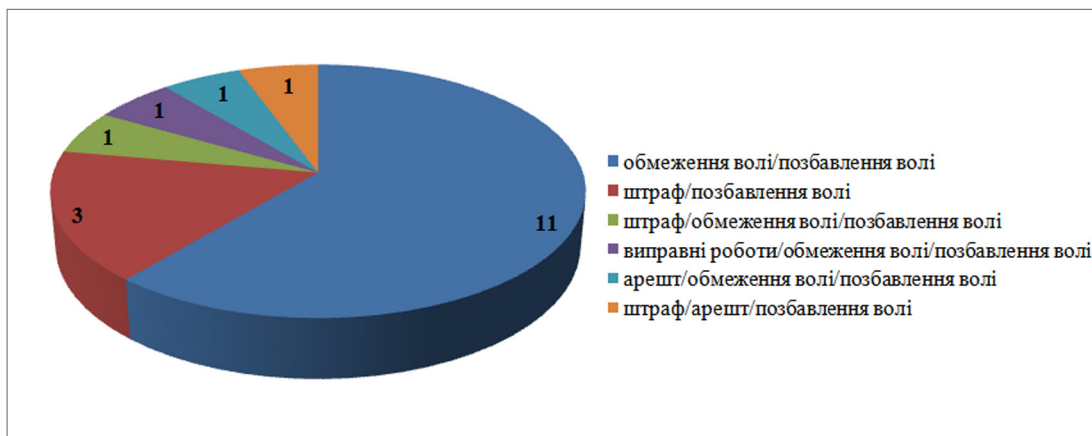
Наступна група санкцій, за тяжкі злочини, передбачає поряд з позбавленням волі і інші, альтернативні, види покарань, а саме: обмеження волі, штраф, виправні роботи та арешт. Кримінально-правовий аналіз даної категорії вказує на те, що найбільшу кількість становлять санкції, які містять, в якості альтернативного покарання, — обмеження волі (див. Діаграму 2).

Покарання у виді обмеження волі являє собою тримання особи у виправних центрах без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженої особи до праці. З урахуванням положень ст. 61 КК України, даний вид покарання може бути призначено на строк від одного до п'яти років, за виключенням щодо осіб, які підпадають до категорії неповнолітніх; вагітних жінок; жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років; осіб, що досягли пенсійного віку; військовослужбовців строкової служби; осіб з інвалідністю першої та другої групи.

Санкції, які передбачають альтернативу позбавленню обмеження волі, закріплюють наступні строки даних покарань: обмеження волі (до п'яти років)/позбавлення волі (від трьох до восьми років) (ч. 2 ст. 150¹, ч. 2 ст. 292); обмеження волі

(до трьох років)/позбавлення волі (від двох до шести років) (ч. 2 ст. 160); обмеження волі (від двох до п'яти років)/позбавлення волі (від двох до шести років) (ч. 3 ст. 160); обмеження волі (від трьох до п'яти років)/позбавлення волі (від трьох до восьми років) (ч. 3 ст. 191); обмеження волі (від двох до п'яти років)/позбавлення волі (від двох до шести років) (ч. 2 ст. 210); обмеження волі (до п'яти років)/позбавлення волі (до восьми років) (ч. 2 ст. 272); обмеження волі (до п'яти років)/позбавлення волі (від двох до десяти років) (ч. 2 ст. 273); обмеження волі (від чотирьох до п'яти років)/позбавлення волі (від чотирьох до семи років) (ч. 3 ст. 297); обмеження волі (від трьох до п'яти років)/позбавлення волі (від трьох до шести років) (ч. 2 ст. 376¹); обмеження волі (до п'яти років)/позбавлення волі (до шести років) (ч. 2 ст. 377).

Штраф, як основний вид покарання, передбачає грошове стягнення, що накладається судом у випадках і розмірі, передбачених Особливою частиною КК України та який засуджена особа зобов'язана сплатити у місячний строк після набрання вироком суду законної сили і повідомити про його сплату кримінально-виконавчу інспекцію за місцем проживання шляхом пред'явлення відповідного документа. При призначенні штрафу суд повинен врахувати, по-перше, тяжкість кримінального правопорушення та, по-друге, майновий стан винної особи. Розмір штрафу визначається в межах від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі — н.м.д.г.) до п'ятдесяти тисяч н.м.д.г., якщо санкціями Особливої частини КК України не визначені вищі розміри даного покарання (ст. 53 КК, ст. 26 КВК). На думку деяких вчених, «... суд обов'язково має розглядати можливість призначення штрафу у випадках,

Діаграма 2. Кількісний та якісний показник санкцій, які передбачають покарання альтернативні позбавленню волі за тяжкі злочини

передбачених Особливою частиною КК, оскільки штраф можна застосовувати і як основне, і як додаткове покарання. Водночас штраф не слід розглядати як засіб відкupu від покарання або розорення винуватця» [10, с. 73].

В санкціях, за тяжкі злочини, такий вид покарання співіснує як з позбавленням, так і з обмеженням волі, а також з арештом. Розміри штрафу визначено від мінімально до максимально допустимих меж, наприклад: штраф (від двох тисяч до трьох тисяч н.м.д.г.)/позбавлення волі (від трьох до шести років) (ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177); штраф (від п'ятнадцяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч н.м.д.г.)/позбавлення волі (від шести до восьми років) (ч. 3 ст. 360); штраф (від п'ятнадцяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч н.м.д.г.)/обмеження волі (від трьох до п'яти років)/позбавлення волі (від трьох до шести років) (ч. 2 ст. 206); штраф (від чотирьох тисяч до шести тисяч н.м.д.г.)/арешт (до шести місяців)/позбавлення волі (від трьох до шести років) (ч. 2 ст. 364¹).

Окрім цього, деякі санкції, передбачають виключно покарання у виді штрафу. Такі тяжкі злочини регламентовано ч. 1 ст. 206, ч. 3 ст. 224, ч. 3 ст. 229 (штраф від десяти тисяч до п'ятнадцяти тисяч н.м.д.г.) та ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹ (штраф від п'ятнадцяти тисяч до двадцяти п'яти тисяч).

У разі призначення судом сплати штрафу з розстрочкою, засуджений зобов'язується сплачувати відповідну суму у встановлених розмірах та строках. Так, наприклад, Деснянським районним судом м. Чернігова, розглянуто клопотання Центу пробації з приводу розстрочки несплаченої суми штрафу або заміни його іншим видом покарання, відносно особи, яка вироком того ж суду від 09.12.2019 р., зміненим ухвалою Чернігівського апеляційного суду від 11.09.2020 р., була засуджена за тяжкий злочин, передбачений ч. 3 ст. 212 КК України та, якій призначено покарання у виді штрафу в розмірі 340 000 грн. з додатковим покаранням. В результаті розгляду клопотання представника уповноваженого органу з питань пробації, суд ухвалив надати засудженому розстрочку у виплаті штрафу певними частинами на один рік — по 28 333 грн. 33 коп. щомісячно до 25 числа кожного місяця до повної сплати присудженої суми [11].

У випадках несплати штрафу та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд, у разі вчинення тяжкого злочину за яке призначено штраф понад трьох тисяч н.м.д.г., замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбав-

лення волі за вісім н.м.д.г. у межах від п'яти до десяти років позбавлення волі. Якщо судом було призначено покарання не більше трьох тисяч н.м.д.г., даний вид покарання може бути замінено виправними або громадськими роботами із співвідношення один н.м.д.г. дорівнює одній годині громадських робіт або одному місяцю виправних робіт, що не повинно перевищувати двох років (ст. 53 КК).

Наприклад, Світловодським міськрайонним судом Кіровоградської області розглянувши клопотання захисника про заміну покарання за тяжкий злочин, передбачений ч. 3 ст. 212 КК України, було встановлено, що особа, яка вчинила даний злочин до набрання чинності Законом України № 4025-VI і засуджується після 17 січня 2012 року, з урахуванням вимог ст. 5 КК України та принципу правової визначеності, не може бути у гіршому становищі, ніж особи, які вчинили такий саме злочин, засуджені і відбували покарання до набрання цим Законом чинності, керуючись ст. ст. 5, 53, 57 КК України, ст. ст. 537, 539 КПК України, — суд клопотання задовольнив та замінив засудженому, покарання у вигляді штрафу в розмірі 255 000 грн., на виправні роботи, строком на два роки, встановивши для засудженого відрахування в дохід держави у розмірі 20% із суми його заробітної плати [12].

Покарання у виді виправних робіт передбачає відрахування із заробітної плати засудженого суми, в розмірі встановленої вироком суду, в дохід держави і відбувається за місцем роботи засудженого. Така грошова сума визначається в межах від десяти до двадцяти відсотків від заробітної плати засудженого. Виправні роботи встановлюється на строк від шести місяців до двох років та не застосовуються до: вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною; до непрацевдатних; до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку; до військовослужбовців; осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; працівників правоохоронних органів; нотаріусів; приватних виконавців; суддів; прокурорів; адвокатів; державних службовців; посадових осіб органів місцевого самоврядування (ст. 41 КВК, ст. 57 КК). Так, даний вид покарання, за тяжкий злочин, зустрічається в одному випадку поряд з обмеженням та позбавленням волі, зокрема санкція ч. 2 ст. 271 передбачає виправні роботи строком до двох років або обмеження волі до п'яти років або позбавлення волі до семи років.

У разі призначення засудженому покарання у виді арешту, який є альтернативним покаранням у санкції ч. 1 ст. 301¹ (арешт від трьох до шести місяців/обмеження волі до п'яти років/позбавлення волі від двох до шести років), така особа буде його відбувати в умовах ізоляції в арештному домі або на гауптвахті. За загальним правилом, даний вид покарання може бути призначено від одного до шести місяців, окрім осіб віком до 16 років, вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 60 КК, ст. 50 КВК).

Окрім основних видів покарань, у санкціях, які встановлюють відповідальність за тяжкі злочини, передбачено застосування додаткових покарань (див. Діаграму 3).

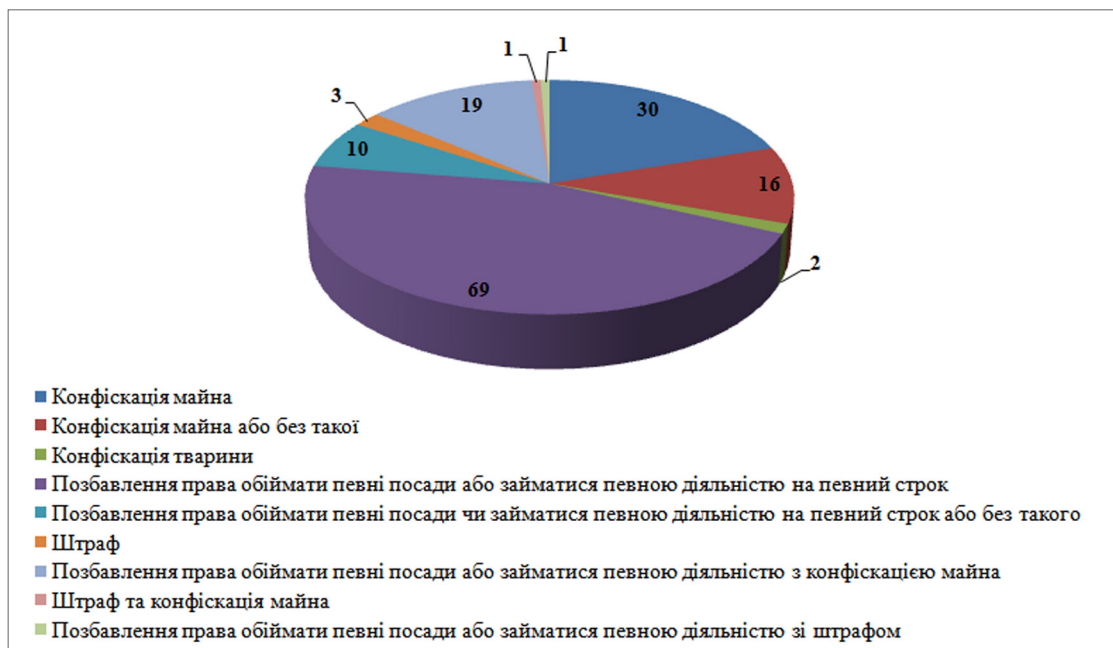
Так, конфіскацію майна встановлено у ч. 2 ст. 110², ч. 3 ст. 110², ч. 4 ст. 110², ч. 2 ст. 258⁵, ч. 2 ст. 187, ч. 3 ст. 189, ч. 2 ст. 199, ч. 2 ст. 201¹, ч. 3 ст. 204, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 206², ч. 1 ст. 209, ч. 2 ст. 209, ч. 2 ст. 240¹, ч. 3 ст. 240¹, ч. 3 ст. 311, ч. 1 ст. 255¹, ч. 1 ст. 258⁵, ч. 2 ст. 305, ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 317, ч. 2 ст. 321¹, ч. 3 ст. 332, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368³, ч. 4 ст. 368⁴, ч. 3 ст. 369², ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹. Конфіскацію майна або без такої, у санкціях частин статей: ч. 1 ст. 109, ч. 2 ст. 110, ч. 1 ст. 258, ч. 2 ст. 258⁴, ч. 3 ст. 260, ч. 3 ст. 303, ч. 4 ст. 369, ч. 2 ст. 436¹, ч. 1 ст. 255³, ч. 2 ст. 258¹, ч. 1 ст. 258⁴, ч. 2 ст. 260, ч. 2 ст. 289, ч. 3 ст. 365², ч. 2 ст. 369, ч. 3 ст. 369. Конфіскація тварини визначена санкціями ч.ч. 3, 4 ст. 299.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю встановлено на-

ступних строків: до двох років (ч. 2 ст. 110², ч. 1 ст. 209, ч. 1 ст. 258⁵); до трьох років (ч. 3 ст. 110², ч. 4 ст. 110², ч. 2 ст. 258⁵, ч. 2 ст. 131, ч. 4 ст. 382, ч. 3 ст. 143, ч. 4 ст. 254, ч. 2 ст. 332, ч. 5 ст. 143, ч. 3 ст. 150, ч. 3 ст. 371, ч. 3 ст. 156¹, ч. 2 ст. 361, ч. 4 ст. 191, ч. 3 ст. 332¹, ч. 2 ст. 201¹, ч. 3 ст. 206², ч. 2 ст. 209, ч. 2 ст. 211, ст. 236, ч. 1 ст. 368⁵, ч. 2 ст. 256, ч. 3 ст. 301, ч. 2 ст. 312, ч. 2 ст. 374, ч. 2 ст. 301¹, ч. 3 ст. 301², ч. 3 ст. 365, ч. 1 ст. 301², ч. 2 ст. 301², ч. 2 ст. 368, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 321¹, ч. 2 ст. 330, ч. 3 ст. 332, ч. 3 ст. 362, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 365, ч. 1 ст. 365³, ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368³, ч. 4 ст. 368⁴, ч. 3 ст. 382, ч. 3 ст. 191, ч. 2 ст. 210, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 1 ст. 301¹, ч. 2 ст. 364¹, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹, ч. 3 ст. 224); п'ять років (ч. 3 ст. 157, ч. 2 ст. 158³, ч. 4 ст. 157, ч. 2 ст. 158, ч. 4 ст. 158³, ч. 3 ст. 158¹, ч. 4 ст. 160, ч. 3 ст. 158³, ч. 1 ст. 158³, ч. 2 ст. 160, ч. 3 ст. 160); від двох до трьох років (ч. 2 ст. 321², ч. 3 ст. 321², ч. 2 ст. 376¹). Позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю або без такого на строк: до трьох років (ч. 2 ст. 155, ч. 2 ст. 156, ч. 5 ст. 298, ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 1 ст. 206, ч. 3 ст. 229); від трьох до п'яти років (ч. 3 ст. 206); від двох до чотирьох років (ч. 2 ст. 206); до двох років (ч. 2 ст. 271).

Додаткове покарання у виді штрафу від п'ятисот до однієї тисячі н.м.д.г. встановлено у ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 369 та від п'ятисот до семисот п'ятдесяти н.м.д.г. у ч. 2 ст. 370.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю з конфіскацією

Діаграма 3. Кількісний та якісний показник санкцій, які передбачають додаткові покарання за тяжкі злочини

майна передбачено у санкціях ч. 2 ст. 110², ч. 3 ст. 110², ч. 4 ст. 110², ч. 2 ст. 258⁵, ч. 2 ст. 201¹, ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 206², ч. 1 ст. 209, ч. 2 ст. 209, ч. 1 ст. 258⁵, ч. 2 ст. 308, ч. 2 ст. 321¹, ч. 3 ст. 332, ч. 3 ст. 365², ч. 3 ст. 368, ч. 4 ст. 368³, ч. 4 ст. 368⁴, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212¹; штраф та конфіскація майна у ч. 2 ст. 369; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю зі штрафом визначено санкцією ч. 2 ст. 364.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 69 КК України та роз'яснень Пленуму Верховного Суду, на підставах, передбачених у ч. 1 ст. 69 КК України, суд може не призначати додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове. Виняток з цього становлять випадки призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі н.м.д.г. (ст. 69 КК) [13].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Санкції Особливої частини Кримінального

кодексу України, які визначають види та розміри покарань за тяжкі злочини, передбачають застосування до особи, яка вчинила злочин, як основних так і додаткових покарань. Велика частка досліджуваних діянь передбачають, в якості заходу примусу з боку держави, покарання у виді позбавлення волі. Інші санкції визначають покарання, альтернативні позбавленню волі на певний строк, як-от: обмеження волі, штраф, виправні роботи, арешт. Додаткові покарання, встановлені за досліджувану категорію кримінальних правопорушень, можуть полягати у конфіскації майна, позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, штрафі. Можливість застосування додаткових покарань, в деяких випадках, розглядається як з ним так і без нього. Зміни, які відбуваються у законодавчому полі, в частині криміналізації суспільно небезпечних діянь, є перспективою подальших досліджень санкцій за кримінальні правопорушення в частині видів та розмірів покарань, що можуть бути призначені судом особі за вчинене нею діяння.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р., № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення 15.11.2021).
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Статистична інформація Генеральної прокуратури за 2020 рік. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (дата звернення 15.11.2021).
3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Статистична інформація Генеральної прокуратури за 2021 рік. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення 25.10.2021).
4. Бережнюк В. М. Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2021. 19 с.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року, № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 25.10.2021).
6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року, № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 17.11.2021).
7. Книженко О. О. Виправлення як мета покарання та її вплив на кримінально-правові санкції. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7060/%CE#chapter> (дата звернення 05.10.2021).
8. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо призначення покарання. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ogljad_kks_vs.pdf (дата звернення 25.11.2021).
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2007 року, № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1129-15> (дата звернення 15.10.2021).
10. Петков С. В. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / С. В. Петков, О. І. Мотлях, Н. В. Малярчук та ін. К.: Центр учбов. літ., 2015. 696 с.
11. Ухвала Деснянського районного суду м. Чернігова від 07 грудня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93393748> (дата звернення 13.11.2021).
12. Ухвала Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 28 жовтня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85346871> (дата звернення 13.11.2021).

13. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду від 24 жовтня 2003 року № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення 25.10.2021).

References

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehoriy kryminalnykh pravoporushen [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses: Law of Ukraine of November 22, 2018, № 2617-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (accessed 15.11.2021).
2. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation: Statistics of the Prosecutor General's Office for 2020]. Available at: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo (accessed 15.11.2021).
3. Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannia [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation: Statistics of the Prosecutor General's Office for 2021]. Available at: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=114140&libid=100820&c=edit&_c=fo# (accessed 25.10.2021).
4. Berezhniuk V. M. (2021) Poniattia ta zahalni kryterii indyvidualizatsii pokarannia pry pryznachenni pokarannia za kryminalnym pravom Ukrainy [Concepts and general criteria for individualization of punishment in sentencing under the criminal law of Ukraine]. Lviv. (in Ukrainian).
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001, № 2341-II]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 25.10.2021).
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996, № 254k / 96-VR]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (accessed 17.11.2021).
7. Knyzhenko O. O. Vypravlennia yak meta pokarannia ta yii vplyv na kryminalno-pravovi sanktsii [Correction as the purpose of punishment and its impact on criminal sanctions]. Available at: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7060/%CE#chapter> (accessed 05.10.2021).
8. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo pryznachennia pokarannia [Review of the case law of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court on sentencing]. Available at: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/ogljad_kks_vs.pdf (accessed 25.11.2021).
9. Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy [Criminal Enforcement Code of Ukraine: Law of Ukraine of July 11, 2007, № 1129-IV]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1129-15> (accessed 15.10.2021).
10. Pietkov S. V. (2015) Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnogo kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. Kyiv. [in Ukrainian].
11. Ukhvala Desnianskoho raionnogo sudu m. Chernihova vid 07 hrudnia 2020 roku [Decision of the Desniansky District Court of Chernihiv of December 7, 2020]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93393748> (accessed 13.11.2021).
12. Ukhvala Svitlovodskoho miskraionnogo sudu Kirovohradskoi oblasti vid 28 zhovtnia 2019 roku [Decision of the Svitlovodsk City District Court of the Kirovohrad Region of October 28, 2019]. Available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85346871> (accessed 13.11.2021).
13. Pro praktyku pryznachennia sudamy kryminalnogo pokarannia [On the practice of criminal punishment by courts: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of October 24, 2003 № 7]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (accessed 25.10.2021).

Вергунов Віктор Анатолійович

*доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук,
професор, академік НААН України, директор
Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України*

Вергунов Виктор Анатоліевич

*доктор сільськогосподарських наук, доктор історичних наук,
професор, академік НААН України, директор
Національная науковая сільськогосподарська бібліотека НААН України*

Vergunov Victor

*Doctor of Agricultural Sciences, Doctor of Historical Sciences,
Professor, Academician of NAAS of Ukraine, Director
National Scientific Agricultural Library of NAAS of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-5476-4845

Курило Інна Володимирівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Курило Инна Владимировна

*доктор юридических наук, професор,
професор кафедри міжнародного права и сравнительного правоведения
Національний університет біоресурсов и природопользования Украины*

Kurylo Inna

*Doctor of Science of Law, Professor,
Professor of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0001-7018-3883

Головка Людмила Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Головка Людмила Александровна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного прав и сравнительного правоведения
Національний університет біоресурсов и природопользования Украины*

Golovko Liudmyla

*PhD, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-3742-2827

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7807

**СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СПІЛЬНОЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЄС
В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ**

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ ОБЩЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ЕС В КОНТЕКСТЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

STRATEGIC PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF A COMMON AGRICULTURAL POLICY IN THE EU IN THE CONTEXT OF FOOD SECURITY

Анотація. У статті проаналізовано особливості стратегічних пріоритетів розвитку спільної сільськогосподарської політики ЄС в контексті продовољчої безпеки. Аргументовано використання назви «Спільна сільськогосподарська політика» ЄС замість «Спільна аграрна політика» ЄС. Відповідно до проголошеної Декларації на Всесвітньому саміту з продовољчої безпеки на міжнародній арені вкотре було визнано необхідність боротьби з голодом та бідністю. Визнано необхідність здійснення заходів, що сприяють вирішенню проблем, пов'язаних з продовољчою безпекою. Виокремлено фактори, що впливають на політику у сфері сільськогосподарської діяльності. Здійснено дослідження мети Спільної сільськогосподарської діяльності ЄС. Проаналізовано зміни в нормативному регулюванні Спільної сільськогосподарської політики ЄС, у зв'язку з прийняттям нової Спільної сільськогосподарської політики на 2023–2027 роки. Щодо правового регулювання нової Спільної Сільськогосподарської політики, то можна зазначити Регламент ЄС 2021/2116, що скасовує Регламент ЄС 1306/2013 про фінансування, управління та моніторинг Спільної сільськогосподарської політики; Регламент ЄС 2021/2115, який встановлює правила підтримки національних стратегічних планів Спільної сільськогосподарської політики та скасовує Регламенти ЄС 1305/2013 та 1307/2013; Регламент ЄС 2021/2117, що вносить зміни до Регламентів ЄС 1308/2013; 1151/2012; 251/2014 та 228/2013. Розглянуто стратегічні пріоритети розвитку нової CAP. Проаналізовано глобальний індекс продовољчої безпеки за 2021 рік та на його основі зроблено висновок щодо ефективності проведення Спільної сільськогосподарської політики ЄС та доцільності внесення змін.

Ключові слова: Спільна сільськогосподарська політика ЄС, спільна аграрна політика ЄС, сільськогосподарська політика, сільське господарство, аграрна політика, продовољча безпека.

Аннотация. В статье проанализированы особенности стратегических приоритетов развития общей сельскохозяйственной политики ЕС в контексте продовольственной безопасности. Аргументировано использование названия «Единая сельскохозяйственная политика» ЕС вместо «Единая аграрная политика» ЕС. В соответствии с провозглашенной Декларацией на Всемирном саммите по продовольственной безопасности на международной арене в очередной раз была признана необходимость борьбы с голодом и бедностью. Признана необходимость осуществления мер, способствующих решению проблем, связанных с продовольственной безопасностью. Выделены факторы, влияющие на политику в сфере сельскохозяйственной деятельности. Осуществлено исследование целей совместной сельскохозяйственной деятельности ЕС. Проанализированы изменения в нормативном регулировании Совместной сельскохозяйственной политики ЕС в связи с принятием новой Совместной сельскохозяйственной политики на 2023–2027 годы. Относительно правового регулирования новой Единой сельскохозяйственной политики можно отметить Регламент ЕС 2021/2116, отменяющий Регламент ЕС 1306/2013 о финансировании, управлении и мониторинге Совместной сельскохозяйственной политики; Регламент ЕС 2021/2115, устанавливающий правила поддержки национальных стратегических планов Единой сельскохозяйственной политики и отменяющий Регламенты ЕС 1305/2013 и 1307/2013; Регламент ЕС 2021/2117, вносящий изменения в Регламенты ЕС 1308/2013; 1151/2012; 251/2014 и 228/2013. Рассмотрены стратегические приоритеты развития новой CAP. Проанализирован глобальный индекс продовольственной безопасности за 2021 год и на его основе сделан вывод об эффективности проведения Совместной сельскохозяйственной политики ЕС и целесообразности внесения изменений.

Ключевые слова: Единая сельскохозяйственная политика ЕС, сельскохозяйственная политика, сельское хозяйство, аграрная политика, продовольственная безопасность.

Summary. The article analyzes the features of strategic priorities for the development of the EU's common agricultural policy in the context of food security. The expediency of using the term «Common agricultural policy» in Ukrainian language has been argued. According to the Declaration of the World Summit on Food Security proclaimed at the World Food Summit, the need to reduce hunger and poverty was reiterated in the international arena. The need to take measures to address food security

issues has been recognized. The factors influencing the policy in the field of agricultural activity have been singled out. A study of the purpose of the EU's Common Agricultural policy has been carried out. The changes in the normative regulation of the EU Common agricultural policy in connection with the adoption of the new Common agricultural policy for 2023–2027 have been analyzed. Regarding the legal regulation of the new Common Agricultural Policy, we can mention the EU Regulation 2021/2116, repealing the EU Regulation 1306/2013 on the financing, management and monitoring of the Common Agricultural Policy; EU Regulation 2021/2115, which establishes rules on support for the national CAP strategic plans, and repeals EU Regulations 1305/2013 and 1307/2013; EU Regulation 2021/2117 amending EU Regulations 1308/2013; 1151/2012; 251/2014 and 228/2013. The strategic priorities of the new Common agricultural policy development have been considered. The Global Food Security Index for 2021 has been analyzed and a conclusion the effectiveness of the EU's Common agricultural policy and the feasibility of making changes has been made on.

Key words: Common agricultural policy of EU, agricultural policy, agricultural, agrarian policy, food security.

Постановка проблеми. Вирішення продовольчого питання є одним з найважливіших питань забезпечення продовольчої безпеки будь-якої держави в світі. Відповідно до проголошеної Декларації на Всесвітньому саміті з продовольчої безпеки на міжнародній арені вкотре було визнано необхідність боротьби з голодом та бідністю. ЄС є важливим експортером продовольчої продукції у світі. Вочевидь, ЄС приділяє багато уваги правовій регламентації забезпечення продовольчої безпеки та Спільній сільськогосподарській політиці зокрема. Протягом останніх декількох років велись перемовини щодо змін Спільної сільськогосподарської політики на 2023–2027 роки і наприкінці 2021 року їх було прийнято. Тому постає питання дослідження стратегічних пріоритетів розвитку Спільної сільськогосподарської політики ЄС в контексті продовольчої безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правових засад спільної сільськогосподарської політики ЄС (далі — CAP) знайшли відображення в працях науковців різного спрямування, як правників, з державного управління, так і фахівців економічного спрямування, серед яких можна виділити таких як, як Бугрій М. Г., Галушко В. П., Гоголь Т. В., Донченко О., Зубець М. В., Мельничук Д. О., Кваша С. М., Клименко І. В., Кравчук І. В., Курило В. І., Негрєєва М. С., Нів'євський О., Саблук П., Осташко Т. О., Ус І. В., Яворський П. та інші. Д.е.н. Онегіною В. М. та к.е.н. Кравченко О. М. було проаналізували питання правового забезпечення аграрної політики в Україні та досвід США і ЄС. Петренко Н. розглядав періодизацію розвитку спільної аграрної політики ЄС. Оскільки проблематика CAP в основному розглядалось через призму економічного спрямування, а також у зв'язку з прийняттям нової CAP ЄС на 2023–2027 роки, питання правового регулювання CAP та стратегічних пріоритетів розвитку спільної сільськогосподарської політи-

ки ЄС в контексті продовольчої безпеки потребує правового дослідження. Особливістю викладення досліджень з цього питання є те, що протягом останніх років серед українських науковців йде дискусія стосовно назви даної політики. Використання різних назв до одного поняття може призвести до лише часткового опрацювання джерел та сплутування понять, що, в свою чергу, впливає на якість дослідження даного питання науковою спільнотою. На нашу думку, перш за все потрібно визначитися з відповідною назвою. В англійській мові використовується термін «The common agricultural policy», саме цей термін використовується на офіційному сайті Європейської комісії [1]. В Україні протягом багатьох років серед науковців українською мовою використовувалася назва «Спільна аграрна політика». Останні роки почали використовувати назву «Спільна сільськогосподарська політика». На сьогодні в наукових дослідженнях можна зустріти обидва переклади «The common agricultural policy EU». В нашому дослідженні ми використовуємо назву «Спільна сільськогосподарська політика». Хоча деякі словники, наприклад, Macmillan Dictionary подають термін «agricultural», в межах певного значення, як синонім до «agrarian» [2], ми беремо до уваги назву організації — Food and Agricultural Organization of the United Nations [3], яка в офіційному перекладі російською мовою (як однієї з мов ООН) має назву «Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций» [3].

Метою статті є дослідження стратегічних пріоритетів розвитку спільної сільськогосподарської політики ЄС в контексті продовольчої безпеки.

Виклад основного матеріалу. Проблема продовольчої безпеки постає надзвичайно актуальним питанням на сьогодні для будь-якої держави. Відповідно до Декларації Всесвітнього саміту з продовольчої безпеки [4], що відбувся у Римі у 2009 році, було визнано необхідність здійснити заходи

щодо зменшення кількості людей, що страждають від голоду та недоїдання, а також направити розвиток у світі по шляху, що забезпечує послідовну реалізацію права на достатнє харчування у контексті національної продовольчої безпеки. Під час саміту було окреслено найголовніші стратегічні цілі для досягнення головної мети, а також п'ять Римських принципів сталої глобальної продовольчої безпеки.

Перш за все, варто виокремити фактори, що впливають на політику у сфері сільськогосподарської діяльності в цілому. Так, відповідно до даних ООН, населення планети зростає до ~9,6 мільярдів до 2050 року [5]. Тобто, перед спільнотою постає питання забезпечення продуктами сільського господарства все зростаючу кількість населення Землі.

Вочевидь, необхідно враховувати кліматичні зміни, які прямо впливають на сільськогосподарське виробництво, аграрний сектор економіки та міжнародну торгівлю сільськогосподарською продукцією.

Найостанніші дослідження Продовольчої та сільськогосподарської організації (за листопад 2021 рік) говорять про те, що у 2021 році очікується збільшення обсягів імпорту продовольства до понад 1,75 трильйона доларів США, що на 14 відсотків (218 мільярдів доларів США) більше, ніж у 2020 році, і на 12 відсотків порівняно з попереднім звітом у червні [6]. Тобто, обсяг міжнародної торгівлі сільськогосподарськими товарами лише збільшується з кожним роком.

Основні цілі CAP було сформовано у Договорі про заснування Європейської економічної спільноти (Римському договору). (Наразі чинна консолідована версія в станом на 01.01.2005) [7]. Їх було переглянуто декілька разів і саме протягом останніх років йде новий перегляд CAP. В загальному розумінні CAP можна охарактеризувати як систему певних державних стимулювань у різному вигляді, в тому числі субсидій, що виплачуються фермерським господарствам ЄС, а також встановлення спільного ринку та надання переваги сільськогосподарській продукції ЄС. CAP є спільною політикою для всіх країн ЄС.

Європейська комісія надає наступні роз'яснення мети CAP: підтримка фермерів та підвищення продуктивності сільського господарства, забезпечення стабільного постачання доступними продуктами харчування; захист фермерів ЄС, щоб вони заробляли на прийнятний спосіб життя; допомога у подоланні змін клімату та сталі управління природними ресурсами; підтримка сільських районів

та ландшафтів по всьому ЄС; підтримка сільської економіки живою, шляхом створення робочих місць у сільському господарстві, агропромисловій промисловості та супутніх галузях [1].

CAP характеризується визначеністю певних напрямків, які в європейському праві називають «стовпами».

Зупинимось лише на питанні правового забезпечення CAP протягом останнього десятиріччя.

Проаналізоване дослідження Tangerman and von Cramo-Taubadel (2013) стосовно CAP протягом останнього десятиріччя містить висновки, які полягають у тому, що політика містить певні стратегічні напрями, як то фокус на ринкових заходах, які не спотворюють торгівлю та їх економічному обґрунтуванні. Фіскальна стабільність та довгострокове планування. Заздалегідь визначений (на 7 років) і незмінний бюджетний ліміт для аграрної політики та підтримки є важливим інструментом відповідальності аграрних політиків перед суспільством і створення довіри до спільноти сільськогосподарських виробників. Визначення конкретних та вимірювальних цілей політик. Адресність (політичні заходи повинні бути належним чином націлені на чітко визначені цілі). Моніторинг та оцінка політики або політика, яка базується на фактичних даних, є критично важливою. Врівноважування фермерських лоббі-груп у впливі на формування політики. Спрощення заходів підтримки та їх адміністрування [8, с. 32].

Щодо правової регламентації CAP, то окрім Римського договору, виділяються наступні регламенти: Регламент ЄС 1307/2013 про правила прямих виплат фермерам; Регламент ЄС 1308/2013 про спільну організацію ринків сільськогосподарської продукції; Регламент ЄС 1305/2013 про підтримку розвитку сільських територій; Регламент ЄС 1306/2013 про фінансування, управління та моніторинг CAP [1].

Наразі відбуваються зміни щодо певних положень політики. Європейський парламент, Рада ЄС та Європейська комісія 25 червня 2021 року дійшли до згоди щодо положень реформування спільної сільськогосподарської політики. У грудні 2021 було прийнято Угоду щодо реформування CAP. Нове законодавство почне діяти з 2023 року.

Стосовно правового регулювання нової CAP можна зазначити Регламент ЄС 2021/2116, що скасовує Регламент ЄС 1306/2013 про фінансування, управління та моніторинг CAP; Регламент ЄС 2021/2115, який встановлює правила підтримки національних стратегічних планів CAP та скасовує Регламенти ЄС 1305/2013 та 1307/2013;

Регламент ЄС 2021/2117, що вносить зміни до Регламенту ЄС 1308/2013 щодо спільної організації сільськогосподарських ринків; 1151/2012 про схеми якості сільськогосподарської продукції; 251/2014 про географічні зазначення ароматизованої виноробної продукції; та 228/2013, що встановлюють заходи для сільського господарства в найвіддаленіших регіонах ЄС [1].

На 2021–22 роки діє перехідний Регламент ЄС 2020/2220.

Відповідно до нової стратегії CAP буде прагнути забезпечити стійке майбутнє для європейських фермерів, надавати більш цілеспрямовану підтримку меншим фермерським господарствам, а також надаватиме країнам ЄС більшу гнучкість у адаптації заходів до місцевих умов. Варто розуміти, що сільське господарство та сільські райони займають центральне місце в Європейській зеленій угоді, і нова CAP стане ключовим інструментом у досягненні стратегій збереження біорізноманіття [9].

Окрім того, нова CAP буде зосереджена на 9 специфічних напрямках, пов'язаних із соціальною, екологічною та економічною стабільністю в сільському господарстві та сільській місцевості [1].

Беручи до уваги, що положення CAP постійно розвиваються та видозмінюються, безперечно буде важливим подивитись на результат та ефективність цього процесу.

Організація «Economist Impact» [10] розробила глобальний індекс продовольчої безпеки, який протягом останніх років використовується для оцінки продовольчої безпеки у різних країнах світу. jphj, bkf jp

Відтак, відповідно до останніх даних за 2021 рік за різними показниками продовольчої безпеки серед більше, ніж 113 країн, на першому місці виступає Ірландія з загальною кількістю балів 84, серед яких: економічна доступність — 92,9; фізич-

на доступність — 75,1; якість та безпечність — 94; природні ресурси та стійкість — 74,1. На другому — Австрія з загальною кількістю балів 81,3, серед яких економічна доступність — 90,5; фізична доступність — 75,2; якість та безпечність — 91,2; природні ресурси та стійкість — 65,7. Відразу для порівняння надамо дані по Україні: 58 місце — з загальною кількістю балів 62,0; серед яких економічна доступність — 73,9; фізична доступність — 51,8; якість та безпечність — 71,9; природні ресурси та стійкість — 49,3. Якщо перевести ці цифри в місця, виходить, що Україна посідає 58 місце, економічна доступність — 58; фізична доступність — 74; якість та безпечність — 55; природні ресурси та стійкість — 56 [10].

Якщо ми аналізуємо дані серед країн Європи, то серед 26 країн, по яким було визначено індекс продовольчої безпеки, Україна знаходиться на 25 місці.

Глобальні виклики сьогодення, що постають у вигляді необхідності боротьби з голодом та бідністю безпосередньо впливають на продовольчу безпеку кожної держави. ЄС протягом багатьох років є одним із провідних експортерів сільськогосподарської продукції у світі. Відповідно до індексу продовольчої безпеки саме країни ЄС посідають перші місця, що говорить про ефективність CAP, в т.ч. ефективність правового регулювання. (Україна на 25 місці серед 26 країн Європи, що проходили оцінювання). ЄС вбачало необхідність проведення переговорів, що тривали декілька років, щодо змін та реструктуризації CAP. На сьогодні вже прийнято необхідні документи, які регламентують правові засади CAP на 2023–2027 роки. Нова CAP буде зосереджена на певних напрямках, пов'язаних із економічною, екологічною та соціальною стабільністю в сільській місцевості та сільському господарстві.

Література

1. The common agricultural policy at a glance. An official EU website. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en
2. Macmillan dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/agricultural>
3. Food and Agricultural Organization of the United Nations. The official site. URL: <https://www.fao.org/home/ru>
4. Декларація Всесвітнього саміта з продовольчої безпеки. 2009. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.shtml
5. Population Division. World Population Prospects 2019. United Nations. URL: <https://population.un.org/wpp/Graphs/Probabilistic/POP/TOT/900>
6. Food Outlook Binnual Report on Global Food Markets FAO. 2021. Food Outlook — Biannual Report on Global Food Markets. Food Outlook, November 2021. Rome. URL: <https://doi.org/10.4060/cb7491en>

7. Договір про заснування Європейської Спільноти (консолідована версія станом на 01.01.2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

8. Нів'євський О., Яворський П., Донченко О. Малі фермери та домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці: оцінка їх ролі та заходи з підтримки їх сталого розвитку. 2021. URL: <https://kse.ua/ua/kse-research/assessing-the-role-of-small-farmers-and-households-in-agriculture-and-the-rural-economy-and-measures-to-support-their-sustainable-development/>

9. The new common agricultural policy: 2023–27. An official EU website. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27_en

10. Rankings and trends. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>

References

1. The common agricultural policy at a glance. An official EU website. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_en

2. Macmillan dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/agricultural>

3. Food and Agricultural Organization of the United Nations. The official site. URL: <https://www.fao.org/home/ru>

4. Deklaracija Vsesvitnjogho samita z prodovoljchoji bezpeky. 2009. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summit2009_declaration.shtml

5. Population Division. World Population Prospects 2019. United Nations. URL: <https://population.un.org/wpp/Graphs/Probabilistic/POP/TOT/900>

6. Food Outlook Binnual Report on Global Food Markets FAO. 2021. Food Outlook — Biannual Report on Global Food Markets. Food Outlook, November 2021. Rome. URL: <https://doi.org/10.4060/cb7491en>

7. Doghovir pro zasnuvannja Jevropejskoho Spiljnoty (konsolidovana vercija stanom na 01.01.2005 r.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text

8. Niv'jevsjkyj O., Javorsjkyj P., Donchenko O. Mali fermery ta domoghospodarstva v siljsjkomu ghospodarstvi ta siljsjkij ekonomici: ocinka jikh roli ta zakhody z pidtrymky jikh stalogho rozvytku. 2021. URL: <https://kse.ua/ua/kse-research/assessing-the-role-of-small-farmers-and-households-in-agriculture-and-the-rural-economy-and-measures-to-support-their-sustainable-development/>

9. The new common agricultural policy: 2023-27. An official EU website. URL: https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27_en

10. Rankings and trends. Global Food Security Index. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index>

Марочкін Олексій Іванович

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінальної юстиції
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Марочкин Алексей Иванович

*кандидат юридических наук, ассистент кафедры уголовной юстиции
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Marochkin Oleksii

*Candidate of Law, Assistant of the Department of Criminal Justice
Yaroslav Mudryi National Law University*

Лешко Оксана Дмитрівна

студентка

Институту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Лешко Оксана Дмитриевна

студентка

Института прокуратуры и уголовной юстиции

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Leshko Oksana

Student of the

Institute of Prosecutor's Office and Criminal Justice

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7812

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ АДВОКАТА ТА КЛІЄНТА: УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА ПРАКТИКИ

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ АДВОКАТА И КЛИЕНТА: УКРАИНСКАЯ И ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКИ

LAWYER AND CLIENT RELATIONS: UKRAINIAN AND FOREIGN PRACTICES

Анотація. Наукова стаття присвячена аналізу питань, що стосуються особливостей взаємовідносин адвоката і клієнта в Україні та зарубіжних державах. У статті автор аналізує положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правила адвокатської етики, які стосуються таких аспектів взаємовідносин адвоката та клієнта як конфіденційність, збереження адвокатської таємниці, виплати адвокату гонорару та визначення правової природи «гонорару успіху» адвоката. Досліджено праці вітчизняних та зарубіжних науковців, предметом дослідження яких були визначені автором питання. Автором визначено довіру як основу відносин клієнта та адвоката, визначено її ціннісний та нормативний вимір; розглянуто питання можливого зловживання довірою з боку адвоката. Встановлено, що принцип конфіденційності не є абсолютним та при його застосуванні існують передбачені Правилами адвокатської етики винятки. Автор звертає увагу на те, що ні законодавець, ні всеукраїнські органи адвокатського самоврядування не визначають критеріїв розумності розмірів гонорару. Наявні рішення рад адвокатів окремих регіонів про орієнтовний розмір гонорару мають рекомендаційний характер. Встановлено обов'язок адвоката передбачити в договорі про надання правової допомоги положення, що стосуються порядку умов виплати, повернення гонорару; визначено можливість погодити з клієнтом виплату «гонорару успіху». Автором проаналізовано практику розгляду дисциплінарних скарг Вищою кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури щодо визначених питань збереження адвокатської таємниці та гонорару адвоката. Досліджено досвід

Сполучених Штатів Америки, Великобританії та Франції в аспекті нормативного регулювання і правозастосування окреслених в науковій роботі питань. Автором виявлено як спільні характеристики відносин адвоката з клієнтом в Україні та зарубіжних державах, так і відмінні. Спільні характеристики відносин адвоката з клієнтом прослідковуються в питаннях поняття адвокатської таємниці та гарантій її нерозголошення. Відмінні характеристики – в питаннях виду відповідальності за розголошення адвокатської таємниці та наявності обов'язкових критеріїв розумності розміру гонорару адвоката.

Ключові слова: відносини адвоката з клієнтом, конфіденційність, адвокатська таємниця, «гонорар успіху», критерії розумності розміру гонорару.

Аннотація. Научная статья посвящена анализу вопросов, касающихся особенностей взаимоотношений адвоката и клиента в Украине и зарубежных государствах. В статье автор анализирует положения Закона Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности» и Правила адвокатской этики, касающиеся таких аспектов взаимоотношений адвоката и клиента как конфиденциальность, сохранение адвокатской тайны, выплаты адвокату гонорара и определение правовой природы «гонорара успеха» адвоката. Исследованы труды отечественных и зарубежных ученых, предметом исследования которых были определены автором вопросы. Автором определено доверие как основу отношений клиента и адвоката, определено его ценностное и нормативное измерение; рассмотрены вопросы возможного злоупотребления доверием со стороны адвоката. Установлено, что принцип конфиденциальности не абсолютный и при его применении существуют предусмотренные Правилами адвокатской этики исключения. Автор обращает внимание на то, что ни законодатель, ни всеукраинские органы адвокатского самоуправления не определяют критерии разумности размеров гонорара. Имеющиеся решения советов адвокатов отдельных регионов об ориентировочном размере гонорара носят рекомендательный характер. Установлена обязанность адвоката предусмотреть в договоре о предоставлении правовой помощи положения, касающиеся порядка условий выплаты, возвращения гонорара; определена возможность согласовать с клиентом выплату «гонорара успеха». Автором проанализирована практика рассмотрения дисциплинарных жалоб Высшей квалификационно-дисциплинарной комиссией адвокатуры по определенным вопросам сохранения адвокатской тайны и гонорара адвоката. Исследован опыт Соединенных Штатов Америки, Великобритании и Франции в аспекте нормативного регулирования и правоприменения обозначенных в научной работе вопросов. Автором выявлены как общие характеристики отношений адвоката с клиентом в Украине и зарубежных государствах, так и отличные. Общие характеристики отношений адвоката с клиентом прослеживаются в вопросах понятия адвокатской тайны и гарантии ее неразглашения. Отличительные характеристики – в вопросах вида ответственности за разглашение адвокатской тайны и наличия обязательных критериев разумности размера гонорара адвоката.

Ключевые слова: отношения адвоката с клиентом, конфиденциальность, адвокатская тайна, «гонорар успеха», критерии разумности размера гонорара.

Summary. The scientific article is devoted to the analysis of issues related to the peculiarities of the relationship between a lawyer and a client in Ukraine and foreign countries. In the article, the author analyzes the provisions of the Law of Ukraine «On the Bar and Advocate Activity» and the Rules of Lawyer Ethics concerning such aspects of the relationship between an attorney and a client as confidentiality, preservation of attorney secrecy, payment of an attorney's fee and determination of the legal nature of an attorney's «success fee». The works of domestic and foreign scientists, the subject of which the author identified the questions, have been investigated. The author defines trust as the basis of the relationship between the client and the lawyer, defines its value and normative dimension; the issues of possible abuse of confidence on the part of a lawyer were considered. It has been established that the principle of confidentiality is not absolute and when it is applied, there are exceptions provided for by the Rules of Lawyer Ethics. The author draws attention to the fact that neither the legislator, nor the all-Ukrainian bodies of advocate self-government determine the criteria for the reasonableness of the amount of the fee. The available decisions of the councils of lawyers of individual regions on the approximate amount of the fee are of a recommendatory nature. The obligation of a lawyer was established to provide in the agreement on the provision of legal assistance provisions regarding the procedure for payment conditions, return of fees; the possibility of agreeing on the payment of the «success fee» with the client was determined. The author has analyzed the practice of consideration of disciplinary complaints by the Higher Qualification and Disciplinary Commission of the Bar on certain issues of preserving attorney secrets and attorney fees. The experience of the United States of America, Great Britain and France in the aspect of normative regulation and law enforcement of the issues identified in scientific work is investigated. The author identified both the general characteristics of the relationship between a lawyer and a client in Ukraine and foreign countries, as well as excellent ones. The general characteristics of the relationship between a lawyer and a client can be traced in matters of the concept of lawyer secrecy and the guarantee of its nondisclosure. Distinctive characteristics – in matters of the type of responsibility for the disclosure of attorney secrets and the availability of mandatory criteria for the reasonableness of the amount of the attorney's fee.

Key words: attorney-client relations, confidentiality, attorney-client privilege, «success fee», criteria for the reasonableness of the fee.

Постановка проблеми. Налагодження відносин адвоката, починаючи з моменту звернення клієнта і закінчуючи припиненням дії договору про надання правової допомоги. Правове регулювання відносин адвоката з клієнтом в Україні здійснюється як на рівні закону, так і на рівні актів органів адвокатського самоврядування. Вивчення цих актів дозволяє виокремити позитивні та негативні аспекти розвитку взаємовідносин адвоката та клієнта. Сучасні тенденції реформування правозахисних інститутів в Україні характеризуються необхідністю вивчення та імплементації в національну правову систему зарубіжного досвіду функціонування адвокатури. Використання надбань науки та правозастосування дозволяє удосконалювати адвокатську діяльність в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій за-свідчує, що питання, досліджувані у цій роботі, були предметом розгляду А. М. Бірюкової [6], О. І. Фоміної [7, 9], В. Заборовського [8], Є. В. Орешина [10], Т. Г. Дабижі [11], І. С. Балаганської [12], Т. Б. Вільчик [9], С. Я. Фурси [9] та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Здійснення аналізу чинного законодавства, що регулює окремі питання взаємовідносин адвоката з клієнтом; вивчення практики його застосування; виокремлення позитивних та негативних наслідків правозастосування. Не менш важливим є вивчення досвіду зарубіжних держав та формування рекомендацій щодо зміни існуючої системи правового регулювання окремих аспектів відносин адвоката та клієнта.

Виклад основного матеріалу. Пунктом 1 частини 1 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі — Закон) встановлено, що під час здійснення адвокатської діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики. У ст. 34 Закону порушення правил адвокатської етики розглядається як один із видів дисциплінарного проступку адвоката [1].

Правила адвокатської етики, затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року 09.06.2017 (далі — ПАЕ) регулюють здійснення адвокатської діяльності. Примітно, що відносинам адвоката з клієнтами присвячено розділ III ПАЕ. Норми цього розділу охоплюють процес здійснення діяльності адвоката від отримання доручення від клієнта і до розірвання договору про надання правової допомоги [2].

А. М. Бірюкова відзначає, що основою відносин адвоката та клієнта виступає довіра, яка визначає

ці взаємовідносини як такі, що базуються на переконаності в чесності, порядності, вірності, відповідальності та правдивості [6]. На наш погляд, недовіра клієнта до адвоката, повідомлення йому неправдивої інформації є шкідливою для самого клієнта. Лише отримання повних даних може стати основою для якісної та сильної правової позиції та стратегії представництва чи захисту, які у підсумку дозволять найбільш ефективно захистити право та інтерес клієнта.

Нормативне регулювання довіри виявляється у закріпленні принципу конфіденційності та інституту адвокатської таємниці (ст. 10 ПАЕ). З метою забезпечення довірливих відносин клієнта та адвоката на останнього покладено обов'язки щодо збереження конфіденційності інформації, що стала відома адвокату у зв'язку зі здійсненням представництва інтересів клієнта; факту звернення особи за правовою допомогою; зміст спілкування адвоката з клієнтом тощо (адвокатська таємниця).

Порушення таких обов'язків адвокатом тягне за собою дисциплінарну відповідальність. Так, Рішенням Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури (далі — ВКДКА) № XII-017/2019 від 06.12.2019 встановлено наявність дисциплінарного проступку у діях адвоката, який передав документи, надані йому клієнтом, третім особам, які мали намір використати їх в своїх інтересах [3].

Як відзначає О. І. Фоміна, значною проблемою для клієнта може бути можливе зловживання довірою з боку адвоката, основними ознаками якого є використання довірчих відносин з метою отримання винагороди; намір не виконувати зобов'язання; спричинення матеріальної шкоди [7, с. 416–417].

Вважаємо, що скарга клієнта щодо зловживання довірою з боку адвоката повинна бути предметом дослідження дисциплінарних органів адвокатури (порушення принципу добросовісності під час виконання доручення) та правоохоронних органів (за ознаками вчинення шахрайства).

У Рішенні ВКДКА № VI-005/2017 від 22.06.2017 встановлено наявність дисциплінарного проступку у діях адвоката, який надав обвинувальні показання щодо свого клієнта та фактично сприяв притягненню клієнта до кримінальної відповідальності [3].

Звертаємо увагу на те, що будь-які особи, органи чи установи не вправі вимагати від адвоката надання будь-якої інформації, яка становить адвокатську таємницю. Так, у Рішенні ВКДКА № IV-008/2016 від 21.04.2016 встановлено відсутність дисциплінарного провадження у діях адвоката, який відмовився виконати вимогу про

видачу органу досудового розслідування документів, одержаних від свого клієнта [3].

При цьому, принцип конфіденційності не є абсолютним. Адвокат може розкрити адвокатську таємницю у разі надання відповідного письмового дозволу клієнта (у обсязі, визначеному цим дозволом); у разі пред'явлення клієнтом вимог до адвоката у зв'язку з адвокатською діяльністю (у обсязі, необхідному для захисту прав та інтересів адвоката); у разі здійснення дисциплінарного провадження щодо адвоката, який надає (надавав) безоплатну вторинну правову допомогу (особам, які здійснюють таке провадження). Так, ВКДКА у Рішенні № XI-029/2017 від 01.12.2017 вказала, що надання клієнтом письмової заяви про звільнення адвокатів від обов'язку зберігання адвокатської таємниці виключає наявність ознак дисциплінарного проступку в діях адвоката [3].

Ще одним аспектом взаємовідносин адвоката з клієнтом є отримання адвокатом винагороди (гонорару) за надання правової допомоги. Вказані питання регулюються ст. 30 Закону та ст. 28 ПАЕ. Гонорар — форма винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. Саме договір про надання правової допомоги є основним документом, в якому повинні бути врегульовані всі питання, пов'язані з гонораром.

Так, Рішенням ВКДКА № VII-002/2020 від 24.07.2020 встановлено відсутність дисциплінарного проступку в діях адвоката, який не повернув клієнту 25 000,00 гривень гонорару. ВКДКА звернула увагу на те, що така вимога суперечить пункту 9.2 Договору, згідно з яким в будь-якому разі при достроковому розірванні сторонами цього договору з будь-яких підстав, фактично сплачений адвокату гонорар клієнту не повертається [4].

При цьому, в Рішенні ВКДКА № XII-018/2020 від 21.12.2020 встановлено наявність дисциплінарного проступку в діях адвоката, який не передбачив у договорі з клієнтом положень щодо гонорару, тобто порушив ст. 30 Закону та ст. 28 ПАЕ [5].

Розмір гонорару адвоката, відповідно до вимог Закону, повинен бути розумним. Ні законодавець, ні всеукраїнські органи адвокатського самоврядування не визначають критеріїв розумності гонорару. При цьому орієнтовний розмір гонорару адвоката визначає, наприклад, Рада адвокатів Харківської області у рішенні № 13/1/7 від

21.07.2021, вказуючи на необов'язковість цього розрахунку для адвокатів.

Актуальним на сьогодні є питання щодо визначення «гонорару успіху» адвоката та його правової природи. В. Заборовський вказує на те, що «гонорар успіху» є однією з форм винагороди адвоката, плата якої здійснюється у разі досягнення адвокатом заздалегідь визначеного клієнтом результату. Позитивними рисами «гонорару успіху» є орієнтованість такої винагороди на результат, захист потенційного клієнта від непотрібних витрат [8, с. 54–55]. На наш погляд, «гонорар успіху» має право на існування у разі його закріплення в договорі про надання правової допомоги.

Дослідження вищерозглянутих питань потребує вивчення досвіду регулювання та правозастосування розвинених зарубіжних держав.

Сполучені Штати Америки. Є. В. Орешин [10], досліджуючи питання етико-правового регулювання взаємовідносин адвоката і клієнта в США зазначає, що загальним правилом є те, що адвокат повинен надавати компетентні послуги. Це вимагає від адвоката знань у галузі права, навичок, старанності та підготовленості при наданні юридичних послуг. Враховуючи зазначене, якість правових знань і навичок не залежить від стажу роботи в зазначеній сфері. Адвокат в США повинен виявляти необхідну обачність та розторопність, представляючи інтереси клієнта, що встановлено Правилами професійної поведінки різних штатів, йому слід залишатися вірним волі клієнта щодо цілей юридичної допомоги і методів їх досягнення. Правилами передбачено, що адвокат не має права давати юридичні поради щодо порушення закону, хоча може обговорювати правові наслідки запропонованих клієнтом заходів. Вірність клієнту не означає підтримку його політичних, економічних, соціальних чи моральних поглядів, оскільки між адвокатом і клієнтом встановлюються суворі ділові відносини, хоч і довірчого характеру.

Окрім того, Є. В. Орешин [10] у своїй роботі досліджував питання гонорару адвоката, а саме, науковець зазначає, що при визначенні гонорару за юридичні послуги, як свідчить норма 1.5 Правил професійної поведінки штату Алабама та інших штатів, адвокат не повинен призначати надмірну плату за свою роботу. Кодексом передбачено критерії визначення надмірності гонорару. До них відносяться: кількість часу, який витрачається; обсяг роботи; ступінь зайнятості адвоката та фактична можливість прийняти інші доручення, а також розмір гонорару, тимчасові обмеження, характер і стійкість ділових зв'язків адвоката та

клієнта, а також плата за ведення, що зазвичай стягується з клієнтів аналогічних справ.

У штатах Гаваї та Каліфорнія в етичній площині нормативно врегульовані інтимні відносини сексуального характеру між адвокатами та клієнтом. Вступ у подібні відносини не заборонено, проте адвокату слід пам'ятати про необхідність збереження професійної незалежності.

Етичні кодекси різних штатів не містять переліку конкретних відомостей, які становлять зміст адвокатської таємниці. Кодекси встановлюють режим конфіденційності всієї інформації, що передається юристу, та обставини, за яких від даного режиму можуть бути зроблені відступи. У Флориді, Колорадо та інших штатах передбачено, що без згоди довірителя адвокат може використовувати інформацію, що стала відомою йому, для уникнення заподіяння шкоди або фінансових втрат іншим особам внаслідок протизаконної або шахрайської поведінки клієнта, з метою запобігання шкоди здоров'ю або смерті клієнта та іншої особи, для обґрунтування вимог та заперечень у справі, в якій процесуальним противником адвоката є його клієнт, по порушеній проти адвоката цивільній або кримінальній справі, а також на виконання Правил професійної поведінки, закону або обов'язкової вимоги суду [10].

Великобританія. У Великобританії етичні вимоги до поведінки адвоката встановлені низкою правових актів, що поширюють свою дію на територію окремих історичних провінцій Великобританії (Англії, Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії). Серед них можна виділити: Кодекс поведінки соліситорів Шотландії та Кодекс поведінки у кримінальних справах; Посібник до професійної поведінки адвокатів Шотландії; Кодекс поведінки соліситорів Англії та Уельсу тощо. У більшості із зазначених актів у тих чи інших формах встановлено обов'язки адвоката зберігати свою незалежність і діяти в найкращих інтересах кожного з клієнтів [12].

У Великобританії гонорар адвоката визначається за згодою сторін, а у разі її відсутності — на підставі закону. До умов, які впливають на розмір гонорару, відносять: складність та запутаність справи; залучення спеціалістів, особливих знань, відповідальності; витрачений час; кількість та значущість складених документів і тих, що вивчалися; місце й обставини виконання роботи або її частини; вартість об'єкта угоди; значимість угоди для клієнта, що є оціночною категорією та носить суб'єктивний характер [12]. Суттєвою особливістю гонорарної практики в Англії є право суду перевірити обґрунтованість розміру гонорару, навіть якщо він

був встановлений із клієнтом в угоді. Крім того, встановлено максимальний розмір додаткової винагороди (винагорода, що залежить від успіху справи), яка не може перевищувати 100% витрат, які належать клієнтові зі сторони, що програла справу, та 25% від суми стягнутих збитків [9].

Франція. Правовим базисом для регулювання діяльності адвокатів у Франції, як зазначає О. І. Фоміна, є Основний закон про статус адвокатів. Відносини між судовими представниками й довірителями у цивільному процесі Франції ґрунтуються на договорі доручення, який виникає після добровільного прийняття на себе адвокатом виконання функцій представництва в цивільному процесі за відповідну винагороду [9].

Варто звернути увагу, законодавством Франції передбачено кримінальну відповідальність адвоката за розголошення конфіденційних відомостей. Невиконання зобов'язань щодо зберігання адвокатської таємниці передбачає для адвоката у Франції покарання у виді штрафу у розмірі 15 000 євро.

При цьому, у Рішенні Касаційного суду Франції зазначається, що адвокат звільняється від обов'язку зберігати професійну таємницю у разі вимушеного власного захисту, коли предметом звинувачення стає він сам. Наприклад, коли заперечується розмір винагороди адвоката, він може подати документи, на підтвердження якості наданих ним послуг [11].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Дотримання принципу конфіденційності, нерозголошення адвокатської таємниці, питання визначення гонорару є найбільш важливими складовими відносин адвоката з клієнтом. На нашу думку, основою успішних відносин адвоката та клієнта є довіра, яка може виражатися як в ціннісному, так і в нормативному аспектах. Принцип конфіденційності у ПАЕ не є абсолютним та містить ряд винятків, коли адвокат може розголосити адвокатську таємницю. Загалом, в Україні наразі існує належне нормативне регулювання принципу конфіденційності, позитивною є і практика застосування ПАЕ. Аналіз досвіду провідних зарубіжних держав у питанні регулюванні діяльності правовідносин між клієнтом та адвокатом вказує на можливість закріплення в Україні кримінальної (а не лише дисциплінарної) відповідальності за розголошення адвокатської таємниці. Невирішеним залишається питання про закріплення критеріїв розумності розміру гонорару адвоката, тоді як законодавство зарубіжних держав містить норми щодо захисту інтересів клієнта в питаннях розміру гонорару.

Література

1. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI: станом на 16 лип. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 18.12.2021).
2. Правила адвокатської етики: затв. Звітньо-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року від «09» червня 2017 року: станом на 15 лют. 2021 р. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf (дата звернення: 18.12.2021).
3. Узагальнення практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури 2016–2020 років. URL: https://vkdka.org/wp-content/uploads/2020/12/Uzagalnennya_2020.pdf (дата звернення: 18.12.2021).
4. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури № VII-002/2020 від 24.07.2020. URL: <https://bit.ly/3pgs6Kt> (дата звернення: 18.12.2021).
5. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури № XII-018/2020 від 21.12.2020. URL: <https://bit.ly/33A0Cqx> (дата звернення: 18.12.2021).
6. Бірюкова А. М. Довіра як етична основа відносин адвоката з клієнтом (міжнародний та вітчизняний вимір). Вісник кримінального судочинства. 2017. № 3. С. 149–154.
7. Фоміна О. І. До питання зловживання довірою у відносинах адвокат-клієнт. Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 1. С. 415–417.
8. Zaborovskyy V. «Success fee» as an important component of ensuring the constitutional right of a person to professional legal assistance. Конституційно-правові академічні студії. Ужгород: ТОВ «РІК-У». 2020. Вип. 3. С. 49–58.
9. Фоміна О. І. Взаємовідносини між адвокатом та клієнтом: зарубіжний досвід. Часопис Київського університету права. 2020. № 2. С. 296–299.
10. Орешин Е. В. Этико-правовое регулирование взаимоотношений адвоката и клиента в США. Вопросы современной юриспруденции. 2013. № 29. С. 86–98.
11. Дабижа Т. Г. Обеспечение гарантий независимости адвокатской деятельности и адвокатуры: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2017. 232 с.
12. Балаганская И. С. Конфликт интересов в деятельности адвоката: магистерская диссертация. Красноярск, 2017. 92 с.

References

1. Pro advokaturu ta advokatsjku dijalnistj: Zakon Ukrajinjy vid 05.07.2012 r. #5076-VI: stanom na 16 lyp. 2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (data zvernennja: 18.12.2021).
2. Pravyla advokatsjkoji etyky: zatv. Zvitno-vyborym z'jizdom advokativ Ukrajinjy 2017 roku vid «09» chervnja 2017 roku: stanom na 15 ljut. 2021 r. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2019-03-15-pravila-2019_5cb72d3191e0e.pdf (data zvernennja: 18.12.2021).
3. Uzagaljnennja praktyky kvalifikacijno-dyscyplinarykh komisij advokatury 2016–2020 rokiv. URL: https://vkdka.org/wp-content/uploads/2020/12/Uzagalnennya_2020.pdf (data zvernennja: 18.12.2021).
4. Rishennja Vyshhoji kvalifikacijno-dyscyplinaryhoi komisiji advokatury #VII-002/2020 vid 24.07.2020. URL: <https://bit.ly/3pgs6Kt> (data zvernennja: 18.12.2021).
5. Rishennja Vyshhoji kvalifikacijno-dyscyplinaryhoi komisiji advokatury # XII-018/2020 vid 21.12.2020. URL: <https://bit.ly/33A0Cqx> (data zvernennja: 18.12.2021).
6. Birjukova A. M. Dovira jak etychna osnova vidnosyn advokata z klijentom (mizhnarodnyj ta vitchyznjanyj vymir). Visnyk kryminalnogho sudochynstva. 2017. # 3. S. 149–154.
7. Fomina O. I. Do pytannja zlovzhyvannja doviroju u vidnosynakh advokat-klijent. Pravove zhyttja suchasnoji Ukrajinjy: u 3 t.: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 15 trav. 2020 r.) / vidp. red. M. R. Arakeljan. Odesa: Gheljvetyka, 2020. T. 1. S. 415–41.
8. Zaborovskyy V. «Success fee» as an important component of ensuring the constitutional right of a person to professional legal assistance. Konstytucijno-pravovi akademichni studiji. Uzhghorod: TOV «RIK-U». 2020. Vyp. 3. S. 49–58.
9. Fomina O. I. Vzajemovidnosyny mizh advokatom ta klijentom: zarubizhnyj dosvid. Chasopys Kyjivsjkogho uni-versytetu prava. 2020. # 2. S. 296–299.
10. Oreshin Ye. V. Etiko-pravovoe regulirovanie vzaimootnosheniy advokata i klienta v SShA. Voprosy sovremennoy yurisprudentsii. 2013. № 29. S. 86–98.
11. Dabizha T. G. Obespechenie garantij nezavisimosti advokatskoj deyatelnosti i advokatury: Dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. Moskva, 2017. 232 s.
12. Balaganskaya I. S. Konflikt interesov v deyatelnosti advokata: magisterskaya dissertatsiya. Krasnoyarsk, 2017. 92 s.

Хмиз Василь Тадейович

*кандидат сільськогосподарських наук, директор
Приватне підприємство «ЄВРОЗЕМБУД»*

Хмыз Василий Тадеевич

*кандидат сельскохозяйственных наук, директор
Частное предприятие «ЄВРОЗЕМБУД»*

Khmyz Vasyl

*PhD in Agricultural Sciences, Director
YEVIROZEMBUD Private Enterprise
ORCID: 0000-0002-0026-5979*

Скрынковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор, професор кафедри
Львівський університет бізнесу та права*

Скрынковский Руслан Николаевич

*кандидат экономических наук, профессор, профессор кафедры
Львовский университет бизнеса и права*

Skrynkovskyy Ruslan

*PhD in Economics, Professor, Professor of the Department
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055*

Процюк Тетяна Богданівна

*кандидат економічних наук, доцент,
завідувач Центру підвищення кваліфікації
працівників державних органів та міжнародного співробітництва
Академія фінансового моніторингу*

Процюк Татьяна Богдановна

*кандидат экономических наук, доцент,
заведующий Центром повышения квалификации
работников государственных органов и международного сотрудничества
Академия финансового мониторинга*

Protsiuk Tetiana

*PhD in Economics, Associate Professor, Head of the
Training Center for Public Authorities and International Cooperation
Academy of Financial Monitoring
ORCID: 0000-0003-2010-2146*

Хмиз Мар'яна Василівна

*доктор філософії в галузі права, викладач кафедри
Львівський університет бізнесу та права*

Хмыз Марьяна Васильевна

*доктор философии в области права, преподаватель кафедры
Львовский университет бизнеса и права*

Khmyz Mariana

*PhD in Law, Lecturer of the Department
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0003-3553-8022*

Гарасим Павло Станіславович

*кандидат юридичних наук, доцент, полковник поліції,
начальник Львівського районного управління поліції № 1
Головне управління Національної поліції у Львівській області*

Гарасим Павел Станіславович

*кандидат юридических наук, доцент, полковник полиции,
начальник Львовского районного управления полиции № 1
Главное управление Национальной полиции во Львовской области*

Narasym Pavlo

*PhD in Law, Associate Professor, Police Colonel,
Head of the Lviv District Police Directorate № 1
General Directorate of National Police in Lviv Region
ORCID: 0000-0002-0336-4710*

Приведа Андрій Володимирович

*начальник відділу
Львівська обласна прокуратура*

Приведа Андрей Владимирович

*начальник отдела
Львовская областная прокуратура*

Pryveda Andriy

*Head of the Department
Lviv Region Prosecutor's Office
ORCID: 0000-0002-5397-5827*

Єсімов Сергій Сергійович

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Есимов Сергей Сергеевич

*кандидат юридических наук, доцент кафедры
Львовский государственный университет внутренних дел*

Yesimov Serhii

*PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-9327-0071*

Микитюк Микола Андрійович

*доктор юридичних наук, доцент, полковник, професор кафедри
Інститут Управління державної охорони України
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Микитюк Николай Андреевич

*доктор юридических наук, доцент, полковник, профессор кафедры
Институт Управления государственной охраны Украины
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко*

Mykytiuk Mykola

*D. Sc. (Law), Associate Professor, Colonel, Professor of the Department
Institute of Department of State Guard of Ukraine
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-1759-7312*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7701

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГАРАНТІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДДІВ ТА АВТОРИТЕТУ ПРАВОСУДДЯ

РОЛЬ ПРОКУРАТУРЫ УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГАРАНТИЙ НЕЗАВИСИМОСТИ СУДЕЙ И АВТОРИТЕТА ПРАВОСУДИЯ

THE ROLE OF THE PROSECUTOR'S OFFICE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ENSURING GUARANTEES OF THE INDEPENDENCE OF JUDGES AND THE AUTHORITY OF THE JUDICIARY

Анотація. У статті розкрито роль прокуратури України у процесі і з метою забезпечення гарантій незалежності суддів та авторитету правосуддя. Вивчення законодавчої бази України доводить, що роль прокуратури у процесі забезпечення гарантій незалежності суддів та авторитету правосуддя регламентується положеннями Конституції України, Закону України «Про прокуратуру», Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, а також іншими нормативно-правовими документами. З'ясовано, що суддя, виконуючи професійну діяльність у напрямку здійснення правосуддя, є незалежним від різностороннього впливу, тиску чи втручання, які носять незаконний характер. Законодавством України визначено, що принцип незалежності судді вказує на те, що суддя не несе обов'язку давати пояснення стосовно сутності та змісту справ, що перебувають у провадженні, за винятком випадків, що установлені законом. Поважати незалежність суддів та в жодному разі не посягати на неї повинні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи цих органів, фізичні та юридичні особи та об'єднання таких осіб. Визначено, що одним із принципів, на засадах якого базується професійна діяльність органів прокуратури, виступає принцип поваги до незалежності суддів. Доведено, що Вища рада правосуддя завжди дотримується позиції щодо беззаперечного забезпечення незалежності суддів і встановлення такого напрямку пріоритетним видом діяльності правоохоронних органів, зокрема – органів прокуратури. Швидке і якісне розслідування злочинів, що пов'язані із професійною діяльністю суддів, сприятиме, перш за все, дотриманню конституційного права стосовно принципу доступності до правосуддя. Зазначено, що перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження правових засад дотримання принципу верховенства права та законності органами судової влади у контексті виконання професійної діяльності.

Ключові слова: прокуратура, правосуддя, суддя, органи судової влади, незалежність суддів, авторитет правосуддя.

Аннотация. В статье раскрыта роль прокуратуры Украины в процессе и в целях обеспечения гарантий независимости судей и авторитета правосудия. Изучение законодательной базы Украины доказывает, что роль прокуратуры в процессе обеспечения гарантий независимости судей и авторитета правосудия регламентируется положениями Конституции Украины, Закона Украины «О прокуратуре», Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей», Кодекса профессиональной этики и поведения прокуроров, Уголовного процессуального кодекса Украины, Уголовного кодекса Украины, а также другими нормативно-правовыми документами. Выяснено, что судья, выполняя профессиональную деятельность в направлении осуществления правосудия, независим от разностороннего влияния, давления или вмешательства, которые носят незаконный характер. Законодательством Украины определено, что принцип независимости судьи указывает на то, что судья не несет обязанности давать объяснения относительно сущности и содержания, находящихся в производстве дел, за исключением случаев, установленных законом. Уважать независимость судей и ни в коем случае не посягать на нее должны органы государственной власти, органы местного самоуправления, должностные и служебные лица этих органов, физические и юридические лица и объединение таких лиц. Определено, что одним из принципов, на основе которого базируется профессиональная деятельность органов прокуратуры, выступает принцип уважения независимости судей. Доказано, что Высший совет правосудия всегда придерживается позиции безоговорочного обеспечения независимости судей и установления такого направления приоритетным видом деятельности правоохранительных органов, в частности – органов прокуратуры. Быстрое и качественное расследование преступлений, связанных с профессиональной

деятельностью судей, бюджет способствовать, прежде всего, соблюдению конституционного права относительно принципу доступности к правосудию. Отмечено, что перспективами дальнейших исследований в этом направлении является исследование правовых основ соблюдения принципа верховенства права и законности органами судебной власти в контексте выполнения профессиональной деятельности.

Ключевые слова: прокуратура, правосудие, судья, органы судебной власти, независимость судей, авторитет правосудия.

Summary. The article reveals the role of the prosecutor's office of Ukraine in the process and in order to ensure guarantees of the independence of judges and the authority of the judiciary. A study of the legislative framework of Ukraine proves that the role of the prosecutor's office in the process of ensuring guarantees of the independence of judges and the authority of justice is regulated by the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the Prosecutor's Office», the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges», the Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors, the Criminal Procedure Code Of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, as well as other regulatory documents. It was found that the judge, performing professional activities in the direction of the administration of justice, is independent of the various influences, pressure or interference, which are illegal. The legislation of Ukraine determines that the principle of the independence of the judge indicates that the judge is not obliged to provide explanations regarding the nature and content of the cases being pending, with the exception of cases established by law. State authorities, local self-government bodies, officials and officials of these bodies, individuals and legal entities and associations of such persons should respect the independence of judges and in no case should encroach on it. It was determined that one of the principles on the basis of which the professional activities of the prosecution authorities are based is the principle of respect for the independence of judges. It has been proved that the High Council of Justice always adheres to the position of unconditionally ensuring the independence of judges and establishing this direction as a priority type of activity for law enforcement agencies, in particular, for the prosecutor's office. Fast and quality investigation of crimes related to the professional activities of judges will, first of all, contribute to the observance of constitutional law regarding the principle of access to justice.. It is noted that the prospects for further research in this direction are the study of the legal basis for the observance of the principle of the rule of law and legality by the judiciary in the context of performing professional activities.

Key words: prosecutor's office, justice, judge, judiciary, independence of judges, authority of justice.

Постановка проблеми. Основні аспекти організації і професійної діяльності органів прокуратури регламентуються положення чинного законодавства України. Згідно таких положень визначається роль прокуратури у системі органів державної влади в Україні, а також правові засади професійної діяльності органів прокуратури, взаємовідносини із іншими органами державної влади, а також ключові вимоги, які висуваються до осіб, що здійснюють професійну діяльність в органах прокуратури. З огляду на те, слід зауважити, що правові особливості організації і професійної діяльності органів прокуратури є законодавчо установленим базисом професійної діяльності органів прокуратури, згідно якого прокурори повинні слідувати у ході виконання покладених на них посадових обов'язків.

Положеннями чинного законодавства України визначено, що однією із основних функцій органів прокуратури є забезпечення гарантій незалежності суддів і авторитету правосуддя. Так, правові засади забезпечення поваги до незалежності суддів виступають однією із головних засад організації та професійної діяльності органів прокуратури (відповідно до положень Закону України «Про прокуратуру» [1] та Кодексу професійної етики

та поведінки прокурорів [2]). Все це обумовило актуальність теми дослідження, його доцільність і важливість проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення незалежності суддів і авторитету правосуддя лежить в основі досліджень багатьох науковців і практиків. Зокрема, ґрунтовні дослідження у цьому напрямку здійснили П. Горінов [3], Є. Полянський [4], І. Русанова [5] та інші.

Так, П. Горінов [3] дотримується думки, що незалежність судді повинна виходити, насамперед, із сприйняття судді як носія судової влади, який перед суспільством та державою є справедливим представником здійснення неупередженого та законного правосуддя, дотримуючись при цьому розумних термінів розгляду судових справ та ухвалення за ними судових рішень.

Водночас Є. Полянський [4] наголошує на тому, що гарантіями незалежності судді повинні бути, насамперед, такі внутрішні гарантії, як: а) свідомість кожного судді розуміти покладений на нього державою професійний обов'язок здійснювати правосуддя; б) особиста відповідальність кожного судді за доручену йому справу.

Своєю чергою, зовнішніми гарантіями незалежності судді мають виступати: а) повага зі сторони громадянського суспільства і представників громадянського суспільства зокрема; б) заходи, які проводить держава з ціллю забезпечення належних умов для досягнення незалежності суддів тощо [4].

В контексті цього, І. Русанова [5] зауважує, що взаємовідносини між органами прокуратури та суду є урегульовані нормами права і правилами професійної етики. Ці взаємовідносини виникають у ході спільної взаємодії та висвітлюються у поведінці уповноважених на те суб'єктів, як представників цих органів. Основна ціль таких взаємовідносин направлена на ефективне виконання мети і завдань цих органів. Науковець стверджує, що працівники прокуратури в жодному разі не повинні, вчинюючи неправомірні дії, впливати на процес та результати здійснення правосуддя, спілкуючись при цьому із представниками органів судової влади, в тому числі із суддями, поза межами офіційної процедури таких взаємовідносин.

Водночас, виходячи із аналізу наукових праць [3–5], з'ясовано, що місце і роль прокуратури України у процесі забезпечення дотримання принципу незалежності суддів і авторитету правосуддя є не до кінця розкритою та потребує проведення більш ґрунтовніших досліджень.

Мета статті. Метою статті є дослідити роль прокуратури у процесі і з метою забезпечення гарантій незалежності суддів та авторитету правосуддя в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті розкриття мети дослідження варто, перш за все, розглянути правові засади забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя в Україні.

З огляду на те необхідно зазначити, що згідно статті 126 Конституції України [6] незалежність судді гарантується йому Конституцією, а також законами України.

Відповідно до статті 48 «Незалежність судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [7], суддя, виконуючи професійну діяльність у напрямку здійснення правосуддя, є незалежним від різностороннього впливу, тиску чи втручання, які носять незаконний характер. Здійснюючи правосуддя, суддя керується положеннями Конституції України, а також іншими законами. Згідно законодавства суддя зобов'язаний здійснювати правосуддя, керуючись при цьому принципом верховенства права. Нікому не дозволено втручатись у професійну діяльність судді, зокрема ту,

що стосується здійснення правосуддя. Наслідком такого втручання може стати притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

Принцип незалежності судді вказує на те, що суддя не несе обов'язку давати пояснення стосовно сутності та змісту справ, що перебувають у провадженні ним, за винятком випадків, що установлені законом. Водночас обов'язком судді виступає звернення до Вищої ради правосуддя і до Генерального прокурора із повідомленням щодо випадків втручання у його діяльність як судді стосовно сфери здійснення ним правосуддя [7].

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [7] встановлено, що незалежність судді забезпечена:

- спеціально встановленим порядком призначення судді на посаду, порядком притягнення судді до відповідальності, порядком звільнення судді із посади і порядком припинення суддею виконання покладених на нього повноважень, передбачених посадою судді;
- імунітетом і недоторканністю судді;
- незмінюваністю судді;
- особливим порядком здійснення правосуддя, який встановлений процесуальним законом;
- таємницею прийняття судового рішення за результатами розгляду судової справи;
- забороною втручатись у процес здійснення правосуддя;
- відповідальністю за прояв неповаги до судді або до суду;
- спеціальним порядком фінансування і організаційного забезпечення професійної діяльності суддів, що встановлена законом, а також діяльності судів, що також встановлена законом;
- належним рівнем матеріального і соціального забезпечення судді;
- особливостями функціонування органів суддівського врядування і самоврядування;
- спеціально визначеними на законодавчому рівні засобами забезпечення особистої безпеки суддям, членам їх сімей, їх майну (тут треба відзначити і застосування інших засобів правового захисту);
- правом кожного судді на відставку [7].

У законодавстві України також зазначено, що поважати незалежність суддів та в жодному разі не посягати на неї повинні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи цих органів, фізичні та юридичні особи та об'єднання таких осіб.

Що стосується ролі прокуратури у забезпеченні гарантій незалежності суддів, то згідно статті 3 «Засади діяльності прокуратури» Закону України

«Про прокуратуру» [1] професійна діяльність прокуратури має бути побудована на засадах забезпечення поваги до незалежності суддів. Так, законом передбачено, що забороняється публічно висловлювати сумніви стосовно правосудності ухвалених судових рішень поза рамками процедури оскарження таких рішень у порядку, установленому положеннями процесуального законодавства.

Прокурора притягається до дисциплінарної відповідальності за втручання або здійснення будь-якого іншого впливу у службову діяльність суддів, зокрема у вигляді здійснення публічних висловлювань відносно рішень, ухвалених суддями, їх дій або бездіяльності, при чому якщо на те відсутні ознаки адміністративних або кримінальних правопорушень (відповідно до статті 43 «Підстави для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності» Закону України «Про прокуратуру» [1]).

У Плані дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади [8] зазначено, що повноваженнями прокуратури має бути передбачено чітке визначення правових засад забезпечення захисту суддів, гарантування їх незалежності від певного тиску. Також у цьому документі вказано, що необхідно із настанням проявів тиску або ж з метою недопущення таких проявів вжити необхідних заходів. Це, своєю чергою, дозволить підвищити рівень відкритості та прозорості діяльності суддів і судової системи загалом.

Розглядаючи практичний досвід забезпечення гарантій незалежності суддів та авторитету правосуддя, доцільно зауважити, що в період 2020 року про втручання у професійну діяльність до Вищої ради правосуддя звернулося 341 суддя. Внаслідок таких втручань у професійну діяльність суддів, пов'язану насамперед із здійсненням правосуддя, відбувалось порушення гарантій незалежності суддів та підривання авторитету правосуддя в Україні. Проте, порівнюючи дані звернень за 2020 рік у порівнянні із 2019 роком, таких звернень було на 24% менше [9].

Найчастіше судді звертались до Вищої ради правосуддя щодо порушення гарантій їх незалежності з таких підстав, як [9]:

- 1) підстави психологічного тиску на суддів, які ґрунтуються на надсиланні суддям погроз, звернень, скарг, поширення неправдивої інформації;
- 2) підстави відкриття кримінальних проваджень, притягнення до адміністративної відповідальності, здійснення слідчих дій;
- 3) підстави блокування роботи суду внаслідок вчинення несанкціонованих протестів, завдання

перешкод суддям у доступі до робочих місць, пошкодження майна суду;

- 4) підстави фізичного тиску як на суддів, так і на їх родичів, пошкодження майна суддів тощо.

Щодо різновиду суб'єктів, що беруть безпосередню участь у втручанні у професійну діяльність суддів, тим самим порушують гарантії незалежності суддів, то ними є [8; 9]: а) громадяни та об'єднання громадян; б) ЗМІ; в) правоохоронні органи; г) адвокати і представники; д) народні депутати України, представники органів державної влади і органів місцевого самоврядування, працівники суду та судді безпосередньо.

При чому за 2020 рік найбільшу кількість посягань на незалежність суддів та авторитетність суду здійснили все-таки громадяни і об'єднання громадян, а також ЗМІ [9].

У щорічній доповіді «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні» [9] зазначено, що Вищою радою правосуддя особливу увагу звернено на забезпечення гарантій незалежності суддів і авторитету правосуддя органами прокуратури і Національної поліції.

Відповідно до статті 73 «Заходи щодо забезпечення незалежності суддів та авторитетності правосуддя» Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [10] Вищою радою правосуддя проводиться перевірка повідомлень, які здійснили судді, щодо випадків втручання у їх професійну діяльність, пов'язану насамперед із здійсненням правосуддя. Провівши перевірку, Вища рада правосуддя оприлюднює результати та ухвалює за ними певні рішення.

Вищою радою правосуддя з ціллю забезпечення гарантій незалежності суддів і авторитетності правосуддя робиться відповідне звернення до органів прокуратури і до органів правопорядку стосовно надання інформації про розкриття і розслідування: 1) злочинів, що були вчинені відносно суддів, членів їхніх сімей чи судів, а також працівників апаратів судів; 2) злочинів відносно правосуддя, які вчинялись як суддями, так і працівниками апарату суддів.

У такому випадку першочергово реагувати на звернення Вищої ради правосуддя зобов'язані органи прокуратури і Національна поліція.

Так, в період 2020 року Вищою радою правосуддя в результаті розгляду повідомлень суддів стосовно втручання у їхню діяльність, пов'язаної із здійсненням правосуддя, було ухвалено 53 рішення. У відповідності до цих рішень звернення відбулись до Офісу Генерального прокурора України та органів Національної поліції. У зверненнях

Вищою радою правосуддя вимагалось від цих органів надати інформацію про особливості розкриття і розслідування злочинів, що вчинялись відносно суддів, членів їхніх сімей, суду чи злочинів відносно правосуддя [9; 10].

Практика, підкріплена законодавством, показує, що забезпечення суддівської незалежності виступає одним із головних обов'язків правоохоронних органів, а також займає визначальне місце у системі пріоритетних напрямків діяльності цих органів.

Опираючись на такі засади, спеціально визначений правовий статус суддів, а також характер та значення здійснюваних ними повноважень, виступають важливими та водночас швидкими і ефективними інструментами розслідування кримінальних проваджень відносно суддів.

Варто зауважити, що статтею 2 «Завдання кримінального провадження» Кримінального процесуального кодексу України [11] зазначено, що кримінальним провадженням передбачено:

- а) захист особи, суспільства чи держави загалом від різних кримінальних правопорушень;
- б) охорону прав, свобод і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження;
- в) забезпечення швидкого, неупередженого та повного розслідування, а також судового розгляду справ відносно таких правопорушень з ціллю того, щоб кожний правопорушник, який вчинив кримінальне правопорушення, був притягнений до відповідальності за належного ступеня визначення його вини.

Своєю чергою, невинний не має бути обвинуваченим чи засудженим, а також жодна особа не може бути піддана безпідставному процесуальному примусу.

Варто відзначити інформацію про те, що в період 2020 року Офіс Генерального прокурора зареєстрував [9]:

- 1) 234 кримінальні правопорушення, зокрема 111 таких правопорушень були закриті та 1 направлено у суд (такі правопорушення щодо порушення гарантій та незалежності суддів і авторитету правосуддя класифікувались як правопорушення щодо втручання у діяльність судових органів; реєстрація таких правопорушень відбувалась у відповідності до положень статті 376 «Втручання в діяльність судових органів» Кримінального кодексу України [12]);
- 2) 43 кримінальні правопорушення, за яким провадження було закрито лише по 13 кримінальних правопорушеннях (такі правопорушення щодо порушення гарантій та незалежності суддів

і авторитету правосуддя класифікувались як правопорушення щодо незаконного втручання у роботу автоматизованої системи документального обігу суду; реєстрація таких правопорушень відбувалась у відповідності до положень статті 376-1 «Незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя» Кримінального кодексу України [12]);

- 3) 23 кримінальні правопорушення, за яким провадження було закрито лише по 5 кримінальних правопорушеннях, а опубліковано було 18 проваджень (такі правопорушення щодо порушення гарантій та незалежності суддів і авторитету правосуддя класифікувались як правопорушення щодо погрози чи насильства стосовно судді, народного засідателя або присяжного);
- 4) 2 кримінальні правопорушення (такі правопорушення щодо порушення гарантій та незалежності суддів і авторитету правосуддя класифікувались як правопорушення щодо умисного знищення чи пошкодження майна судді, народного засідателя або присяжного; реєстрація таких правопорушень відбувалась у відповідності до положень статті 378 «Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного» Кримінального кодексу України [12]);
- 5) 1 кримінальне правопорушення (таке правопорушення щодо порушення гарантій та незалежності суддів і авторитету правосуддя класифікувалось як правопорушення щодо посягання на життя народного засідателя або присяжного, у зв'язку із діяльністю, що взаємопов'язана зі здійсненням правосуддя; реєстрація такого правопорушення відбувалась у відповідності до положень статті 379 «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя» Кримінального кодексу України [12]) [9].

Не враховуючи багаточисельні заяви суддів про те, що у їх професійну діяльність, пов'язану із здійсненням правосуддя втручаються, кількість проваджень, що були направлені до суду із обвинувальним актом, була не значною. Це, своєю чергою, свідчило про доволі низький рівень ефективності діяльності правоохоронних органів у такому напрямку.

Офісом Генерального прокурора, своєю чергою, було встановлено, що проблеми, які найчастіше виникають у процесі здійснення професійної діяльності прокурорами в контексті процесуального управління досудовим розслідуванням і підтриманням публічного обвинувачення.

Варто зауважити, що Вища рада правосуддя завжди дотримується позиції щодо беззаперечного забезпечення незалежності суддів і встановлення такого напрямку пріоритетним видом діяльності правоохоронних органів, зокрема органів прокуратури. Так, швидке розслідування злочинів, що пов'язані із професійною діяльністю суддів, сприятиме, перш за все, дотриманню конституційного права на доступність до правосуддя. Однак, тут доцільно зауважити, що доступність правосуддя, яке гарантується кожному, дає можливість кожному одержати право на справедливий розгляд і вирішення справ неупередженим та незалежним судом.

Повноваження органів прокуратури у контексті забезпечення гарантій незалежності суддів та авторитету правосуддя, окрім зазначених вище законодавчих документів, регламентуються положеннями Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [2].

Так, відповідно до статті 4 «Основні принципи професійної етики та поведінки прокурорів» Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [2], одним із принципів, на засадах якого базується професійна діяльність органів прокуратури виступає принцип поваги до незалежності суддів.

Статтею 17 «Повага до незалежності суддів» Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів [2] зазначено, що прокурор зобов'язаний поважати незалежність суддів. Цим зобов'язанням передбачено заборону на публічне висловлювання сумнівів стосовно правосудності судових рішень поза рамками процедури оскарження таких рішень у порядку, що передбачений процесуальним законом. Відповідно до статті 26 «Взаємовідносини з органами судової влади» [2] для забезпечення справедливого і об'єктивного правосуддя прокурором у взаємовідносинах із суддями, а також присяжними, потрібно додержуватись взаємоповаги, і при тому, усвідомлювати важливість спільних завдань стосовно дотримання принципу верховенства права і принципу законності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами опрацювання наукових праць та джерел [1–14] розкрито питання стосовно ролі прокуратури України у контексті забезпечення гарантій незалежності суддів та авторитету правосуддя, і на основі цього встановлено, що роль прокуратури України у процесі і з метою забезпечення гарантій незалежності суддів та авторитету правосуддя регламентується положення-

ми Конституції України, Закону України «Про прокуратуру», Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, а також іншими нормативно-правовими документами.

З'ясовано, що суддя, виконуючи професійну діяльність у напрямку здійснення правосуддя, є незалежним від різностороннього впливу, тиску чи втручання, які носять незаконний характер. Принцип незалежності судді вказує на те, що суддя не несе обов'язку давати пояснення стосовно сутності та змісту справ, що перебувають у провадженні, за винятком випадків, що установлені законом. Водночас обов'язком судді виступає звернення до Вищої ради правосуддя і до Генерального прокурора із повідомленням щодо випадків втручання у його діяльність як судді стосовно сфери здійснення ним правосуддя.

У законодавстві України також зазначено, що поважати незалежність суддів та в жодному разі не посягати на неї повинні органи державної влади, органи місцевого самоврядування, посадові і службові особи цих органів, фізичні та юридичні особи та об'єднання таких осіб. Одним із принципів, на засадах якого базується професійна діяльність органів прокуратури виступає принцип поваги до незалежності суддів.

Прокурора притягається до дисциплінарної відповідальності за втручання або здійснення будь-якого іншого впливу у службову діяльність суддів, зокрема у вигляді здійснення публічних висловлювань відносно рішень, ухвалених суддями, їх дій або бездіяльності, при чому якщо на те відсутні ознаки адміністративних або кримінальних правопорушень. Варто зауважити, що Вища рада правосуддя завжди дотримується позиції щодо беззаперечного забезпечення незалежності суддів і встановлення такого напрямку пріоритетним видом діяльності правоохоронних органів, зокрема — органів прокуратури. Так, швидке і якісне розслідування злочинів, що пов'язані із професійною діяльністю суддів, сприятиме, перш за все, дотриманню конституційного права стосовно принципу доступності до правосуддя.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є дослідження правових засад дотримання принципу верховенства права та законності органами судової влади у контексті виконання професійної діяльності.

Література

1. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
2. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: Затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
3. Горінов П. В. Незалежність судді у сучасному праворозумінні // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2018. № 3(48). С. 69–75. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.48.13183>
4. Полянський Ю. Є. Незалежність судді — правова і соціальна цінність // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2011. Т. 10. С. 80–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2011_10_9 (дата звертання: 01.09.2021 р.).
5. Русанова І. О. Повага до незалежності суддів як одна із засад діяльності прокуратури України // Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 18–19 жовтня 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 273–275. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15642> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
6. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
8. План дій Ради Європи щодо посилення незалежності та неупередженості судової влади. CM(2016)36 final / Рада Європи, квітень 2016 р. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/plan-dijzmicnennanezaleznosti-su-9fc2c6af1d.pdf> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
9. По стан забезпечення незалежності суддів в Україні — Щорічна доповідь за 2020 рік: Затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 05.08.2021 р. № 1797/0/15-21. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf (дата звертання: 01.09.2021 р.).
10. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
12. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звертання: 01.09.2021 р.).
13. Сопільник Л. І., Скриньковський Р. М., Войтенко А. Б. Деякі аспекти покращення роботи прокурора та підвищення довіри суспільства до органів прокуратури України // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2021. № 6(40). С. 54–63. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-6-7250>
14. Войтенко А. Б., Скриньковський Р. М. Міжнародні (європейські) стандарти оцінювання роботи прокурорів // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». 2021. № 6(106), 2 т. С. 39–47. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-6-7225>

References

1. Pro prokuraturu: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1697-VII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
2. Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv: Zatverdzheno Vseukrainskoiu konferentsiieiu prokuroriv 27.04.2017 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17#Text> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
3. Horinov P. V. Nezalezhnist suddi u suchasnomu pravorozuminni // Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo». 2018. № 3(48). S. 69–75. doi: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.48.13183>
4. Polianskyi Yu. Ye. Nezalezhnist suddi — pravova i sotsialna tsinnist // Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia». 2011. T. 10. S. 80–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2011_10_9 (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
5. Rusanova I. O. Povaha do nezalezhnosti suddiv yak odna iz zasad diialnosti prokuratury Ukrainy // Suchasni vyklyky ta aktualni problemy sudovoi reformy v Ukraini: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Chernivtsi, 18–19 zhovtnia 2018 r.). Chernivtsi, 2018. S. 273–275. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15642> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).

6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
7. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
8. Plan dii Rady Yevropy shchodo posylennia nezalezhnosti ta neuperedzhenosti sudovoi vlady. CM(2016)36 final / Rada Yevropy, kviten 2016 r. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/plan-dijzmicnennanezalezhnosti-su-9fc2c6af1d.pdf> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
9. Po stan zabezpechennia nezalezhnosti suddiv v Ukraini — Shchorichna dopovid za 2020 rik: Zatverdzheno rishenniam Vyshchoi rady pravosuddia vid 05.08.2021 r. № 1797/0/15-21. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2020_rik_0.pdf (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
10. Pro Vyshchu radu pravosuddia: Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 № 1798-VIII (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
11. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy i dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (data zvertannia: 01.09.2021 r.).
13. Sopilnyk L. I., Skrynkovskyy R. M., Voitenko A. B. Deiaki aspekty pokrashchennia roboty prokurora ta pidvyshchennia doviry suspilstva do orhaniv prokuratury Ukrainy // Mizhнародnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Iurydychni nauky». 2021. № 6(40). S. 54–63. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-6-7250>
14. Voitenko A. B., Skrynkovskyy R. M. Mizhнародni (ievropeiski) standarty otsiniuvannia roboty prokuroriv // Mizhнародnyi naukovyi zhurnal «Internauka». 2021. № 6(106), 2 t. S. 39–47. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2057-2021-6-7225>

УДК 340.12:141.319.8

Теліженко Людмила Вікторівна

*доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Сумський державний університет*

Телиженко Людмила Викторовна

*доктор философских наук, доцент,
доцент кафедры фундаментальной юриспруденции та конституционного права
Сумский государственный университет*

Telizhenko Liudmyla

*Doctor of Philosophy, Docent,
Associate Professor of the Department of
Fundamental Jurisprudence and Constitutional Law
Sumy State University*
ORCID: 0000-0003-4558-513X

Мурач Дмитро Васильович

*студент
Сумського державного університету*

Мурач Дмитрий Васильевич

*студент
Сумского государственного университета*

Murach Dmytro

*Student of
Sumy State University*
ORCID: 0000-0002-4645-1275

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7808

**ПЕРСПЕКТИВИ ТА МОЖЛИВОСТІ
ТРАНСДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ В ПРАВІ**

**ПЕРСПЕКТИВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ
ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОГО ПОДХОДА В ПРАВЕ**

**PROSPECTS AND POSSIBILITIES
OF TRANSDISCIPLINARY APPROACH IN LAW**

Анотація. Стаття присвячена аналізу перспектив та можливостей використання трансдисциплінарного підходу в сучасному праві. Доводиться, що в основі сучасної кризи, в тому числі і права, знаходиться криза самої людини, подолання якої здатне стати шляхом виходу зі складної ситуації в усіх сферах життя й діяльності суспільства. Для цього необхідним є нове осмислення самої людини як діяльнісно невід'ємної від усього світу, а також переосмислення значення цінностей, загальнолюдських та цивілізаційних як мета-правових. Показується, що такі можливості відкриваються з позицій трансдисциплінарності як нового способу вироблення наукового знання, який вперше долає суб'єкт-об'єктну розірваність, традиційну рису європейської раціональності, та піднімається на більш високий рівень осмислення будь-якої проблеми, утвореної людиною та/або загрожуючої їй.

У роботі висвітлюються перші спроби в юриспруденції через людський «вимір» вийти на більш високий рівень осмислення проблем права через його поєднання з психологією та соціологією, що перевершувало вузько дисциплінарні межі, утворювало спільне гуманітарне поле та надавало дослідженням ознак трансдисциплінарності.

Особлива увага приділяється аналізу тих правових проблем, які вже сьогодні можуть бути розв'язаними з використанням трансдисциплінарного підходу, зокрема проблем співвідношення юридичного позитивізму та природного права, нескінченності нормативно-правового відхилення у регулюванні суспільних відносин у державі, міжнародних правових утворень та їх легітимації тощо.

Зроблено висновок про те, що оскільки всі зазначені проблеми сучасного права є ціннісними, то їх розв'язання потребує виходу за межі «чистої» юриспруденції шляхом трансдисциплінарного синтезу соціально-гуманітарних наук, вимагаючи від правників нових теоретичних та практичних знань і умінь.

Ключові слова: трансдисциплінарність, підхід, право, цінності, людина.

Аннотация. Стаття посвящена анализу перспектив и возможностей использования трансдисциплинарного подхода в современном праве. Доказывается, что в основе современного кризиса, в том числе и права, находится кризис самого человека, преодоление которого способно стать путём выхода из сложной ситуации во всех сферах жизни и деятельности общества. Для этого необходимо новое осмысление самого человека как неотъемлемого от всего мира элемента, а также переосмысление значения общечеловеческих и цивилизационных ценностей как мета-правовых. Показывается, что такие возможности открываются с позиций трансдисциплинарности как нового способа выработки научного знания, впервые преодолевающего субъект-объектную разорванность, традиционную черту европейской рациональности, и поднимается на более высокий уровень осмысления любой проблемы, образованной человеком и/или угрожающей ему.

В работе освещаются первые попытки в юриспруденции через человеческое «измерение» выйти на более высокий уровень осмысления проблем права через его сочетание с психологией и социологией, что превосходило узко дисциплинарные границы, образовало общее гуманитарное поле и придавало исследованиям признаки трансдисциплинарности.

Особое внимание уделяется анализу тех правовых проблем, которые уже сегодня могут быть решены с использованием трансдисциплинарного подхода, в частности, проблем соотношения юридического позитивизма и природного права, бесконечности нормативно-правового отклонения в регулировании общественных отношений в государстве, международных правовых образований и их легитимации.

Сделан вывод о том, что поскольку все указанные проблемы современного права ценностны, то их решение требует выхода за пределы «чистой» юриспруденции путем трансдисциплинарного синтеза социально-гуманитарных наук, требуя от юристов новых теоретических и практических знаний и умений.

Ключевые слова: трансдисциплинарность, подход, право, ценности, человек.

Summary. The article is devoted to the analysis of the prospects and possibilities of using the transdisciplinary approach in modern law. It is proved that at the heart of the modern crisis, including law, is the crisis of the person himself, the overcoming of which can become a way out of a difficult situation in all spheres of life and activities of the society. This requires a new understanding of the man himself as an inalienable element from the whole world, as well as a rethinking of the meaning of universal and civilizational values as meta-legal. It is shown that such opportunities open up from the standpoint of transdisciplinarity as a new way of developing scientific knowledge, for the first time overcoming the subject-object discontinuity, a traditional feature of European rationality, and rises to a higher level of comprehension of any problem formed by a person and/or threatening him.

The work highlights the first attempts in jurisprudence through the human «dimension» to reach a higher level of understanding of the problems of law through its combination with psychology and sociology, which exceeded narrow disciplinary boundaries, formed a common humanitarian field, and gave research signs of transdisciplinarity.

Particular attention is paid to the analysis of those legal problems that today can be solved using a transdisciplinary approach, in particular, the problems of the relationship between legal positivism and natural law, the infinity of normative and legal deviations in the regulation of public relations in the state, international legal formations and their legitimation.

The conclusion is made that since all the indicated problems of modern law are valuable, their solution requires going beyond the «pure» jurisprudence by means of a transdisciplinary synthesis of social sciences and humanities, requiring lawyers to acquire new theoretical and practical knowledge and skills.

Key words: transdisciplinarity, approach, law, values, human.

Постановка проблеми. З початку XXI ст. глобальна криза сучасності, що набула ознак системності, вразила всі сфери людської діяльності, не оминувши і право. Низький рівень правосвідомості та правової культури, законодавче та правозастосовне свавілля, здатність права задовольняти суто приватні егоїстичні інтереси окремих осіб та корпоративних груп — лише незначний перелік кризових ознак права як особливого, державного регулятора суспільних відносин. Та право — це ще й невід’ємна складова культури суспільства як цілого, що відображає сформовані під впливом релігійної традиції його моральнісні норми, співзвучні душі кожної нормальної людини. Тому право — це сфера духовної діяльності суспільства, яке в цих нормах втілює своє уявлення про справедливе як про добре і належне, демонструє прагнення до удосконалення суспільних відносин.

Для права, що стрімко втрачає зв’язок зі своїм суто людським, моральнісним корінням та поступово перетворюється на самодостатню систему інститутів, норм, цінностей, цілей, що утворюють уже власну основу і виходять із самих себе, часто піддаючись маніпуляціям, це актуалізує питання принципово нового наукового бачення юридичної проблематики та її розв’язання. Тобто, для вирішення проблем права, яке своїми сторонами одночасно укорінене в різні сфери й практики людської діяльності, в саму сутність людини, необхідним є *вихід на більш високий науковий рівень*, в межах якого можливим було б осмислення і людини, і суспільства, і права на новій, спільній для них науковій основі. Мова йде про трансдисциплінарність (ТД) як нову раціональність та новий науковий підхід, людський вимір якого, включаючи моральнісний, здатен бути спільним для різних наук і дисциплін, переосмислюючи одночасно і природу людини, і природу права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню трансдисциплінарності як нового підходу сучасної науки, що має значні перспективи в праві, присвячені дослідження таких зарубіжних учених, як М. Мокій, М. Антонов, Ф. Делланоче, Р. Герес-Сміт, С. Ведам, А. Дімер, В. Бадеску та ін. Серед українських науковців очевидної зацікавленості даною темою немає. Проте близьким до трансдисциплінарності є етос постнекласичної науки, зокрема синергетики та метафізики тотальності, відомих в Україні напрямків, в межах яких вже робилися спроби вийти на більш високий науковий рівень осмислення сутності людини та, відповідно, в цьому контексті і питань права [1; 2].

Метою статті є висвітлення перспектив та можливостей трансдисциплінарного підходу в праві як актуального в умовах сучасної кризи.

Виклад основного матеріалу. На думку румунського фізика Басараба Ніколеску, засновника Міжнародного центру трансдисциплінарних досліджень (CIRET) у 1987 р. у Парижі, автора маніфесту трансдисциплінарності, специфіка нового підходу полягає в тому, що трансдисциплінарне дослідження одночасно може відбуватися «між дисциплінами, в різних дисциплінах, а також за межами усіх наукових дисциплін» [3]. Адже трансдисциплінарність — це нове знання, що виходить за межі дисциплін, не зводячись до старого, та орієнтується на «людину, яка знаходиться (або має бути) у центрі будь-якого цивілізованого суспільства» [3]. При цьому специфічною особливістю трансдисциплінарності є те, що вона здатна подолати три ключові проблеми, викликані вузькою дисциплінарним розвитком сучасної науки:

1) Подолати розрив між суб’єктом і об’єктом, між людиною і світом, що призвело до втрати духовності, сенсу життя, нерозуміння релігійних ідей і традицій, краси і мудрості світу, наближуючи тим самим катастрофу самознищення людини як виду [4, с. 12].

2) Подолати безглузде розростання дисциплінарних знань без будь-якої їх внутрішньої єдності, яке в практиці життя є не ефективним. Адже існуючі на кінець XX ст. «8000 дисциплін означають 8000 способів пошуку реальності. У певному сенсі це означає катастрофу для знань, тому що їх єдності не існує» [5, с. 77]. Нарешті наука має з’єднатися з буттям, об’єкт (наука) з суб’єктом (людиною) та виробити «нові знання, які не можна звести до старих» [5, с. 84].

3) Подолати фрагментарність бачення світу, його розколотість між наукою, релігією і культурою. Це означає, що трансдисциплінарний підхід, використовуючи напрацьований потенціал як окремих дисциплін і підходів, так і знання їх міждисциплінарних досліджень, передбачає можливість більш високого, наддисциплінарного рівня осмислення усіх проблем, пов’язаних з людиною. А, отже, виникає можливість продукувати нові знання про людину і світ, її взаємозв’язок з усіма умовами існування, не вписувані в жодні існуючі сьогодні межі, причому не тільки окремих академічних дисциплін, а і традиційно конкуруючих між собою (щонайменше за більшу значущість) різних релігій і культур.

Вважається, що перша спроба в юриспруденції вийти на більш високий рівень осмислення

правової реальності пов'язана з ім'ям російсько-польського правознавця Леона Петражицького (1867–1931), засновника психологічної теорії права [6]. Л. Петражицький вважав, що право народжується в самій людині, в глибинах її психіки як інтуїтивне право, як «етичні переживання, емоції, що мають імперативно-атрибутивний характер» [7, с. 480]. На його думку, сутність «живого права» саме й полягає в тому, що воно відображає двосторонні емоції людини: імперативні (відчувати себе уповноваженою вимагати) і атрибутивні (відчувати себе зобов'язаною виконувати вимоги іншого).

Новизна позиції Л. Петражицького полягала в тому, що, аналізуючи право через «людський вимір» та виділяючи у ньому первинний психологічний шар правових явищ та вторинний соціологічний, що відповідало його уявленню про два рівні реальності, психічну й фізичну, він вийшов за межі теорій природного й позитивного права, уникаючи тим самим крайностей метафізичного та емпіричного підходів. Для його учнів Г. Гурвича і Н. Тимашева це стало основою для формування соціології права як нової наукової дисципліни.

Чи можна вважати таке поєднання психології з правом або соціології з правом, яке розробляли вчені-правники на початку ХХ ст., трансдисциплінарністю?

Якщо виходити з визначення трансдисциплінарності таких сучасних дослідників, як Б. Чой і А. Пак, то розуміння права через «людину» Л. Петражицьким цілком відповідає його ознакам [8]. «Мультидисциплінарність спирається на знання різних дисциплін, але залишається в їх межах. Міждисциплінарність аналізує, синтезує і гармонізує зв'язки між дисциплінами в узгодженні і зв'язні цілі. Трансдисциплінарність об'єднує природничі, соціальні і медичні науки в гуманітарному контексті і виходить за їх традиційні межі» [8].

Взагалі, у започаткованій Петражицьким та іншими представниками так званого «першого реалізму» трансдисциплінарності можна виділити три напрямки, використання яких юридичною наукою вже тоді було цілком доречним.

По-перше, це була методологічна програма, спрямована на пошук «золотої середини» між крайностями метафізичного і емпіричного підходів до права, які, відповідно, або надмірно узагальнювали право (вважалось, що закон виходить із природи, яка всюди однакова), або робили його занадто містечковим (зосереджувався на індивідуальних волях конкретних государів). Трансдис-

циплінарність у цьому контексті означала розумний ступінь як індивідуальності, так і спільності в описі права.

По-друге, ця категорія могла дозволити під іншим кутом поглянути на проблему взаємовідносин індивідуальності (приватного), співтовариство (ціле) і проміжні інститути соціального контролю і комунікації (такі як право). Ця проблема була відома і обговорювалася ще в античності. З тих пір різні філософи (починаючи з Платона і Аристотеля) прагнули надати перевагу або цілому (ідеологія комунітаризма), або частковому (ліберальна ідеологія). І тут посилення на реалістичні концепції дозволило б встановити баланс між комунітарними і ліберальними крайностями.

По-третє, цей підхід припускав, що культурні відмінності між країнами не обов'язково можуть розглядатися як незнижувальні (винятковість) або як незначні (універсалізм). Ці крайності також можуть бути знятими (в тому, що стосується правового регулювання) тим чином, що буде визнана як залежність права від соціальної культури (пізніше, це стало основним напрямком досліджень вчених-аналітиків права), так і культури від права. У цьому разі двоїста природа людини (в той же час як унікальної і автономної дійової особи і як продукту соціальної освіти та взаємодії) буде виступати їх породжуючою основою, що формує різні, але тісно взаємопов'язані сфери життя й діяльності людини, її соціокультурну безмежність та морально-правову обмеженість одночасно.

Сьогодні питання трансдисциплінарного підходу в праві найчастіше виникає в контексті проблеми глобалізації та відповідних змін у праві як на національному, так і міжнародному рівнях. Так, зокрема, В.-С. Бадеску зазначає, що оскільки виникає необхідність появи глобальної судової аргументації, яка, з одного боку, буде ґрунтуватися на національній правовій системі, що сформувалася під впливом її природного середовища, а, з іншого боку, на практичній необхідності демократичного в своїй сутності міжнародного утворення, то виникає проблема легітимації такого утворення, яка не повинна залежати ані від політичної спільноти, ані від міжнародної спільноти, ані від спільнот юристів у всьому світі [9, с. 131]. При цьому Бадеску вважає, що легітимність має набути наднаціональної та транснаціональної юрисдикції, ґрунтуючись на близьких людській природі законах саме етики та естетики [9].

Та чи не найбільш актуальним трансдисциплінарний підхід у юриспруденції сьогодні є щодо переосмислення двох домінуючих доктрин:

юридичного позитивізму та природного, невідчу- жуваного права. Зазвичай, усі наукові досліджен- ня спираються тільки на якусь одну, домінуючу на часі доктрину, демонструючи тим самим від- сутність консенсусу у їх виборі. Однак, не можна не зазначити, що кожній доктрині притаманні її специфічні позитивні та негативні сторони. Та- ким чином, постає питання щодо культивуації, шляхом ґрунтового аналізу, конкретних спосо- бів виділення консенсусу. Зокрема це стосується внутрішньої політики у державі, що повинна ста- білізувати відносини між людьми за таким новим принципом права, як принцип антропоцентризму [10]. У такому разі, все буде охопленим завдяки спрямованості на інтерес саме людського виду, як первинного суб'єкта права в цілому. Акцентуємо увагу, що при вирішенні питань інтетеоретич- ного координування законів формального права ми повинні керуватися інтересами саме індиві- дуума як представника соціуму, а не соціуму як сукупності індивідуумів. Як свого часу говорила Маргарет Тетчер: «Суспільства як такого не існує. Є окремі чоловіки і жінки, і ще є сім'ї».

Наступною фундаментальною проблемою юри- спруденції як науки, що потребує нового осмис- лення на більш високому рівні, є проблема не- скінченності нормативно-правового відхилення у регулюванні суспільних відносин у державі. Технологічний розвиток постійно поповнює нашу кількість можливих комунікативних моделей по- ведінки, а культурологічний чинник не дає їм взя- ти за повноцінний приклад стару модель поведін- ки у тому чи іншому середовищі та стані. Таким чином, ми спостерігаємо причинно-наслідковий зв'язок, що характеризує нестримкість розвитку та видозміни системи правових норм: кількість можливих відносин зростає — паралельно цьому зростає й кількість регулюючих їх норм права.

Зміст проблеми полягає у відсутності єдиного істинного параметру, що дозволяв би відповісти на ключові запитання правового регулювання. Знан- ня, що ми продукуємо шляхом вилучення фактів загальноновизнаними наукою методами у юридич- ному середовищі на редукуються в більш фунда- ментальні та точні науки, наприклад в фізику чи біологію. Вважається, що ми не можемо пояснити існування держави засобами аналізу біологічних чи фізичних явищ, ми говоримо про культуроло- гічні, соціологічні та економічні чинники, що змусили людей об'єднатися у вигляді державного утворення. Подоланням цієї проблеми, на нашу думку, є виведення інтетеоретичних законів че- рез різні рівні реальності.

Проблема полягає не тільки у тому, що в нас просто-напросто немає універсальних норм та уні- версального параметру чи догми, а й у тому, що сьогоднішні норми не дають повноцінного резуль- тату. Це породжує наступну проблему юриспру- денції — недосконалість сучасної моделі правового регулювання. Справа у тому, що у нас діє можли- вевідхилення наукового показника. Не можна остаточно стверджувати, що сьогоднішня модель правового регулювання у державі зовсім не дає результатів, ні, це буде помилковим твердженням. Але, сучасна картина та показники злочинності у світі з кожним роком лише зростають. Адже, згідно зі статистикою, рівень благополуччя по- стійно зменшується [7].

Доволі актуальною на сьогодні є проблема за- хисту прав тварин та їх екологічних середовищ. Подібним питанням займається біоетика. Доволі цікавою з цього приводу є думка С. М. Пястлова щодо трансдисциплінарного підходу у біоетиці. Порівняльний аналіз біоетики та трансдисциплі- нарності дозволяє оцінити ефективність стратегій синтезу дисциплінарного знання зі сферою жит- тєвого світу, підійти до обґрунтування феноме- на трансдисциплінарності, розкрити контекстну залежність і проблемну орієнтованість сучасного знання, що визначає подальші перспективи осмис- лення біоетики як нового типу знання, орієнто- ваного на комунікативну онтологію, що дозволяє узгодити пізнавальні та ціннісно-сміслові уста- новки учасників комунікації. У біоетики міждис- циплінарні стратегії доповнюються можливостями залучення соціальних і культурних регулятивів, ціннісних вимірів і гуманітарної експертизи, за- безпечуючи взаємодію евристичного потенціалу науки і знання за її межами [9].

У якості висновку зазначимо, що позначений нами комплекс проблем сучасного права немож- ливо вирішувати, залишаючись у предметному полі і методологічних рамках «чистої» юриспру- денції, оскільки ці проблеми за своєю сутністю є ціннісними. Мова йде не стільки про правові цінності, скільки про метаправові — цивіліза- ційні і загальнолюдські, визначаючі його зміст. У зв'язку з цим необхідним є трансдисциплі- нарний синтез соціально-гуманітарних наук, що від юриста-фахівця вимагає якостей не тільки теоретика-дослідника, а в першу чергу якостей професійно-соціалізованого практика, здатного ефективно застосовувати результати цього синтезу в своїй діяльності.

Додамо також, що виникаюча при цьому трансдисциплінарна дослідницька модель — це

справжня інтеграція теорій, методів та інструментів з метою кращого вирішення всіх соціальних проблем, у тому числі й правових. Вона стає можливою в результаті тривалої співпраці професіоналів різних галузей, які не тільки розробляють загальні концептуальні та методологічні рамки, що інтегрують знання різних дисциплін, а і виходять далеко за їх межі у спільне для них поле. Відповідно, величезна кількість положень, що будуть регулювати відносини у сфері, наприклад, екологічного права і не тільки, будуть ґрунтуватися на дослідженнях різних суспільних наук, а не суб'єктивному баченні подолання проблеми суб'єкта законодавчої ініціативи.

Література

1. Теліженко Л. В. Цілісність людини як основа сучасного права: постнекласичний підхід. Філософія і політологія в контексті сучасної культури. Дніпро: ДНУ ім. О. Гончара. 2016. Випуск № 4. С. 126–133.
2. Теліженко Л. В. Філософсько-антропологічне осмислення межових засад права: тоталогічний контекст. Зб. наук. праць «Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження». Київ: ЦГО НАН України. 2016. № 33. С. 119–133.
3. Nicolescu B. Methodology of transdisciplinarity — levels of reality, logic of the included middle and complexity. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*. December, 2010. Vol. 1, No. 1. P. 19–38.
4. Nicolescu B. *Transdisciplinarity: Theory and practice*. Creskill, NJ: Hampton Press. 2008.
5. *Transdisciplinarity: Basarab Nicolescu talks with Russ Volckmann*. *Integral Review*. № 4. P. 73–90.
6. Antonov M. Russian legal realism and transdisciplinarity in Social sciences at the turn of the XXth Century. URL: <https://www.eumed.net/rev/rehipip/10/mikhail-antonov.html>
7. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с нравственностью. Санкт-Петербург, 1909–1910. Т. 1. 318 с.
8. Choi Bernard C. K. and Pak Anita W. P. Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: 1. Definitions, objectives, and evidence of effectiveness», *Clinical & Investigative Medicine*. 2006. Vol. 29 (6). P. 351–364.
9. Badescu V.-S. Contemporary law — plurality, complexity and transdisciplinary. *Journal of Law and Administrative Sciences*. 2016. № 5. P. 124–154.
10. Подковенко Т. Ціннісні аспекти права в контексті сучасного праворозуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2013. Вип. 21. Част. I. Т. 3. С. 252–255.

References

1. Telizhenko L. V. Cilisnistj ljudyny jak osnova suchasnogho prava: postneklasychnyj pidkhid. *Filosofija i politologhija v konteksti suchasnoji kuljtyury*. Dnipro: DNU im. O. Ghonchara. 2016. Vyp. № 4. S. 126–133.
2. Telizhenko L. V. Filsofsjko-antropologhichne osmyslennja mezhovykh zasad prava: totaloghichnyj kontekst. *Zb. nauk. pracj «Totallogy-XXI. Postneklasychni doslidzhennja»*. Kyjiv: CGhO NAN Ukrajinj. 2016. № 33. S. 119–133.
3. Nicolescu B. Methodology of transdisciplinarity — levels of reality, logic of the included middle and complexity. *Transdisciplinary Journal of Engineering & Science*. December, 2010. Vol. 1, No. 1. P. 19–38.
4. Nicolescu B. *Transdisciplinarity: Theory and practice*. Creskill, NJ: Hampton Press. 2008.
5. *Transdisciplinarity: Basarab Nicolescu talks with Russ Volckmann*. *Integral Review*. № 4. P. 73–90.
6. Antonov M. Russian legal realism and transdisciplinarity in Social sciences at the turn of the XXth Century. URL: <https://www.eumed.net/rev/rehipip/10/mikhail-antonov.html>.
7. Petrazhitskiy L. I. *Teoriya prava i gosudarstva v svyazi s нравstvennostyu*. SPb.: Tip. T-va «Yekateringofskoe pechatnoe delo», 1909–1910. T.1. 318 s.
8. Choi Bernard C. K. and Pak Anita W. P. Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: 1. Definitions, objectives, and evidence of effectiveness», *Clinical & Investigative Medicine*. 2006. Vol. 29 (6). P. 351–364.
9. Badescu V.-S. Contemporary law — plurality, complexity and transdisciplinary. *Journal of Law and Administrative Sciences*. 2016. № 5. P. 124–154.
10. Podkovenko T. Cinnisni aspekty prava v konteksti suchasnogho pravorozuminnja. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskjogho nacionaljnogho universytetu*. Serija «Pravo». 2013. Vyp. 21. Chast. I. T. 3. S. 252–255.

УДК 347.441.4(477)

Кацюба Карина Валеріївна

асистент кафедри цивільного права № 1

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кацюба Карина Валерьевна

ассистент кафедры гражданского права № 1

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Katsiuba Karina

Associate Professor of Civil Law Department № 1

Yaroslav Mudryi National Law University

Гергуленко Тетяна Сергіївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Гергуленко Татьяна Сергеевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Herhulenko Tetiana

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7818

**РЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОГО НЕМАЙНОВОГО
ПРАВА НА ОСВІТУ В УМОВАХ НЕОБХІДНОЇ
ВАКЦИНАЦІЇ ВІД COVID-19**

**РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИЧНОГО НЕИМУЩЕСТВЕННОГО
ПРАВА НА ОБРАЗОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ТРЕБУЕМОЙ
ВАКЦИНАЦИИ ОТ COVID-19**

**REALIZATION OF PERSONAL NON-PROPERTY
RIGHT TO EDUCATION IN THE CONDITIONS
OF NECESSARY VACCINATION FROM COVID-19**

Анотація. Дана стаття спрямована на детальний аналіз процесу та можливих перешкод під час реалізації особистого немайнового права на освіту в умовах необхідної вакцинації від COVID-19. Для повного усвідомлення та розуміння предмету дослідження було звернено увагу на деякі законодавчі акти, що надають нам змогу зрозуміти сутність особистого немайнового права на освіту, визначити дефініції. Під час дослідження була проаналізована точка зору щодо певної неповноцінності дистанційної форми навчання, запровадженої внаслідок карантинних обмежень та незначною кількістю вакцинованих учасників освітнього процесу. Твердження щодо порушення права на освіту шляхом упровадження дистанційного навчання було спростовано з огляду на нормативні положення. Ще одна точка зору, яка була проаналізована під час дослідження, полягала в наявності дискримінаційних процесів щодо не вакцинованих осіб під час реалізації права на освіту. Однак детальний аналіз законодавчої бази, а також окрема думка омбудсмена щодо відсторонення не вакцинованих осіб від очної форми здобуття освіти надав підстави спростувати дане твердження. Окрему увагу було приділено рішенням авторитетних судових інстанцій, а саме ЄСПЛ, Верховного Суду щодо аргументації на підтримку обов'язкової вакцинації, а також правомірності певного обмеження прав не вакцинованих. В основу даних рішень були

покладені інтереси усього суспільства, а також колективне право на безпечне середовище. Під час дослідження було також проаналізовано механізм обмеження будь-якого права людини та використання його для обґрунтування законності відсторонення не вакцинованих осіб від очної форми здобуття освіти. Значну увагу було приділено точці зору, яка передбачає необхідність вакцинації як передумови реалізації права на освіту в будь-якій формі та проведено певні аналогії. А також проаналізовано проблему дослідження з огляду на концепцію, яка визнає життя людини найвищою правовою цінністю. У ході дослідження було зроблено висновок щодо відсутності факту порушення права на освіту не вакцинованих осіб, а також законності певного обмеження таких людей з огляду на інтереси та безпеку суспільства.

Ключові слова: особисте немайнове право на освіту, вакцинація від COVID-19, обмеження прав людини, форми здобуття освіти, дискримінація.

Аннотація. Данная статья направлена на детальный анализ процесса и возможных препятствий при реализации личного неимущественного права на образование в условиях необходимой вакцинации от COVID-19. Для полного осознания предмета исследования было обращено внимание на некоторые законодательные акты, которые позволяют нам понять значение личного неимущественного права на образование, определить дефиниции. В ходе исследования была проанализирована аргументация по поводу определенной неполноценности дистанционной формы обучения, введенной вследствие карантинных ограничений и незначительного количества вакцинированных участников образовательного процесса. Утверждение о нарушении права на образование после введения дистанционного обучения было опровергнуто с учетом законодательных норм. Еще одна точка зрения, проанализированная в ходе исследования, заключалась в наличии дискриминационных процессов в отношении невакцинированных граждан при реализации права на образование. Однако детальный анализ законодательной базы, а также личное мнение омбудсмена по поводу отстранения невакцинированных лиц от очной формы получения образования дал основания опровергнуть данное утверждение. Отдельное внимание было уделено решениям авторитетных судебных инстанций, а именно ЕСПЧ, Верховного Суда по поводу аргументации в поддержку обязательной вакцинации, а также правомерности ограничения прав невакцинированных. В основу данных решений были положены интересы всего общества, а также коллективное право на безопасную окружающую среду. В ходе исследования было проанализировано механизм ограничения любого права человека и использование его для обоснования законности отстранения невакцинированных индивидов от очной формы получения образования. Значительное внимание было уделено точке зрения, которая рассматривает необходимость вакцинации как условие для реализации права на образование в любой форме и проведены определенные аналогии. А также проанализирована тема исследования с учетом концепции, которая признает жизнь человека высшей правовой ценностью. В ходе исследования был сделан вывод об отсутствии факта нарушения права на образование невакцинированных лиц, а также законности определенного ограничения таких людей с учетом интересов и безопасности общества.

Ключевые слова: личное неимущественное право на образование, вакцинация от COVID-19, ограничение прав человека, формы получения образования, дискриминация.

Summary. This article is aimed at a detailed analysis of the process and possible obstacles in the implementation of the personal moral right to education in the context of the necessary vaccination against COVID-19. To understand fully the subject of the research, attention was drawn to some legislative acts that allow us to understand the meaning of the personal moral right to education, to analyse definitions. The study analyzed the argumentation about a certain inferiority of distance learning, introduced due to quarantine restrictions and an insignificant number of vaccinated participants in the educational process. The allegation of violation of the right to education after the introduction of distance learning was refuted, taking into consideration the legislative acts. Another point of view, that was analyzed during the research, was the existence of discriminatory processes against unvaccinated citizens in the exercise of the right to education. However, a detailed analysis of the laws, as well as the personal opinion of the Ombudsman regarding the removal of unvaccinated persons from full-time education, gave grounds to refute this statement. Special attention was paid to the decisions of authoritative judicial instances, namely the ECHR, the Supreme Court on the arguments in support of compulsory vaccination, as well as the legality of limiting the rights of the unvaccinated. These decisions were based on the interests of the whole society, as well as the collective right to a safe environment. The study analyzed the mechanism of limiting any human right and its use to substantiate the legality of excluding unvaccinated individuals from full-time education. Significant attention was paid to the point of view, which considers the need for vaccination as a condition for the realization of the right to education in any form, and certain analogies were described. And also the problem was analyzed taking into account the concept that recognized human life as the highest legal value. During the study, the conclusion was drawn, that there wasn't a fact of violation of the right to education of unvaccinated persons due to the interests and safety of society.

Key words: personal non-property right to education, vaccination against COVID-19, restriction of human rights, forms of education, discrimination.

Постановка проблеми. Сучасні суспільно-політичні реалії зазнають значних змін, пов'язаних із пандемією COVID-19, яка значно впливає на всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Практика демонструє, що ані медична, ані політико-правова системи не готові до екстрених та непередбачуваних ситуацій. Намагаючись швидко реагувати на розповсюдження вірусу, органи державної влади популяризують та запроваджують імунізацію, яка має зупинити розвиток вірусу та стримати його розповсюдження. Однак статистичні данні та результати соціологічних опитувань демонструють неготовність громадянського суспільства до масової вакцинації та страх перед новоствореною вакциною. У відповідь на таку реакцію, держава починає здійснювати заходи певного обмеження невакцинованих у доступі до гарантованих законами та Конституцією благ суспільного життя. Найбільш дискусійною темою, яка викликає значну зацікавленість індивідів, є питання певного обмеження невакцинованих у реалізації особистого немайнового права на освіту.

Метою статті є дослідження процесу реалізації особистого немайнового права на освіту в умовах необхідної вакцинації від COVID-19, а також з'ясування, чи є обмеження доступу до певних форм освіти порушенням права людини на освіту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предметом нашого дослідження є суспільні реалії, що склалися досить нещодавно, однак значну кількість науковців вже турбує зазначена проблема. Науковою розробкою даного питання займалися такі автори: Круглова О. [10], Гуцуляк О. [11], Бандура О. [12] та інші.

Виклад основного матеріалу. Для всебічного розуміння сутності проблеми та її співвідношення з реальною дійсністю вважаємо за потрібне дослідити особисте немайнове право на освіту як юридичну категорію та проаналізувати нормативне закріплення даного права на законодавчому рівні.

Насамперед, право на освіту формально закріплене в Основному Законі України: «Стаття 53. Кожен має право на освіту».

Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам» [1].

Досліджуючи право на освіту як категорію особистих немайнових прав людини, вважаємо за

доцільне звернути увагу на те, що Цивільний кодекс України (далі — ЦК) не містить вказівки на це право, однак це не надає підстав вважати, що реалізація даного права не регулюється цивільним законодавством. Згідно ч 3. ст 270 ЦК «Перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, цим Кодексом та іншим законом, не є вичерпним» [2].

Отже, з урахуванням ознак, властивих категорії особистих немайнових прав, передбачених статтею 269 ЦК, констатуємо факт приналежності права на освіту до особистих немайнових прав людини.

Особливо цінними, на наш погляд, є нормативні приписи Закону України (далі — ЗУ) «Про освіту», які надають можливість більш детально проаналізувати сам зміст та ідею, покладену в юридичне обґрунтування даного права. Згідно зі ст. 3, яка закріплює право на освіту: «Кожен має право на якісну та доступну освіту. Право на освіту включає право здобувати освіту впродовж усього життя, право на доступність освіти, право на безоплатну освіту у випадках і порядку, визначених Конституцією та законами України».

Право особи на освіту може реалізовуватися шляхом її здобуття на різних рівнях освіти, у різних формах і різних видів, у тому числі шляхом здобуття дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти та освіти дорослих» [3].

Предметом тривалих дискусій серед представників громадянського суспільства є питання певного обмеження реалізації проаналізованого права на освіту у зв'язку з відмовою від бажаної імунізації. Радикальні вислови щодо порушення конституційних норм, які майже завжди не є юридично обґрунтованими, спонукають до аналізу причин виникнення такого негативного ставлення до вакцинації та обурення суспільства у зв'язку з певною нерівністю громадян у реалізації права на освіту з огляду на наявність чи відсутність вакцинації. Однією з найбільш поширених є аргументація щодо того, що дистанційне навчання, запроваджене у зв'язку з незначною кількістю вакцинованих освітян та здобувачів освіти, є перешкодою на шляху реалізації особистого немайнового права на освіту. Однак аналіз правових норм, зазначених у Законі України «Про освіту» надає нам підстави спростувати вище наведене твердження. Згідно зі ст. 9 цього Закону, яка юридично закріплює форми здобуття освіти «1. Особа має право здобувати освіту

в різних формах або поєднуючи їх. Основними формами здобуття освіти є: інституційна (очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна, мережева); 4. Дистанційна форма здобуття освіти — це індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій». Таким чином, проаналізувавши наведені нормативні приписи, можемо констатувати факт недійсності думки щодо перешкоджання дистанційною формою навчання реалізації права на освіту. Недопуск нещеплених осіб до здобуття освіти саме в закладах освіти, на нашу думку, не може ототожнюватися з обмеженням реалізації цього права в цілому.

У цьому контексті доречно проаналізувати досить поширену думку на сьогодні щодо сприйняття обмеження доступу невакцинованих до освітнього процесу в очному форматі певною формою дискримінації за ознакою наявності імунізації. Для повного усвідомлення даного питання вважаємо за доцільне проаналізувати сутність явища дискримінації, а саме дефініцію, закріплену на законодавчому рівні. Мова йде про вимогу недискримінації в галузі освіти, встановлену Конвенцією про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 року. Згідно зі ст. 1 цього нормативно-правового акту, «у цій Конвенції вираз «дискримінація» охоплює будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносин в галузі освіти, зокрема а) закриття для будь-якої особи або групи осіб доступу до освіти будь-якого ступеня або типу» [4]. Досить цінним, на наш погляд, є формулювання останнього пункту зазначеної статті Конвенції, де міститься вказівка щодо заборони закриття доступу до певного ступеня чи типу освіти, однак зовсім не згадується про форму здобуття. Даний припис ще раз підтверджує наведену вище аргументацію щодо повноцінності дистанційного навчання як однієї з форм здобуття освіти.

Окрім того, дана проблема регулюється і вітчизняним законодавством, а саме ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який також надає законодавчу дефініцію дискримінації: «дискримінація — ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкі-

ри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [5]. У даному випадку цінним є положення щодо певних винятків із правила, які передбачають законність дискримінації, якщо таке обмеження є правомірним, а мета його є обґрунтованою. Водночас, варто зазначити про оціночні поняття, які були передбачені нормотворцем щодо доречності таких обмежень. Як правило, дана юридична конструкція використовується задля адаптації загальних юридичних норм до конкретних життєвих обставин.

Чи можна застосувати наведений нормативний припис до проблеми, яка є предметом нашого дослідження? На нашу думку, так. Мета запровадження певних обмежень в реалізації права на освіту має легітимний характер, оскільки в освітньому процесі бере участь велика кількість людей. З огляду на це, вважаємо доречним згадати принцип обмеження будь-якого права людини: «Мое право закінчується там, де починається право іншого». З огляду на цю концепцію, можна зробити певний умовивід щодо створення нещепленою особою небезпеки життю та здоров'ю інших. Згідно з дослідженнями, які використовують МОЗ та ВООЗ, один хворий на коронавірус в середньому може заразити 2–3 людей, а це приблизно вдвічі більше, ніж при захворюваності на грип. Створення невакцинованою особою небезпечних умов для працівників освітньої сфери та здобувачів освіти може констатуватися як порушення прав спільноти. Підтвердженням нашої думки може стати ст. 50 Конституції України, яка передбачає право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Ст. 53 ЗУ «Про освіту» також передбачає право здобувачів освіти на «безпечні та нешкідливі умови навчання, утримання і праці». Водночас закон надає законодавче тлумачення поняття «безпечного освітнього середовища» задля уникнення неправильного розуміння та використання його в якості терміна. Ст. 1 зазначеного закону, яка надає перелік основних термінів та їх визначення, передбачає, що «безпечне освітнє середовище — сукупність умов у закладі освіти, що

унеможлиблюють заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди, зокрема внаслідок недотримання вимог санітарних, протипожежних та/або будівельних норм і правил, законодавства щодо кібербезпеки, захисту персональних даних, безпечності та якості харчових продуктів та/або надання неякісних послуг з харчування...» [3].

Вважаємо доречним зазначити про схожість поглядів на дану проблему з Верховним судом України, який визнав законним відсторонення від навчання дітей, яким не зробили щеплення. Справа полягала в бажанні матері визнати наказ директора щодо відсторонення від занять не щепленої учениці недійсним та скасувати його. Суд відмовив у задоволенні позову. В аргументацію своєї позиції судді зазначили, що заборонаю відвідування не щепленими дітьми навчальних закладів держава реалізує обов'язок забезпечити безпеку життя та здоров'я усіх учасників освітнього процесу, а також дотриматись оптимального балансу між реалізацією права дитини на освіту та інтересами інших дітей. «Отже, право дитини позивача на освіту в шкільному навчальному закладі було тимчасово обмежено з огляду на суспільні інтереси. При цьому право дитини на здобуття освіти не порушене, оскільки для дітей, які не можуть відвідувати заклад освіти за відсутності щеплень, установлені альтернативні способи отримання освіти та продовження навчання, зокрема в навчальному закладі» [6]. І хоча ситуація, вирішена Верховним Судом, не є тотожною з предметом нашого дослідження, оскільки на даний момент вакцинація дітей від COVID-19 не є обов'язковою, а передбачена вакцина не входить до переліку необхідних згідно з Наказом МОЗ «Про удосконалення проведення профілактичних щеплень в Україні», ми вважаємо що дана аргументація може використовуватися для підтвердження нашої позиції, а в майбутньому для обґрунтування законодавчого закріплення необхідності імунізації від COVID-19.

Зважаючи на факт ратифікації Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вважаємо необхідним проаналізувати практику Європейського суду з прав людини щодо справ, схожих на предмет нашого дослідження. У справі «Соломахін проти України» позивач оскаржує обов'язкову вакцинацію від дифтерії, посилаючись на 8 статтю Конвенції, яка передбачає, що «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції». ЄСПЛ визнав відсутність порушення

наведеної статті Конвенції, оскільки встановив, що обов'язкове щеплення у даній справі було передбачено законом і переслідувало легітимну мету. Підтвердження даної аргументації можна також знайти в 8 статті, пункт 2 якої передбачає, що «Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [7].

Іншим прикладом може стати аргументація ЄСПЛ у справі «Ваврічка та інші проти Чеської Республіки». Суд наголосив, що у випадку вакцинації громадські інтереси превалюють над особистими. Крім того, між договірними сторонами, які ратифікували Конвенцію, існує загальний консенсус, який розглядає вакцинацію як найбільш успішний та економічно ефективний захід охорони здоров'я. Ще одним висновком, який на нашу думку, є особливо актуальним для сьогодення, є визнання можливості, за якої національні органи можуть обґрунтовано запровадити політику обов'язкової вакцинації з метою поліпшення епідеміологічної ситуації в країні. Однак така можливість передбачається лише в разі неефективності добровільної вакцинації задля формування колективного імунітету [8].

Проаналізувавши рішення вищих судових інстанцій щодо справ, предметом яких є питання законності відсторонення невакцинованих осіб від певних суспільних відносин, можна дійти висновку, що обов'язкова вакцинація сприймається судовими органами як ефективний та дієвий захід, що сприяє покращенню епідеміологічної ситуації, підвищенню стабільності в суспільстві. Аналіз даних рішень надає підстави зазначити про певну тенденцію позитивного сприйняття заходів вакцинації з огляду на суспільні інтереси та реалізацію права кожного на безпечне середовище.

Повертаючись до питання так званої дискримінації невакцинованих у реалізації особистого немайнового права на освіту, варто згадати про посадову особу Верховної Ради України, на яку покладено обов'язок здійснювати контроль за додержанням та можливістю реалізації прав та основоположних свобод. Статтею 10 ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» передбачені Повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо

запобігання та протидії дискримінації, а саме: «1. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у рамках здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини та громадянина та захистом прав кожного на території України і в межах її юрисдикції запобігає будь-яким формам дискримінації та здійснює заходи щодо протидії дискримінації» [5]. З огляду на зазначене, доречно згадати позицію Валерії Лутковської, яка займала посаду омбудсмена в 2018 році, щодо обов'язкової вакцинації задля протидії поширенню кору. «Вважаю, що поряд із закріпленням імперативної норми про обов'язковість проведення щеплень, необхідно проводити всебічну просвітницьку роботу, популяризуючи таким чином цей вид профілактичних заходів», — саме такою була думка особи, уповноваженої на захист прав людини, під час звернення до в.о. міністра охорони здоров'я з метою популяризації імунізації. Вона також просить згадати про обмежувальні заходи, що вживаються Міністерством охорони здоров'я, відповідно до нормативних приписів статей 12 і 15 закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», згідно з якими одночасно передбачено як право батьків на відмову від профілактичних щеплень, так і заборона відвідування дитячих закладів дітьми, що не отримали профілактичні щеплення згідно з календарем щеплень [9]. Таким чином, особа, на яку покладено обов'язок протидії дискримінації, у відстороненні нещеплених дітей від навчання дискримінації не виявила.

Гідною уваги є точка зору, яка розглядає наявність необхідних щеплень як певну умову та вимогу, передбачену законом, щодо реалізації особистого немайнового права на освіту. Підтвердження цієї точки зору, на нашу думку, є стаття 6 ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», яка зазначає: «не вважаються дискримінацією особливі вимоги, передбачені законом, щодо реалізації окремих прав осіб» [5]. Аналізуючи зазначені норми, важко не погодитись з думкою О. Круглової, яка вважає, що «необхідно відрізнити випадки обмеження прав людини від юридичного факту як підстави виникнення тих чи інших правовідносин. У випадку, коли має місце необхідність проведення щеплення як передумови допуску до роботи чи навчання, йдеться про юридичний факт, існування якого є необхідним для виникнення відповідних правовідносин, зокрема щодо реалізації права особи на працю або освіту» [10]. Цікавою є аргументація О. Гуцуляк, яка вважає, що «Заперечення обов'язку проход-

ження профілактичних щеплень, що уможливорює реалізацію права на освіту в будь-якій формі на вибір батьків, схоже на відмову від законодавчого порядку отримання права на управління транспортним засобом як такого, що порушує право власності. Кожен може мати у власності автомобіль, придбати чи отримати у спадок, дар, може володіти й розпоряджатися ним (продати, здати в оренду чи безоплатне користування), проте правомочність користування авто залежить від наявності в особи водійського посвідчення». Авторка зазначає, що без цього документа особа не має права керувати навіть власним автомобілем, оскільки авто відноситься до джерел підвищеної небезпеки. Водій, навички водіння автомобілем якого не мають документального підтвердження, може неодмінно створити аварійну ситуацію на дорозі, яка буде потенційно небезпечною для учасників дорожнього руху. «Отже, право керування транспортним засобом уможливорюється за наявності водійського посвідчення, як і можливість реалізовувати право на освіту в очній формі за наявності довідки про щеплення» [11, с. 159–160]. Зважаючи на вище зазначене можна провести певну аналогію: людина без водійського посвідчення створює потенційно небезпечну ситуацію для інших учасників дорожнього руху, в той час як нещеплена особа також створює ризик заподіяння шкоди іншим членам суспільства.

Зважаючи на всю серйозність та невизначеність наведеної ситуації, вважаємо доречним проаналізувати питання певного обмеження реалізації особистого немайнового права на освіту в контексті фундаментальних, загальноюридичних принципів та цінностей права. Згідно з наведеними вище рішеннями судових інстанцій можна дійти висновку, що не обмежуючи нещеплених осіб у реалізації права на освіту, держава створює ризик заподіяння шкоди життю та здоров'ю учасникам освітнього процесу, у тому числі невакцинованим. Звідки і з'являється думка щодо співвідношення права на життя та освіту. Некомпетентно було б говорити про певну ієрархію прав людини, оскільки загальноновизнана концепція розуміння наголошує на рівності та однаковій важливості всіх прав. Однак, якщо говорити саме про правові цінності, то можна знайти багато точок зору щодо домінування значення людського життя в системі правових цінностей. О. Бандура зазначає, що найбільшою загальнолюдською цінністю необхідно вважати життя, оскільки без нього не може йти мова про інші важливі цінності, які втрачають своє значення без життя. Автор робить висновок,

що найбільшою та найважливішою цінністю для права є збереження життя кожного члена суспільства, а отже право на життя є найбільш важливим з юридичної точки зору [12]. Актуальність та цінність даної точки зору також може бути підтверджена численними нормативними актами, найважливішим з яких є Конституція України, яка в статті 3 закріпила, що «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Аналізуючи наведену норму, можемо обґрунтовано констатувати факт домінування цінності людського життя в ієрархії правових цінностей. Повертаючись до теми нашого дослідження, необхідно також звернути увагу на співвідношення права на життя та освіти з огляду на їх класифікацію та покоління прав людини, будучи соціально-економічним, право на освіту неодмінно буде «програвати» невідчужуваному особистому праву на життя, здоров'я та безпечне оточення.

Висновок. Таким чином, після аналізу та дослідження численних нормативних актів та наукових статей можна дійти висновку, що обмеження не вакцинованих осіб у можливості здобуття освіти в очній формі не є порушенням особистого немайнового права на освіту, не є дискримінацією та може розглядатися як законодавчо встановлена умова для реалізації даного права. ЄСПЛ, Верховний Суд виносили значну кількість рішень щодо раціональності недопущення осіб без щеплення до очної форми освіти з огляду на суспільні інтереси та безпечне середовища для всіх учасників навчального процесу. А раціональність подібних рішень можна підтвердити з огляду на концепцію цінності людського життя, яка передбачає домінуюче положення людського життя в системі правових цінностей. Право на освіту, яке за своєю природою є соціально-економічним, неодмінно буде програвати невід'ємному та невідчужуваному праву на життя.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної ради України. 2019. № 2657-VIII. 2661-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_174
5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5207-17>
6. Постанова Верховного Суду від 10 березня 2021 року у справі № 331/5291/19 (провадження № 61–17335св20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642825>
7. Справа «Соломатін проти України» (Заява N 8191/04): Рішення; Європейський суд з прав людини від 15.10.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_529
8. CASE OF VAVŘIČKA AND OTHERS v. THE CZECH REPUBLIC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-209039>
9. Лутковська просить Супрун про просвітницьку кампанію щодо важливості вакцинації дітей проти кору. URL: <https://www.google.com.ua/amp/s/ua.interfax.com.ua/news/pharmacy/476416-amp.html>
10. Круглова О. Обов'язкова вакцинація: порушення особистих немайнових прав фізичної особи // Форум права. 2011. № 1. С. 537–541.
11. Гуцуляк О. Обов'язкова імунізація як умова доступу до закладів освіти: дискримінація чи законодавча вимога щодо реалізації права? // Юридичний вісник. 2021. № 6. С. 153–164. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2041> (дата звернення: 25.12.2021).
12. Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз): дис. д-ра філос. наук; спец. 12.00.12 — Філософія права / О. О. Бандура. К., 2003. 403 с.

References

1. Konstytucija Ukrainy, pryjnjata na p'jatiy sesiji Verkhovnoji Rady Ukrainy 28 chervnja 1996 r. [Elektronnyj resurs] // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

2. Cyviljnyj kodeks Ukrajinjy vid 16.01.2003 r. № 435-IV// Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinjy. 2003. № 40–44. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
3. Zakon Ukrajinjy «Pro osvitu» // Vidomosti Verkhovnoji rady Ukrajinjy. 2019. № 2657-VIII. 2661-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
4. Konvencija pro borotjbu z dyskry minacijeju v ghaluzi osvity vid 14 ghrudnja 1960 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_174
5. Pro zasady zapobighannja ta protydiji dyskryminaciji v Ukrajinj: Zakon Ukrajinjy vid 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5207-17>
6. Postanova Verkhovnogho Sudu vid 10 bereznja 2021 roku u spravi № 331/5291/19 (provadzhennja № 61-17335sv20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95642825>
7. Sprava «Solomatin proty Ukrajinj» (Zajava N 8191/04): Rishennja; Jevropejskij sud z prav ljudyny vid 15.10.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/974_529
8. CASE OF VAVŘIČKA AND OTHERS v. THE CZECH REPUBLIC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-209039>
9. Lutkovsjka prosytj Suprun pro prosvitnyckju kampaniju shhodo vazhlyvosti vakcynaciji ditej proty koru. URL: <https://www.google.com.ua/amp/s/ua.interfax.com.ua/news/pharmacy/476416-amp.html>
10. Krughlova O. Obov'jazkova vakcynacija: porushennja osobystykh nemajnovykh prav fizychnoji osoby // Forum prava. 2011. № 1. S. 537–541.
11. Ghuculjak O. Obov'jazkova imunizacija jak umova dostupu do zakladiv osvity: dyskryminacija chy zakonodavcha vymogha shhodo realizaciji prava? // Jurydychnyj visnyk. 2021. № 6. S. 153–164. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2041> (data zvernennja: 25.12.2021).
12. Bandura O. O. Jednistj cinnostej ta istyny u pravi (filosofsjkij analiz): dys. d-ra filos. nauk; spec. 12.00.12 — Filosofija prava / O. O. Bandura. K., 2003. 403 s.

Череватенко Ірина Миколаївна

*кандидатка юридичних наук,
асистентка кафедри цивільного процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Череватенко Ирина Николаевна

*кандидат юридических наук,
ассистент кафедры гражданского процесса
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Cherevatenko Iryna

*PhD in Law, Assistant of the Department of Civil Procedure,
Associate Professor of the Department of International and Comparative Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Карачевцева Катерина Дмитрівна

*студентка
Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Карачевцева Екатерина Дмитриевна

*студентка
Інститута подготовки кадров для органов юстиции Украины
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Karachevtseva Kateryna

*Student of the
Personnel Training Institute for the Bodies of Justice of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University*

Крохмаль Роман Олександрович

*студент
Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Крохмаль Роман Александрович

*студент
Інститута подготовки кадров для органов юстиции Украины
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Krokhmal Roman

*Student of the
Personnel Training Institute for the Bodies of Justice of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University*

Ковальчук Анна Павлівна

*студентка
Інституту підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Ковальчук Анна Павловна

*студентка
Інститута подготовки кадров для органов юстиции Украины
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Kovalchuk Anna

*Student of the
Personnel Training Institute for the Bodies of Justice of Ukraine
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-12-7829

ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ГРАЖДАНСКИМИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫМИ ПРАВАМИ

ABUSE OF CIVIL PROCEDURAL RIGHTS

Анотація. У статті автори розкривають актуальну проблему у галузі цивільно-процесуального права, яка стосується зловживання цивільними процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами є суттєвою перешкодою для здійснення ефективного правосуддя. Наявний рівень нормативного регулювання фактично є незадовільним. Тому правильне визначення критеріїв для можливого визнання судом здійснення учасником справи процесуальних прав як зловживання має велике значення для застосування заходів процесуального примусу.

Для визначення дії як зловживання правом слід говорити про ряд конкретних ознак: здійснення права всупереч його меті та здійснення його поза дозволеними межами. З чого можливо стверджувати, що зловживанням може бути, як конкретна дія, так і бездіяльність у формі безпідставного невиконання конкретного процесуального обов'язку. Питання ж меж використання прав більше відповідає питанню пропорційності саме процесуальній дії та рішення. Згідно з частиною 2 статті 44 Цивільного процесуального кодексу України встановлена така ознака зловживання правом, як суперечність засадам цивільного судочинства. Тобто, зловживанням правом може бути таке діяння, що направлено на унеможливлення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду та вирішенню справ, ефективного захисту прав чи інтересів відповідно до частини 1 статті 2 Цивільного процесуального кодексу України. Також авторами у даній статті проаналізовані аспекти поняття зловживання цивільними процесуальними правами.

Проблемним аспектом визначається те, що загальний інструментарій санкціонування судом зловживання правом (крім позбавлення можливості вчинити процесуальну дію): попередження, вигадання з зали судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід, штраф видається досить сумнівним.

Тож, автори здійснили аналіз теоретичної, нормативної бази та судової практики (у тому числі і практики Європейського суду з прав людини) щодо зловживання процесуальними правами; систематизували наявну інформацію та концептуально переосмислили механізм запобігання та санкціонування зловживання процесуальними правами. Також запропоновано своє бачення вирішення проблеми.

Ключові слова: зловживання правом, добросовісність, зловживання процесуальними правами, межі здійснення суб'єктивного права, правопорушення.

Аннотация. В статье авторы раскрывают актуальную проблему в области гражданского процессуального права, которая касается злоупотребления гражданскими процессуальными правами. Злоупотребление процессуальными правами является существенным препятствием для осуществления эффективного правосудия. Имеющийся уровень нормативного регулирования неудовлетворителен. Правильное определение критериев для возможного признания судом осуществления участником дела процессуальных прав как злоупотребления имеет значение для применения мер процессуального принуждения.

Вообще для определения действия как злоупотребления правом следует говорить о ряде конкретных признаков: осуществление права вопреки его цели и совершение его вне допустимых пределов. Из чего можно утверждать, что злоупотреблением может быть как конкретное действие, так и бездействие в форме безосновательного неисполнения конкретного процессуального обязательства. Вопрос же границ использования прав больше соответствует вопросу пропорциональности процессуального действия и решения. Согласно части 2 статьи 44 Гражданского процессуального кодекса Украины установлен такой признак злоупотребления правом, как противоречие основам гражданского судопроизводства. То есть, злоупотреблением правом может быть только такое деяние, которое направлено на препятствование справедливому, беспристрастному и своевременному рассмотрению и решению гражданских дел, эффективной защиты прав или интересов в соответствии с частью 1 статьи 2 Гражданского процессуального кодекса Украины. Также авторами в данной статье проанализированы аспекты понятия злоупотребления гражданскими процессуальными правами.

Проблемным аспектом определяется то, что общий инструментальный санкционирования судом злоупотребления правом (кроме лишения возможности совершить процессуальное действие): предупреждение, удаление из зала судебного

заседання, временне ізъяття доказательств для исследования судом, повод, штраф, кажется достаточно сомнительным с точки зрения эффективности их применения.

Авторы провели анализ теоретической, нормативной базы и судебной практики (в том числе и практики Европейского суда по правам человека) относительно злоупотребления процессуальными правами; систематизировали имеющуюся информацию и концептуально переосмыслили механизм предотвращения и санкционирования злоупотребления процессуальными правами. Также предложено свое видение решения проблемы.

Ключевые слова: злоупотребление правом, добросовестность, злоупотребление процессуальными правами, пределы осуществления субъективного права, правонарушение.

Summary. In the article, the authors reveal a topical issue in the field of civil procedural law, which concerns the abuse of civil procedural rights. Abuse of procedural rights is a significant obstacle to the administration of effective justice. The current level of regulation is in fact unsatisfactory. The correct definition of the criteria for the possible recognition by the court of the exercise by a party of procedural rights as an abuse is of great importance for the application of measures of procedural coercion.

In general, to define the action as an abuse of rights, we should talk about a number of specific features: the exercise of the right against its purpose and its exercise outside the permitted limits. From which it can be argued that abuse can be both a specific action and inaction in the form of unjustified failure to perform a specific procedural duty. The question of the limits of the use of rights is more in line with the question of the proportionality of the procedural action and decision. According to part 2 of Art. 44 of the Civil Procedural Code of Ukraine established such a sign of abuse of rights as a contradiction of the principles of civil procedure. That is, an abuse of rights may be an act aimed at preventing a fair, impartial and timely consideration and resolution of cases, effective protection of rights or interests in accordance with part 1 of Art. 2 of the Civil Procedural Code of Ukraine. The authors of this article also analyze aspects of the concept of abuse of civil procedural rights.

The problematic aspect is that the general tools of court authorization of abuse of rights (except of deprivation of the opportunity to take procedural action): warning, removal from the courtroom, temporary seizure of evidence for trial, reason, fine, seems questionable.

Thus, the authors analyzed the theory, legislation and case law (including the case law of the European Court of Human Rights) on the abuse of procedural rights; systematized the available information and conceptually rethought the mechanism for preventing and authorizing the abuse of procedural rights. They also offered their vision of solving the problem.

Key words: abuse of rights, good faith, abuse of procedural rights, the limits of subjective law, offense.

Постановка проблеми. Забезпечення однієї із засад Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. № 1618-IV [1] (далі — ЦПК) — «неприпустимості зловживання процесуальними правами» для судді пов'язано з ризиком дисциплінарної відповідальності на підставі умисної або внаслідок недбалості незаконної відмови у доступу до правосуддя. До названої проблематики зверталась і суддя Верховного суду — Олена Кібенко з посиланням на справу № 916/1573/18 [2]. При цьому незалежний суддя в диспозитивному цивільному процесі не є заінтересованим на рівні сторін у справі у швидкому та повному її рішенні. Рівень нормативного регулювання не відповідає наявній практиці, а саме питання зловживання правом більш доктриналізоване, ніж досліджено з точки зору механізму нормативного впровадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням зловживання правами у своїх роботах приділяли увагу такі фахівці, як М. М. Агарков [3], В. В. Комаров [4], Я. В. Грель [5], О. Я. Рогач [6], О. О. Кот [7], Д. С. Бакаєв [8], М. М. Шевердін [9] та інші видатні вчені та практикуючі фахівці. На-

приклад, М. М. Шевердін [9] зазначає, що чинне процесуальне законодавство передбачає досить механізмів для забезпечення дотримання сторонами судового процесу своїх процесуальних обов'язків.

Формування цілей статті (постановка завдання). За основні завдання нами було виділено: 1) аналіз теоретичної, нормативної бази та судової практики щодо зловживання процесуальними правами; 2) систематизація наявної інформації та концептуальне переосмислення механізму запобігання та санкціонування зловживання процесуальними правами.

Виклад основного матеріалу. Основна теоретична проблематика, до якої слід звертатися в контексті добросовісної поведінки, це забезпечення в кожному випадку можливості суб'єкта викласти власну позицію суду «*right to be heard*» та запобігання зловживання правами. Найбільшого значення названий принцип набув саме в арбітражній практиці, зокрема Габріель Кауфман-Колер та Антоніо Рігозі [10] аналізуючи швейцарське арбітражне законодавство зазначив, що право «бути почутим» фактично відповідає формулюванню

«це (право) дозволяє кожній стороні презентувати всі факти та юридичні аргументи щодо предмета спору, наводити (*adduce*) необхідні докази, з'являтися на слуханнях та отримувати юридичну допомогу або бути представленим адвокатом». Європейський суд з прав людини визначає вказаний принцип у справі «Домбо Бехеєр Б. В. проти Нідерландів» як необхідність надати «кожній стороні розумну можливість представити справу в таких умовах, які не ставлять цю сторону у суттєво невідповідне становище відносно другої сторони» [11]. Але вказане право може підлягати обмеженням, зокрема: право повинно бути здійснено вчасно та відповідно до процедурного порядку, докази повинні відноситися до релевантного факту, докази не повинні бути надлишковими (*redundant*) або повторювати себе та стосуватися фактів, які ще не встановлені чи встановлені не повністю трибуналом [10]. Отже, коли ми говоримо про зловживання правом, мова завжди буде йти про вихід за допустимі межі здійснення права.

Слід вказати, що принцип добросовісності є загальноправовим принципом, що обумовлює звернення як до арбітражної практики, так і до практики судів різних юрисдикцій. При цьому ми говоримо безпосередньо про реалізацію процесуальних, а не матеріальних прав чи обов'язків. Найбільш повного та вдалого тлумачення поняттям «добросовісність» та «зловживання правом» надано Верховним (господарським) судом, зокрема у постанові від 08 травня 2018 року по справі № 910/1873/17: «принцип добросовісності — це загальноправовий принцип, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав ... Зловживання правом — це свого роду спотворення права. У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право» [12]. Таким чином, зловживання правом є діянням, що не дозволяє ефективно здійснити правосуддя. Європейський суд з прав людини в цьому контексті зазначає, що «має не лише здійснюватися правосуддя, ще має бути видно, що воно здійснюється» у справі «Де Куббер проти Бельгії» [13].

Також Верховний суд в ухвалі від 06.09.2018 р. по справі № 522/2378/17 визначив ознаки зловживання правом як діяння, за «якого відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав, і визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав» [14].

Тобто, для визначення дії, як зловживання правом слід говорити про ряд конкретних ознак: здійснення права всупереч його меті та здійснення його поза дозволеними межами. Так, в рамках цивільного процесу кожна особа зобов'язана використовувати свої права та здійснювати процесуальні обов'язки виключно для досягнення легітимної процесуальної мети, передбаченої ст. 2 ЦПК. З чого можливо стверджувати, що зловживанням може бути, як конкретна дія, так і бездіяльність у формі безпідставного невиконання конкретного процесуального обов'язку. Питання ж меж використання прав більше відповідає питанню пропорційності саме процесуальній дії та рішення. Адже, користуючись правом всупереч цілям цивільного судочинства особа використовує право для її досягнення, проте результат такої дії є малозначним, несуттєвим, надмірним з точки зору можливості викладу певних фактів, або прямо направлений на позбавлення можливості іншої сторони презентувати в суді власне бачення справи, докази. Наприклад, доказування обставини, яка приймається сторонами чи встановлена в порядку преюдиції, витребування доказів для доведення вказаної обставини. Тобто, зловживанням правом буде вчинення процесуальної дії, яка не веде до отримання релевантної можливості демонстрації нових, необхідних фактів.

Інша сторона пропорційності полягає у можливості досягти законну ціль іншими способами та міри втручання в права та інтереси іншої сторони. Вказані аспекти пропорційності фактично означають можливість досягнення мети іншими більш м'якими способами. У тому числі, у цих аспектах слід говорити про порушення публічного порядку цивільного процесу та можливості порушити загальнолюдські цінності, до чого звертався ЄСПЛ [15]. Таке порушення може мати вираз використання ненормативної образливої лексики, що може бути санкціоновано судом з мотивів: 1) порушення порядку цивільного судочинства, 2) зловживання правом представити власну позицію на певній стадії чи моменті провадження.

Іншим аспектом зловживання правом є умисність діяння. З чого слідує, що нездійснення обов'язку, для прикладу, не є зловживанням за умови відсутності повідомлення про необхідність його здійснення та умови обов'язковості такого повідомлення. Основне питання полягає в конкретизації об'єкта на який умисне направляється. Існує два підходи. Перший пов'язаний з тим, що мета порушника полягає в порушенні порядку цивільного судочинства. Вважаємо його наразі

нерелевантним, адже будь-яка дія стороною здійснюється на власний ризик, тоді їх санкціонування є частиною порядку. При цьому постає питання, чи є добросовісна поведінка (наприклад, незтягнення процесу) частиною його процедурного порядку. Другий же — полягає в спрямованості дій чи їх відсутності на неможливість досягти цілей судочинства, який ми вважаємо й слід застосовувати.

Останнім доктринальним аспектом слід розглянути питання пов'язаності принципу рівності сторін процесу у здійсненні їх можливостей та заборони недобросовісної поведінки. Принцип рівності сторін зокрема означає що за однакових обставин суд приймає аналогічні рішення щодо сторін. Габріель Кауфман-Колер та Антоніо Рігозі [10] при тлумаченні вказаного принципу в рамках арбітражної практики зверталися до ряду рішень Верховного суду Швейцарії, практика якого свідчить зловживанням правом слід вважати дії *venire contra factum proprium* чи *estoppel*. Поведінка *venire contra factum proprium* означає вчинення дії всупереч попереднім заявам сторони чи такої, що суперечить її попередній поведінці. *Estoppel* у свою чергу означає, що сторона не може заперечувати факти чи оспорювати факти, які були нею попередньо визнані. Така дія може бути направлена на маніпуляцію судом для допущення різного ставлення до сторін в однакових питаннях, маніпулювання фактами і становить собою зловживання правом.

Нормативно концепція добросовісної поведінки та заборони зловживання правом стороною в процесі регламентована ст. 44 ЦПК та ситуативно як можливість приймати певне процесуальне рішення в ряді інших положень ЦПК. Згідно ч. 2 ст. 44 ЦПК встановлена така ознака зловживання правом, як суперечність засадам цивільного судочинства [1]. Тобто, зловживанням правом може бути таке діяння, що направлено на унеможливлення справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду та вирішенню справ, ефективного захисту прав чи інтересів відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК.

Обов'язок суду ж щодо превенції зловживання правами та забезпечення виконання процесуальних обов'язків покладений саме на суд згідно принципу змагальності сторін в п. 5 ч. 4 ст. 12 ЦПК. Одночасно звертаючись до змісту вказаного принципу та ч. 3 вказаної статті, слід зазначити, що на думку законодавця саме суд повинен проаналізувати дії чи бездіяльність сторін на предмет можливості захистити порушене право іншої сторони та подальшої ефективності такого захисту, реалізувати чи унеможливити досягнен-

ня цілі процесуальної дії чи дій в провадженні загалом [1]. Аналогічних висновків дійшов ЄСПЛ у справах «Цихановський проти України» [16] та «Коновалов проти України» [17], вказавши, що: «Саме на національні суди покладено обов'язок створення умов для того, щоб судове провадження було швидким та ефективним, зокрема, суд має вирішувати, чи відкладати судові засідання за клопотанням сторін, а також, чи вживати якісь дії щодо сторін, чия поведінка спричиняє невинуваті затримки у провадженні». При цьому така діяльність суду є кардинально обмеженою, адже суд за загальним правилом не може збирати докази згідно з принципом диспозитивності (ч. 2 ст. 13 ЦПК). Тобто, на суд покладається фактично забезпечення інтересу іншої сторони в таких випадках шляхом постановлення ухвали чи окремої ухвали під загрозою дисциплінарної відповідальності. Вказаний механізм в обов'язковому порядку потребує змін з урахуванням надання суду достатніх гарантій для постановлення процесуальних рішень.

При цьому сумнівним видається загальний інструментарій санкціонування судом зловживання правом, крім позбавлення можливості вчинити процесуальну дію: попередження, видалення з зали судового засідання, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, привід, штраф. З чого застосовуватися може максимум штраф, як форма економічного стимулювання. Але він не веде до компенсації затраченого часу протилежній стороні.

Слід акцентувати увагу, що визнання зловживанням процесуальним правом дій, перелічених в ч. 2 ст. 44 ЦПК, є правом суду і залежить від обставин, наприклад, подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав для маніпуляції з АСДС чи подання позову за відсутності предмета спору. Проте, якщо не піддавати критиці формулювання ч. 2 ст. 44 ЦПК, виділяється ряд дій, які слід визнавати зловживанням правом, у тому числі й такі, коли протилежна сторона ще не може забезпечити дотримання її прав та інтересів.

За зловживання правом, передбаченим п. 1 ч. 2 ст. 44 ЦПК, тобто поданням скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних

дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення, суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання згідно ч. 3 цієї статті чи відмовити у відкритті провадження на підставі відповідного пункту ч. 1 ст. 186 ЦПК. Усе ж таки, більше застосовуються ідентичні норми саме в господарському судочинстві. Для прикладу Верховний суд визнав в ухвалі від 17.05.2018 р. по справі № 916/36/16 подання касаційної скарги прикладом зловживання правом: «яке полягає у «вчиненні інших аналогічних дій, спрямованих на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи», оскільки заявник зустрічної позовної заяви неодноразово та недобросовісно, з порушенням норм процесуального законодавства заявляє «зустрічні позовні заяви», а потім оскаржує акти суду про залишення без розгляду таких заяв, що створює перешкоди у справедливому розгляді первісних позовних вимог позивача у справі в межах розумного строку» [18].

Слід відзначити, що в таких випадках здебільшого йдеться про відсутність аргументації сторони, що ініціює процес певну процесуальну дію, щодо необхідності її вчинення. Найбільшого поширення такого виду порушення пов'язані з заявленнями відводів. Основним критерієм для вказаних дій є презумпція їх безпідставності, доки сторона не доведе іншого. Такий відвід буде вважатися завідомо безпідставним, коли він ґрунтується на припущеннях сторони, не підкріплені доказами, як приклад — ухвала Верховного Суду від 29.05.2018 р. по справі № 910/14716/17, в якій мотивом заявлення відводу виступав аналіз діяльності судді, на підставі чого в скаржника «виникли сумніви в неупередженості та компетентності головуючого в цій справі судді» [19].

Також зловживанням права за такими положеннями за критерієм очевидної безпідставності було визнано подання касаційної скарги, яка «являє собою набір не пов'язаних між собою логікою та змістом речень» в ухвалі Верховного Суду від 07 березня 2019 року по справі № 916/772/14 [20].

Якщо сторона подає заяви чи клопотання, які без поважних причин не були заявлені в підготовчому провадженні або в інший строк, визначений судом суддя залишає їх без розгляду на підставі ч. 2 ст. 222 ЦПК. Здійснення процесуального права за межами встановленого строку становить також окремий вид зловживання правом, направлено на затягування судового процесу. Зокрема в ухвалі від 18.12.2018 р. по справі № 910/2968/18 [21] Верховний суд визнав відвід

завідомо безпідставним, адже він був заявлений у відповідь на процесуальне рішення суду поза дозволеним строком на подання відводу.

У разі, якщо у судді виникають підстави вважати, що процесуальна дія здійснюється для затягування судового процесу, а також якщо виникають підстави вважати, що подано завідомо безпідставного позову, позов за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер суддя може на підставі положень ст. 135 ЦПК зобов'язати сторону, яка ініціює провадження або заявляє клопотання внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією та постановити про це ухвалу.

За умови подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом із аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями, якщо не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду, то заява за п. 6 ч. 4 ст. 185 ЦПК може бути залишена без розгляду. В інших випадках суддя відмовляє у відкритті проваджень на підставі п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК.

Позовна заява повертається на підставі п. 2 ч. 4 ст. 185 також у разі необґрунтованого або штучного об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою.

У разі укладення ж мирової угоди, що суперечить правам чи законним інтересам третіх осіб, суд може не затверджувати вказану угоду на підставі ч. 5 ст. 207 ЦПК.

Слід також вказати, що існує ряд порушень прямо не передбачених нормативно, проте які за практикою визнаються зловживанням правом. Зокрема, це застосування нецензурної лексики. Висновок щодо вказаного питання було надано Великою Палатою Верховного Суду в постанові від 13 березня 2019 року № 199/6713/14-ц: «використання одними учасниками судового процесу та їх представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також вчинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності зазначених

осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (пунктам 2 і 11 частини третьої статті 2 ЦПК України), а також його завданню, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (частини перша та друга вказаної статті)» [22]. При цьому Суд послався на ряд справ ЄСПЛ з аналогічними висновками.

Також до зловживання правом слід відносити неявку на судові засідання, особливо, якщо такі дії вчиняються позивачем — активною стороною процесу. Про що зазначено в Рекомендації Рада Європи R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи: «відносно будь-якої сторони повинні застосовуватися санкції, якщо вона, отримавши судові повідомлення, не здійснює процесуальних дій у строки, встановлені законом чи судом» [23]. Аналогічному принципу слідує ЄСПЛ, так у справі «Юніон Аліментарія Сандерс С. А. проти Іспанії» зазначено, що «заявник зобов'язаний демонструвати готовність брати участь на всіх етапах розгляду, що стосуються безпосередньо його, утримуватися від використання прийомів, які пов'язані із зволіканням у розгляді справи, а також максимально використовувати всі засоби внутрішнього законодавства для прискорення процедури слухання» [24].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Зловживання процесуальними правами є суттєвою перешкодою для здійснення ефективного правосуддя. Наявний рівень нормативного регулювання фактично є незадовільним. Так, визнання дії чи бездіяльності зловживання є правом суду залежно від обставин. Хоча в таких випадках, за наявного очевидного порушення видається за потрібне за-

кріпити обов'язок суду реагувати шляхом позбавлення права на вчинення процесуальної дії та/або застосування процесуальних санкцій. Покладення на суд обов'язку діяти певним чином у свою чергу знімає питання щодо його гіпотетичної необ'єктивності та ускладнює процедуру ініціювання розгляду питання про дисциплінарну відповідальність. Додатково безпідставне звернення щодо притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, коли суддя виконував покладений на нього обов'язок легше інтерпретувати, як чергове зловживання правом та санкціонувати такі дії.

Процедуру визнання дії зловживання права можливо змінити шляхом закріплення можливості за протилежною стороною в запереченні на клопотання чи заяву прохати про визнання процесуальної дії зловживанням правом та покладення на особу певного заходу процесуального примусу та відшкодування витрат на правову допомогу, та/або додаткового забезпечення виконання процесуальних зобов'язань, та/або в разі, якщо відсутність судового рішення не дозволяє ефективно захистити право чи реалізувати його чи призводить до матеріальних збитків — клопотати про грошове відшкодування пов'язане з безпідставним затягуванням судового процесу у разі відповідного судового рішення чи змінити спосіб захисту. А у разі невиконання особою покладених обов'язків — ініціювати розгляд такого питання з аналогічними можливостями.

Також, видається раціональним закріпити окремо як зловживання правом дії, що суперечать попередній поведінці сторони чи заявам сторони, спрямовані на порушення можливості рівного представлення позиції сторін по справі, дії, що є очевидно не пропорційними процесуальній цілі, неявку на судові засідання, порушення публічного порядку.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV у редакції від 15.12.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top> (дата звернення 16.12.2021).
2. Окрема ухвала Верховного суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 31 липня 2019 р., судова справа № 916/1573/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83431068> (дата звернення 15.12.2021).
3. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом. Известия АН СРСР. 1946. № 6. С. 424–436.
4. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с. (автор глави, на яку здійснене посилання, В. В. Комаров).
5. Грель Я. В. Злоупотребления сторон процессуальными права в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Новосибирск, 2006. 26 с.

6. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 34 с.
7. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 494 с.
8. Бакаєв Д. С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Запоріжжя, 2013. 18 с.
9. Шевердін М. Зловживання процесуальними правами: як запобігти? Юридична газета online. 2018. № 17 (619). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshz/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-yak-zapobigti.html>
10. Gabrielle Kaufmann-Kohler, Antonio Rigozzi. International Arbitration: Law and Practice in Switzerland. Oxford University Press, 2015. 557 p.
11. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Домбо Бехеєр Б. В. проти Нідерландів» (заява № 14448/88 від 27 жовтня 1993 року). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57850&filename=001-57850.pdf>
12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 8 травня 2018 р., судова справа № 910/1873/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169>
13. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Де Куббер проти Бельгії» (заява № 9186/80 від 26 жовтня 1984 року). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-57465%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57465%22]})
14. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 6 вересня 2018 р., судова справа № 552/2378/17. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/38/6977650b85f2b621770caa2ddad7a57e.rtf>
15. Посібник зі статті 17 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Заборона зловживання правами. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/24d812b1ec6fe9f41236_file.pdf (дата звернення 12.12.2021).
16. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Цихановський проти України» (заява № 3572/03 від 6 вересня 2007 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_333
17. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Коновалов проти України» (заява № 13242/02 від 18 жовтня 2007 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_312
18. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17 травня 2018 р., судова справа № 916/36/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74411406>
19. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 29 травня 2018 р., судова справа № 910/14716/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74346067>
20. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 7 березня 2019 р., судова справа № 916/772/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80335700>
21. Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 18 грудня 2018 р., судова справа № 910/2968/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78807921>
22. Постанова Великої Палати Верховного Суду у складі від 13 березня 2019 р., судова справа № 199/6713/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817>
23. Рекомендація R (84) 5 Комітету міністрів державам-членам стосовно принципів цивільного судочинства, що направлені на удосконалення судової системи від 28.02.1984 р. № R(84)5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text (дата звернення 13.12.2021).
24. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Юніон Аліментарія Сандерс С. А. проти Іспанії» (заява № 11681/85 від 7 липня 1989 року). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57618&filename=001-57618.pdf>

References

1. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1618-IV u redaktsii vid 15.12.2021 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top> (data zvernennia 16.12.2021).
2. Okrema ukhvala Verkhovnoho sudu u skladii kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 31 lypnia 2019 r., sudova sprava № 916/1573/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83431068> (data zvernennia 15.12.2021).
3. Aharkov M. M. Problema zloupotrebleniya pravom. Yzvestiya AN SRSR. 1946. № 6. S. 424–436.
4. Kurs tsyvilnoho protsesu: pidruchnyk / V. V. Komarov, V. A. Bihun, V. V. Barankova ta in.; za red. V. V. Komarova. Kharkiv: Pravo, 2011. 1352 s. (avtor hlavy, na yaku zdiisnene posylannia, V. V. Komarov).
5. Hrel Ya. V. Zloupotrebleniya storon protsessualnomyu prava v hrazhdanskom u arbytrazhnom protsesse: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.15. Novosybyrsk, 2006. 26 s.

6. Rohach O. Ia. Zlovzhyvannia pravom: teoretyko-pravove doslidzhennia: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2011. 34 s.
7. Kot O. O. Zdiisnennia ta zakhyst subiektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii ta sudovoi praktyky: monohrafiia. Kyiv: Alerta, 2017. 494 s.
8. Bakaiev D.S. Kontsepsiia zlovzhyvannia pravom u pravovii doktryni: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Zaporizhzhia, 2013. 18 s.
9. Sheverdin M. Zlovzhyvannia protsesualnymy pravamy: yak zapobihyty? Yurydychna hazeta online. 2018. № 17 (619). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zlovzhivannya-procesualnimi-pravami-yak-zapobigti.html>
10. Gabrielle Kaufmann-Kohler, Antonio Rigozzi. International Arbitration: Law and Practice in Switzerland. Oxford University Press, 2015. 557 p.
11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «Dombo Bekheier B. V. proty Niderlandiv» (zaiava № 14448/88 vid 27 zhovtnia 1993 roku). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57850&filename=001-57850.pdf>
12. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 8 travnia 2018 r., sudova sprava № 910/1873/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74221169>
13. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «De Kubber proty Belhii» (zaiava № 9186/80 vid 26 zhovtnia 1984 roku). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{% 22itemid% 22:\[% 22001-57465% 22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{% 22itemid% 22:[% 22001-57465% 22]})
14. Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu vid 6 veresnia 2018 r., sudova sprava № 552/2378/17. URL: <http://od.reyestr.court.gov.ua/files/38/6977650b85f2b-621770caa2ddad7a57e.rtf>
15. Posibnyk zi statti 17 konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. Zaborona zlovzhyvannia pravamy. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/24d812b1ec6fe9f41236_file.pdf (data zvernennia 12.12.2021).
16. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «Tsykhanovskyi proty Ukrainy» (zaiava № 3572/03 vid 6 veresnia 2007 roku). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_333
17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «Konovalov proty Ukrainy» (zaiava № 13242/02 vid 18 zhovtnia 2007 roku). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_312
18. Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 17 travnia 2018 r., sudova sprava № 916/36/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74411406>
19. Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 29 travnia 2018 r., sudova sprava № 910/14716/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74346067>
20. Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 7 bereznia 2019 r., sudova sprava № 916/772/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80335700>
21. Ukhvala Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 18 hrudnia 2018 r., sudova sprava № 910/2968/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78807921>
22. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu u skladi vid 13 bereznia 2019 r., sudova sprava № 199/6713/14-ts. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817>
23. Rekomendatsiia R (84) 5 Komitetu ministriv derzhavam-chlenam stosovno pryntsypiv tsyvilnoho sudochynstva, shcho napravleni na udoskonalennia sudovoi systemy vid 28.02.1984 r. № R(84)5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text (data zvernennia 13.12.2021).
24. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny po spravi «Iunion Alimentaria Sanders S.A. proty Ispanii» (zaiava № 11681/85 vid 7 lypnia 1989 roku). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-57618&filename=001-57618.pdf>

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 12(46)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.12.2021. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 16,28. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.